

Ivana Gomes Durão

Het grootse werk

Naar een wereld waar iedereen voluit leeft

Ivana Gomes Durão
Juli 2026

Alles uit deze uitgave mag vrij worden gekopieerd en
verspreid. Dat is juist de bedoeling.
Graag met bronvermelding.

www.ivanagomesdurao.nl

Opgave

De drijfveer	5
De weg	8
Deel 1: Conceptuele kaders	11
1. Een positief mensbeeld: <i>Een mens verlangt naar betekenis</i>	11
1.1 Een zelfondermijnende houding: <i>We leven in strijd</i>	13
1.2 Een piramide op haar kop: <i>Menselijke behoeftes revisited</i>	17
2. Een radicaal uitgangspunt: <i>Iedereen verdient een goed leven</i>	21
2.1 Een achterhaald motief: <i>Schaarste revisited</i>	24
2.2 Het einde van de strijd: <i>Afrekening met de meritocratie</i>	28
2.3 Verenigde waarden: <i>Gelijkheid, vrijheid, verbondenheid</i>	35
3. Fundamentele veranderingen: <i>Zingevende vooruitzichten</i>	42
3.1 De kunst van het grootbrengen: <i>Ontdekkend opvoeden en onderwijzen</i>	44
3.2 De kunst van het groots zijn: <i>Een echt vrije economie</i>	62
4. Een ultieme voorstelling: <i>De omgekeerde oorlog</i>	79

Deel 2: Handelingsperspectief	87
5. Beginnen voor gevorderden: <i>Revolutie door evolutie</i>	87
6. Fundamentele veranderingen: <i>Zeven levenstaken</i>	96
6.1 De kunst van het grootbrengen: <i>Ontdekkingsreizen anno nu</i>	106
6.2 De kunst van het groots zijn: <i>De bevrijding van homo economicus</i>	124
7. Tot voorlopig slot: <i>Naar een wereld waar iedereen voluit leeft</i>	144
Deel 3: Verdieping	147
De beweging	216
De achtergrond	218

De drijfveer

Ieder mensenleven kent weleens een waterscheiding. Het kan kort of lang op zich laten wachten, maar daar ontkom je niet aan.

Ik was er vroeg bij.

Op mijn achtste vroeg mijn moeder of ik de eerste communie wilde doen. Ze wilde het inschrijfformulier niet zomaar voor mij invullen.

Daar ging ik een nachtje over slapen. Maar voordat ik in slaap viel, ging ik daarover nadenken.

Toen kwam ik tot een verrassende conclusie: ik geloofde niet in God.

Daarmee was het meteen einde verhaal voor de eerste communie.

Toch was ik een beetje bang voor die conclusie. Want wat als ik ernaast zat?

Maar daar viel niets aan te doen. Ik geloofde nu eenmaal niet in God.

Ik geloofde wel in nadenken. En dat nadenken ging door. Want als God wegvalt, kom je in een existentieel vacuüm terecht. Je mist ineens een hoop antwoorden. Hoe is de wereld ontstaan? Hoe is de mensheid ontstaan? En nog veel belangrijker: wat is de zin van het leven?

Om degelijke antwoorden te vinden nam ik het universum onder de loep. Ik wilde begrijpen hoe ik me daartoe verhield, wat mijn positie in het geheel was. Vooral omdat ik ooit dood zou gaan en geen God of hiernamaals had om dat besef verteerbaarder te maken.

Maar helaas bleek die route een doodlopende weg. Al snel had ik door dat ik via het universum eindeloos zou blijven zoeken en geen bevredigende antwoorden zou vinden.

Daarom besloot ik het universum op te geven en me te beperken tot onze planeet. Preciezer nog: ik ging me op de mensheid richten. Want de mens was zo slim en deed tegelijkertijd zulke stompinnige en onbegrijpelijke dingen. We konden zoveel voor elkaar betekenen en deden elkaar tegelijkertijd zoveel pijn. Dat was niet met elkaar te rijmen. Daar viel nog een wereld te winnen.

Dat gaf zin aan mijn leven.

Die vroege zoektocht naar betekenis is nooit meer gestopt. En het werd steeds concreter. Eén vraag liet me niet meer los: hoe kunnen we ons bevrijden van door onszelf gecreëerd leed? Van armoede, uitbuiting, uitputting. Van bekrompenheid, intolerantie, onderdrukking. Van zoveel stress, spanning en angst.

Zodat de mensheid een weg kan inslaan naar ontspanning en voldoening. En zelfs naar grootsheid – in de meest menselijke zin van het woord.

Mijn antwoorden komen niet zozeer uit een maatschappelijke stroming of een academische traditie – ook al heb ik veel in studie gezocht. Ze komen vooral uit een leven lang observeren, ervaren, analyseren en proberen te begrijpen waarom we onszelf en elkaar zo vaak in de weg staan. En wat ons verder kan brengen.

Daar geef ik hier woorden aan.

Wat volgt is geen blauwdruk of voorschrift, maar een uitnodiging om anders te kijken en te handelen. Een maatschappijvisie over hoe we met elkaar een leven kunnen leiden dat voor ons klopt, een leven dat voldoening geeft. Over hoe we een groots maatschappelijk ideaal kunnen nastreven, via een weg die voor ieder persoonlijk begaanbaar is. Want het maatschappelijke is persoonlijk en het persoonlijke is maatschappelijk.

De weg

De grondstelling van mijn visie, de spil waar het om draait, is dat iedereen – onvoorwaardelijk en met evenveel recht – een goed leven verdient. Een zelfbepaald, ten volle geleefd, ontspannen en betekenisvol leven. Niet een leven dat zich staande moet houden midden in de stress en de spanning waar we tot over onze oren in zitten.

Diep van binnen wil een mens niets liever dan zijn vermogen benutten om de wereld te verrijken. Een mens wil een positieve invloed op anderen hebben. Een mens verlangt naar verbondenheid.

Dat de mensheid er zo'n puinhoop van maakt, ligt dus niet aan het basismateriaal. Het ligt aan de heersende overtuiging dat we onvermijdelijk in strijd met elkaar zijn, en dat we ons aan de regels van die strijd moeten houden om te overleven.

“Je moet je aanpassen.” Zo worden we grootgebracht. En klein gehouden. “Je moet je zien te redden” in een wereld van winnaars en verliezers. Dat klinkt niet zozeer als zwemmen in een warm bad, maar eerder als vechten om een reddingsvest.

Maar het hoeft niet zo te zijn.

We kunnen ieder mens de ruimte geven om in alle authenticiteit tot bloei te komen. We kunnen in een wereld leven waarin we kicken op wat we zelf en met

z'n allen tot stand brengen. Als we de maatschappelijke strijd verwerpen. En onze aandacht fundamenteel verleggen: van de buitenproportionele nadruk op veiligheid, die mensen terugbrengt tot slaven van hun eigen koninkrijkes, naar een focus op uit je schulp kruipen, om met gedrevenheid en gulheid je vermogen te benutten.

Als we deze fundamenteel andere keuze maken, verschuift onze aandacht naar wat we nodig hebben om op ons best te kunnen zijn, om voluit te kunnen leven. Dat moeten we van onszelf en van elkaar weten, en onszelf en elkaar gunnen. We zetten er dan op in om onze echte behoeftes te kennen en te bevredigen, en om ons potentieel te bevrijden.

Dit betekent ook dat we ons bewust worden van wat we níet nodig hebben, van wat niet bij ons past, van wat we doen en laten uit angst, onzekerheid of gewoonte, of in een kansloze poging om leegte te vullen.

Deze verandering in focus werkt overal door. In hoe we naar onszelf kijken, in hoe we ons tot elkaar verhouden, in wat er gebeurt in opvoeding, onderwijs, economie. Als we over de hele linie afstand nemen van strijd en op onze echte behoeftes leren focussen, stoppen we met een gigantische kwellen en verspilling, en creëren we een wereld waar we echt in willen leven.

In het vervolg tref je de kern van mijn veelomvattende visie: een ideaalbeeld dat voortkomt uit een andere kijk op mens en maatschappij (de conceptuele kaders) en een manier om die kant op te bewegen (het handelingsperspectief).

De nadruk ligt op overzicht en samenhang. Er blijft nog veel ruimte over voor verdere uitwerking. Een aantal vragen heb ik alvast beantwoord (als verdieping). En omdat sommige onderwerpen meer om verbeelding vragen dan om verdere uitleg, noem ik ook enkele films die hun essentie en betekenis voelbaar maken.

Deze tekst is geen eindstation. Aanscherping en verdieping zullen blijven volgen. Een andere wereld in het leven roepen blijft werk in uitvoering.

Deel 1

Conceptuele kaders

1. Een positief mensbeeld

Een mens verlangt naar betekenis

Niets zo tegenstrijdig als de mens. We zijn ons bewust van onze kwetsbaarheid en eindigheid. We weten dat we een onbeduidend, vluchtig onderdeelje zijn van een onvoorstelbaar groot, eindeloos geheel. En toch willen we van betekenis zijn. We nemen geen genoegen met alleen eten, slapen en ons voortplanten.

Een mens verlangt naar betekenis. We willen iets voorstellen. We willen ertoe doen.

We willen van waarde zijn in de wereld om ons heen.

Betekenis kun je tenslotte alleen in relatie tot een ander vinden, of in ieder geval tot iets buiten jezelf.

Zelfs de grootste narcist zul je nooit horen zeggen: "Ik beteken heel veel voor mezelf." Dat denkt die waarschijnlijk ook niet. Betekenis kun je alleen ervaren in verbondenheid.

Onze ten volste beleefde momenten, onze momenten van diepste ontroering, zijn allemaal momenten van diepste verbondenheid.

Mensen kunnen betekenis vinden op uiteenlopende manieren: in persoonlijke relaties, in hun gezin, in een

gemeenschap, in een levensfilosofie of geloof, in het nastreven van maatschappelijke doelen, in het volgen van hun roeping, in het najagen van hun dromen. Op het eerste gezicht lijken het verschillende formules, maar uiteindelijk komt het steeds neer op het nastreven van een positieve invloed. Een positieve invloed die een uiting is van wie je bent, die voortkomt uit wat je graag doet, en die in overeenstemming is met je waarden en overtuigingen.

Dit houdt in dat betekenis vinden ruimte vergt. Ruimte om onbevangen het leven tegemoet te treden en je door de wereld te laten voeden en inspireren. Ruimte om jezelf te zijn, om jezelf te ontwikkelen en om tot bloei te komen. Ruimte om zelf richting te geven aan je leven.

Diep van binnen wil een mens niets liever dan zijn vermogen benutten om de wereld te verrijken, en zo betekenis te geven aan zijn leven. Zorg dat een mens vrij en gevoed is – in de brede zin van het woord – en je krijgt de mooiste uitkomsten.

1.1 Een zelfondermijnende houding

We leven in strijd

Als de mens zulke goede bedoelingen heeft, waarom leven we dan in een wereld met zoveel door mensen veroorzaakt leed? Waarom leven we met zoveel stress, zoveel spanning, zoveel angst?

Omdat we verzeild zijn geraakt in een strijd. En omdat we denken dat we tot deze strijd zijn veroordeeld.

We zijn in strijd met elkaar om onze ruimte in de wereld. Dit kan ver gaan, tot aan oorlogen toe. Maar we concurreren ook met elkaar om een baan, een klant, een huis. De norm is dat je zoveel mogelijk uit allerlei transacties probeert te halen, desnoods ten koste van je tegenpartij: bij koop en verkoop, bij een salarisonderhandeling, bij welke onderhandeling dan ook. Dit is niet alleen geoorloofd, het wordt aangemoedigd. "Je moet geen dief van je eigen portemonnee zijn." "Je moet voor jezelf kiezen." We leven in een wereld van winnaars en verliezers, en we moeten er steeds voor zorgen dat we bij de winnaars horen.

We moeten ons aan de regels van de maatschappelijke strijd houden om te overleven, om een comfortabel leven te hebben, om wat we hebben veilig te stellen, om – als we geluk hebben – te kunnen doen wat we belangrijk vinden.

Volgens de regels van de strijd krijg je alleen wat je nodig hebt als je er iets tegenover kunt stellen. Normaal gesproken: een geldbedrag. Dat betekent dat je in staat moet zijn om geld te vergaren, tenzij je ouders of voorouders dat voor je hebben gedaan.

En hoe kom je aan geld? Ook door er iets tegenover te stellen. Door aan de eisen of verwachtingen van anderen te voldoen: de eisen van je baas, de verwachtingen van je klanten. Je wordt geacht anderen tevreden te stellen. Je moet presteren volgens de maatstaven van anderen. Of je moet een door de maatschappij goedgekeurde reden hebben om dat niet te hoeven doen (bijvoorbeeld wanneer je recht hebt op een uitkering bij ziekte).

Je bent succesvoller naarmate je beter dan je concurrentie voldoet aan wat anderen willen.

Deze regels houden in dat we onszelf constant moeten aanpassen en forceren om in een keurslijf te passen, en dat we steeds worden gekeurd. Met als gevolg dat we ook in strijd met onszelf raken – want we doen onszelf geweld aan – en dat de kans altijd bestaat dat we worden afgekeurd. Een zeer effectief recept voor een leven vol stress en angst.

Hoewel de regels voor iedereen gelden, is het een verre van eerlijke strijd. Door ongelijke uitgangsposities kan de één zeer onredelijke eisen stellen en zelfs schade toebrengen aan de ander, tot aan uitbuiting en uitputting toe – en zichzelf op die manier verrijken. Voor wie in een erg ongunstige

positie zit, gaat het dan niet eens meer om aanpassing, maar om zelfopoffering of om bedreiging van zijn bestaan.

Je bent dus ook succesvoller naarmate je beter in staat bent om voordeel te behalen ten koste van anderen.

Maar ongeacht of je verliest of wint: dat we met elkaar in strijd zijn, is een flink obstakel in ons streven naar betekenis.

Strijd is een frontale klap tegen verbondenheid. Het leidt ertoe dat je anderen moet verslaan en dat je anderen niet kunt vertrouwen, omdat die jou ook willen verslaan. De ander komt op afstand te staan, als concurrent of vijand.

Strijd maakt ook dat we niet kunnen doen wat we het liefst zouden willen. Want onze focus komt te liggen op voldoen aan de normen, op presteren volgens andermans maatstaven en op jezelf veiligstellen. Niet op tot bloei komen. Zo raken we onszelf langzamerhand kwijt, met als uiterste gevolg dat we niet meer zo goed weten wie we zijn, wie we echt zijn, wat we echt willen.

Dat onze zoektocht naar betekenis zo gehinderd wordt, is een groot probleem. Want zonder betekenis ervaren we leegte. En leegte, dat is iets waar we niet tegen kunnen.

Als leegte niet gevuld kan worden met betekenis, gaan we op zoek naar alternatieve vulling. Dat kan van alles zijn: kopen, kopen, kopen, drank, drugs, drukte, noem maar op. Dat werkt als een pijnstiller, maar lost het probleem niet op. Dit uit zich in

depressie, verslaving, overspannenheid en andere aanslagen op onze gezondheid. Om nog maar te zwijgen over de agressie in de wereld.

Uiteindelijk zijn we dus allemaal verliezers.

We kunnen ons niet zomaar aan de maatschappelijke strijd onttrekken. Die wordt ons stevig opgelegd.

Maar we zijn er niet toe veroordeeld. We kunnen deze strijd verwerpen en we kunnen de ruimte vinden om steeds minder in strijd te leven.

Hoe ik dat voor me zie, ga ik in het vervolg vertellen.

Maar eerst even een piramide verbouwen.

1.2 Een piramide op haar kop

Menselijke behoeftes revisited

Zoals veel uitdrukkingen in de Nederlandse taal, komt het woord "ballast" uit de scheepvaart.

Op schepen heeft ballast een functie: het is een extra lading om de stabiliteit te vergroten.

Maar een mens is geen schip.

Mijn positieve mensbeeld baseer ik op waar een mens ten diepste naar verlangt, op onze *diepste behoeftes*: de behoefte aan verbondenheid, de behoefte om tot bloei te komen en de behoefte om te ervaren dat ons leven betekenis heeft. Het is alleen wel zo dat, om hieraan toe te komen, we eerst andere behoeftes moeten kunnen bevredigen.

Dit valt goed te illustreren met de behoeftepiramide van Abraham Maslow.

Maslow stelt dat er een hiërarchie aan behoeftes is. Eerst heb je zaken nodig om je in leven te houden, om je wat comfort te geven en om je veilig te laten voelen. Dan pas kun je tot bloei komen en betekenis aan je leven geven. Wie sterft van de honger kan moeilijk met bezieling bezig zijn.

Aan de basis van de piramide staan dus behoeftes die meer afhankelijk van materiële middelen zijn om bevredigd te worden: eten, een dak boven je hoofd, kleding. Naarmate je hoger in de piramide komt,

worden behoeftes geadresseerd die immateriëler zijn: liefde, verbondenheid, waardering.

De brede basis van de piramide kan de suggestie wekken dat onze materiële behoeftes erg omvangrijk zijn, of dat we veel nodig hebben om in onze materiële behoeftes te voorzien. Dat onze behoefte aan zelfverwezenlijking aan het topje van de piramide staat, kan die weer doen overkomen als kleine sluitpost, of als luxe die alleen voor weinigen haalbaar is.

Als we om ons heen kijken, dan komt de wereld waarin we leven ook nogal overeen met zo'n piramide: veel focus op materiële zaken, weinig ruimte voor zelfverwezenlijking, weinig ruimte om echt betekenisvol te leven.

Hoe dat komt? Dat heeft alles te maken met de strijd waarin we met elkaar leven.

In een wereld waar strijd en dus angst regeren, vinden we niet snel dat wat we in materieel of financieel opzicht hebben genoeg is. Omdat we niet weten wat de dag van morgen ons brengt en we ons willen indekken, omdat we onze kinderen van een veilig en comfortabel leven willen verzekeren – en soms zelfs onze kleinkinderen.

Zo blijven we ons in de strijd storten, eerst om een veilige positie te veroveren en daarna om deze te verdedigen. In de tussentijd hebben we steeds meer materiële zaken nodig, om al het presteren te kunnen opbrengen, om ons te helpen herstellen van ons

constant moeten aanpassen en forceren – lang leve de vakantie – en om ons te compenseren voor niet toekomen aan wat echt belangrijk voor ons is.

Het lastige aan deze manier van leven is ook dat we nooit bevredigd raken. Want hoe comfortabel of luxe we ook leven, dat is geen oplossing. We raken gewend aan wat we hebben. We denken dat we uitgaven moeten doen om erbij te horen. Soms komen we in een statusstrijd terecht. En zo krijgen we telkens behoefte aan meer.

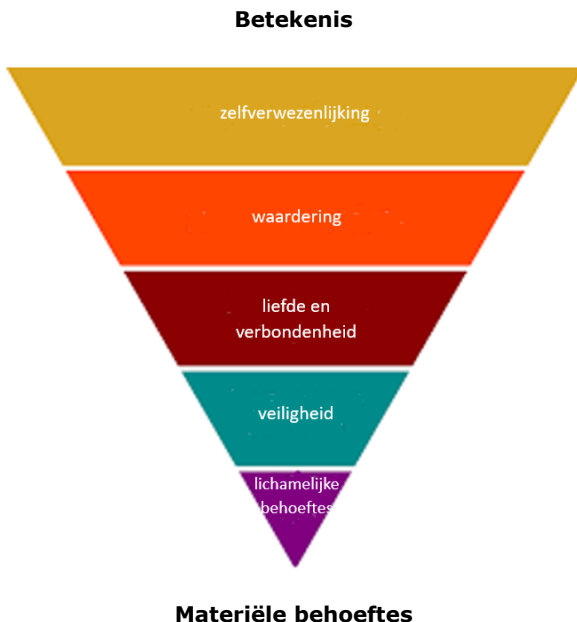
We komen niet tot rust, we blijven zoeken waar we het niet zullen vinden. Want dit heeft tenslotte niets met betekenisvol leven te maken.

Zowel aan de brede basis van de behoeftepiramide als in de focus van mensen worden materiële behoeftes dus opgeblazen. Mensen blijven daarin hangen, ook wanneer ze meer dan genoeg hebben. Materiële zaken zijn dan niet meer voorwaarde voor zelfverwezenlijking; ze komen daarvoor in de plaats. Door alle aanpassingen die de maatschappelijke strijd van ons vraagt, blijft er ook niet veel “zelf” over om verwezenlijkt te worden.

Daarom gun ik de mensheid een andere focus. Een focus op zelfomarming, op zelfbewust zijn, op zelfontplooiing, op elkaar de ruimte gunnen, op verschillen waarderen en benutten, op bewust zijn dat zelfgroei groei bij anderen mogelijk maakt en andersom.

Materiële zaken staan inderdaad aan de basis van onze behoeftes, maar die basis is smal. Breed is onze behoefte om betekenis te geven aan ons leven. En deze behoefte is nauwelijks materieel. Deze behoefte gaat niet ten koste van anderen. Integendeel, door deze behoefte te vervullen zijn we juist van waarde voor de wereld om ons heen.

Er gaat een wereld voor ons open als we onze behoeftepiramide op haar kop zetten.

2. Een radicaal uitgangspunt

Iedereen verdient een goed leven

“Zo is het nu eenmaal” is een van de gevaarlijkste uitdrukkingen die er zijn. Het is het perfecte motto van eeuwenlange campagnes voor het inslikken van dromen en het dragen van oogkleppen. Het houdt mensen klein en de wereld verdeeld.

We kampen met de gevolgen van de heersende overtuiging dat we onvermijdelijk in strijd met elkaar zijn en dat we in deze strijd moeten zien te overleven, desnoods ten koste van anderen. Dit terwijl we in een wereld leven waar overconsumptie en verspilling het probleem zijn – niet schaarste.

Daarom bestrijd ik “zo is het nu eenmaal” met “zo hoeft het niet te zijn”.

Het woord “radicaal” komt uit het Latijn *radix*, dat “wortel, oorsprong” betekent. In die zin is spreken van “een radicaal uitgangspunt” een beetje dubbelop. Maar we zijn gewend om als radicaal te bestempelen wat sterk van de norm afwijkt, wat diepingrijpende veranderingen beoogt.

Ik omarm beide betekenissen van het woord.

Mijn uitgangspunt is het fundament, de kern, de essentie van menselijkheid. Iedereen verdient een goed leven. Iedereen verdient – onvoorwaardelijk en met evenveel recht – een goed leven. Een voluit geleefd, betekenisvol leven.

Wat een goed leven precies inhoudt, is voor iedereen anders. We zijn tenslotte allemaal verschillend. Toch valt deze verscheidenheid onder één noemer te brengen: je hebt een goed leven als je kunt zijn wie je bent, en in alle vrijheid en ontspanning tot bloei kunt komen en je pad kunt kiezen. Of met andere woorden: als je je *echte, intrinsieke behoeftes* kunt bevredigen.

Als ik zeg dat iedereen *onvoorwaardelijk* een goed leven verdient, bedoel ik dat je nergens aan hoeft te voldoen om aanspraak te mogen maken op de middelen die je nodig hebt om een goed leven te hebben. Dus dat je een goed leven verdient los van waar je wieg stond. Los van je moeten conformeren aan andermans wil. Los van aan een bepaalde norm moeten voldoen. Los van tegenprestaties moeten leveren. Ook als je misstappen hebt begaan.

Als ik zeg dat iedereen het *met evenveel recht* verdient, bedoel ik dat iedereen evenveel aanspraak mag maken op de in de wereld aanwezige middelen om een goed leven te hebben. Ook andere soorten en toekomstige generaties. Dus dat niemand een beter leven verdient dan een ander.

Mijn uitgangspunt is dus fundamenteel anders dan de waarborging van zeer mager ingevulde “basisbehoeftes” – die alsnog niet worden gewaarborgd. Het is ook fundamenteel anders dan dat “wie meer bijdraagt, meer verdient”.

Als we dit uitgangspunt in alle oprechtheid omarmen en consequent doortrekken, verandert alles.

Voor het principe gaan staan dat iedereen – onvoorwaardelijk en met evenveel recht – een goed leven verdient, betekent verwerpen dat we in strijd met elkaar zijn. Het betekent ook de uitkomst van deze strijd niet meer accepteren: dat de een in overdaad baadt en veel verspilt, terwijl de ander armoede lijdt, en dat geestelijke kwelling – spanning, depressiviteit, leegte – aan de orde van de dag is.

Als we omarmen dat iedereen een goed leven verdient, kiezen we ervoor om onszelf te kunnen zijn, niet om anderen te moeten verslaan. We kiezen ervoor om elkaar de ruimte te geven. We kiezen voor de zegeningen van verbondenheid, de rijke ervaring van vrij geven en vrij ontvangen, van het verschil maken in het leven van iemand anders, van met anderen meer kunnen dan alleen, van in samenwerking meer bereiken dan in concurrentie.

Als we deze keuze maken, maakt strijd plaats voor focus op wat we voor elkaar kunnen betekenen, en op wat we met z'n allen kunnen bereiken. Dan maakt strijd plaats voor grootsheid.

2.1 Een achterhaald motief

Schaarste revisited

“Ken je vijand” is een bekend advies. Om onze gezamenlijke vijand – de maatschappelijke strijd – te kunnen bestrijden, helpt het om dit advies ter harte te nemen. Waarom zijn we in deze strijd verzeild geraakt? Waarom houdt hij zich in stand? Waarom is het zo moeilijk om daar een vuist tegen te maken?

De mens heeft het strijden in zijn jonge jaren uitgevonden, toen onze soort nog afhankelijk was van verzamelen en jagen om te overleven. Bij tekorten aan levensmiddelen vochten groepen daar met elkaar om. Niet dat strijd het enige mogelijke antwoord op tekorten is – maar in die primitieve tijden hebben onze voorouders niets anders kunnen bedenken dan elkaar in de haren vliegen.

Met de ontwikkeling van landbouw liet ons vermogen om ons lot in eigen handen te nemen al snel van zich horen, maar schaarste bleef ons parten spelen. Het antwoord hierop was telkens weer dat gemeenschappen met elkaar vochten om vruchtbare grond en water. Later, in de oude beschavingen, waren de afstemmingsmethodes nog steeds verre van beschaafd. Strijden om schaarse middelen was blijkbaar een blijvertje.

Maar zowel door de eeuwen heen als vandaag de dag is menselijke strijd veel vaker een strijd om rijkdom dan een strijd om te overleven. Niet dat een groot deel

van de wereldbevolking niet meer met overleven bezig hoeft te zijn. Integendeel. Maar de reden hiervoor is allang niet meer dat onze middelen – in het totale plaatje – ontoereikend zouden zijn. De reden hiervoor is dat een ander deel van diezelfde bevolking zich veel meer toe-eigent dan wat het nodig heeft om goed te leven – in de zin van jezelf kunnen zijn en betekenis kunnen geven aan je leven.

Dat ontoereikende middelen niet meer de boosdoener zijn, is te danken aan de onderbenutte goederenvoorraad die we in de loop der jaren hebben verzameld – van bestaande woningen tot kleding – én aan technologische ontwikkeling. Door de bestaande goederenvoorraad hebben we gigantische mogelijkheden tot herverdeling, hergebruik en recycling. Door technologische ontwikkeling halen we steeds meer uit de beschikbare natuurlijke hulpbronnen én kunnen we op een duurzame manier in onze materiële behoeftes voorzien.

Voor duurzaamheid is zeker aandacht nodig, want ook al hebben we genoeg middelen om in onze echte behoeftes te voorzien, ze zijn uiteraard niet onbeperkt. Bovendien heeft de planeet ook in andere opzichten grenzen.

We worden dus niet meer door schaarste tegen elkaar uitgespeeld, maar door een extreem scheve verdeling van de welvaart, wat op haar beurt tot overdadig bezit, overconsumptie en verspilling leidt. Wie het breed heeft, laat het breed hangen, en dat leidt bij anderen tot gebrek.

Toch blijft schaarste een belangrijke legitimatie voor onze huidige strijd, die voornamelijk in ons economisch systeem wordt gestreden. Althans, zo wordt het naar voren gebracht. Sla een willekeurig inleidend economieboek open en het begint meteen over de spanning tussen beperkte middelen en onbeperkte behoeftes, oneindige behoeftes. Schaarste dus.

Dit uitgangspunt wordt klakkeloos herhaald en geaccepteerd. Maar een mens heeft van nature geen oneindige behoeftes, laat staan oneindige materiële behoeftes. Oneindige behoeftes zijn het domein van de verslaving, van ongezonde consumptie, van hebzucht, van pogingen om de leegte te vullen die ontstaat omdat we geen betekenis kunnen vinden. Dat is het domein van beschadigend gedrag, zeker in een wereld van beperkte middelen.

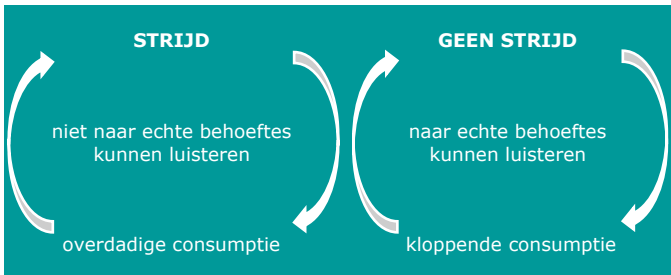
Het ongemakkelijke verhaal is dus dat we vooral te kampen hebben met door onszelf gecreëerde schaarste, doordat we ons te veel toe-eigenen. Dat doen we omdat ons angst is aangepraat, of omdat we om ons heen zien dat mensen aan hun lot worden overgelaten. We willen immers onze toekomst veiligstellen, of die van onze kinderen. We eigenen ons ook te veel toe omdat we aangespoord worden om door en door te consumeren, en om trots te zijn op onze status, de dure auto, het grote huis. Overdaad wordt goedgepraat, aangemoedigd, opgehemeld. Overdaad, als drug om ons in staat te stellen om de strijd te

blijven leveren, om er niet aan onderdoor te gaan. Overdaad, om onszelf wijs te maken dat de strijd de moeite waard is, om ons op een bedrieglijke manier belangrijk te laten voelen en zo “betekenis” te laten ervaren.

Dit alles levert zoveel ruis op dat we onze echte behoeftes niet kunnen horen – terwijl dat nu juist het antwoord is op de door de mens zelf gecreëerde schaarste.

Zo wordt de strijd verder gevoed.

Ken je vijand dus. En durf hem bij de naam te noemen. De keizer is niet naakt, zoals in het sprookje van Hans Christian Andersen, maar zwaar overdressed. En dat is niet zonder consequenties.

2.2 Het einde van de strijd

Afrekening met de meritocratie

We leven in strijd, omdat we zelf schaarste creëren – zoveel mag duidelijk zijn. En we creëren schaarste omdat we in strijd leven. Dit is een zelfversterkend mechanisme van formaat. Die strijd ontnemt ons het zicht op onze echte behoeftes, op wie we echt zijn en wat we echt nodig hebben, en staat daarmee een goed leven in de weg. We zouden onszelf dus een groot plezier doen als we van die strijd af zouden komen. De gouden vraag is daarom: hoe kunnen we dat zelfversterkende mechanisme doorbreken?

Het antwoord heeft alles te maken met wat we normaal vinden, of nodig, of eerlijk.

Keihard met elkaar vechten om onze dagelijkse kost vinden we niet meer van deze tijd. Onze voorouders hadden de nadelen van bloedige conflicten snel door: ze kosten erg veel energie – en soms je leven. Daarom hebben we de strijd om de beschikbare middelen in de loop der eeuwen mildere vormen gegeven. We hebben die strijd in regels gegoten.

Zo zijn we via verschillende modellen van welvaarts- en machtsverdeling uiteindelijk bij de meritocratie terechtgekomen.

Maar al heeft het meritocratische model een sympathiek jasje, in feite is het niets meer dan een beschaafdere vorm van strijd. Het is nog steeds een

institutionalisering van die strijd en een legitimering van zijn uitkomsten.

In een meritocratie verdienen mensen iets – meestal geld – op basis van hun prestaties. Wie meer produceert, wie meer “levert” volgens de maatschappelijke maatstaven, wie moeilijker of uitdagender werk verricht, verdient meer. Vergelijk maar eens het salaris van de chirurg die levensreddende operaties uitvoert met dat van de vuilnisman die “slechts” klike’s leegt.

Wat mensen verdienen te krijgen wordt dus bepaald door wat ze presteren, niet door wat ze nodig hebben om een goed leven te kunnen leiden. Met andere woorden: wat we krijgen is volledig losgekoppeld van onze behoeftes.

Zo bepaalt een meritocratie dat sommigen meer recht op een goed leven hebben dan anderen. We zijn immers niet allemaal tot levensreddende operaties in staat. We hebben ook niet allemaal het karakter om zo’n zware verantwoordelijkheid te dragen. In een meritocratie leiden dit soort verschillen tot een verschil in beloning. Dit verschil in beloning is dan weer voor een groot deel schuldig aan de scheve verdeling van de welvaart in de wereld.

Toch zorgen er twee elementen voor dat wij de meritocratie stevig omarmen.

Ten eerste denken we dat het nodig is. Hier zit de breed gedeelde aanname achter dat mensen alleen bereid zijn om zich in te spannen als daar afdoende

beloning tegenover staat. Zonder zo'n beloning worden mensen lui. Zo redeneren we.

Hiermee gaan we voorbij aan onze intrinsieke motivatie. We gaan ervan uit dat mensen zonder externe prikkel – meer verdienen – de rest van hun leven met een cocktail in hun hand aan het strand zouden doorbrengen. Of liggend op de bank.

Het tweede element dat pleit voor het meritocratische model is dat we het eerlijk vinden. Iemand die een moeilijke opleiding heeft afgerond, die veel verantwoordelijkheden draagt, verdient een hogere beloning dan iemand die aan de lopende band staat. Dat vinden we logisch, punt uit.

We hebben de gedachte geïnternaliseerd dat wat je krijgt, afhangt van wat je presteert. We bevragen die gedachte dus niet. We bedenken er ook niet bij dat waar je aanleg voor hebt, waar je wel of niet toe in staat bent, welke kansen of tegenslagen je wel of niet krijgt, uiteindelijk zeer bepalend zijn voor je beloning. En dat dit ronduit een kwestie van geluk is.

De meritocratie is dus nodig én eerlijk, vinden we. Maar beide veronderstellingen zijn betwistbaar. Evident is juist dat haar gevolgen desastreus zijn – en volstrekt onverenigbaar met een wereld waarin iedereen het goed heeft en voluit leeft.

De meritocratie leidt tot een ondermijning van onze vrijheid. We moeten ons voortdurend voegen naar regels en eisen van anderen: hiermee kun je wel je boterham verdienen, daarmee niet. En als je hiermee

je boterham wilt verdienen, dan moet dat wel op déze manier. Je bent niet vrij om je eigen manier te kiezen. Zo gaat de meritocratie niet alleen voorbij aan onze intrinsieke motivatie; ze maakt haar vaak zelfs kapot. Denk aan de zorgmedewerker die graag mensen wil helpen, maar de helft van de tijd kwijt is aan administratieve taken – regels waaraan hij moet voldoen om iets te kunnen verdienen. Exit intrinsieke motivatie.

Daarnaast maakt dit model dat we voortdurend met elkaar moeten concurreren – om een baan, een opdracht, een klant. En dan het liefst een baan, opdracht of klant die zo goed mogelijk betaalt. Eenmaal een goede positie veroverd, moeten we deze ook blijven verdedigen – of we moeten juist hogerop zien te klimmen. Want als het doel “meer verdienen” is, is blijven zitten waar je zit ook geen optie, hoe goed het je eventueel ook bevalt. “Meer” kent geen eindstreep. Met als bijkomstig nadeel dat meer beloning een heel ander doel is dan je je verder ontwikkelen of iets betekenisvollers doen.

Tot overmaat van ramp legitimeert en stimuleert de meritocratie overdadig bezit, overconsumptie en verspilling. Want na al die strijd met onszelf en met elkaar, na al dat hard werken, krijgen we wat we ervaren als ons “welverdiende loon” en is alles wat we ermee doen ons “goed recht”. Hier zit geen enkele aanzet om een bewuste afweging van onze consumptie te maken, laat staan om te beseffen dat wat wij onnodig tot ons nemen ten koste van iemand

anders gaat. Integendeel, hier zit juist de perverse aanmoediging om met bezit en consumptie te laten zien hoe succesvol we zijn.

Zo blijven we strijden. Zo blijven we schaarste creëren en daarmee nieuwe aanleiding om verder te strijden. Zo creëert de meritocratie vermeende winnaars en overduidelijke verliezers, maar uiteindelijk verliezen we allemaal. Want ook al ben je volgens de maatschappelijke maatstaven heel succesvol, als je daarmee niet doet wat je het liefst doet, ben je alsnog een verliezer. Als je constant in strijd – met jezelf en met anderen – moet leven, ben je alsnog een verliezer.

Maar zo hoeft het niet te zijn.

We hoeven wat we verdienen te krijgen niet afhankelijk te maken van onze prestaties. We kunnen deze koppeling doorbreken – en daarmee het zelfversterkende mechanisme van de strijd.

Door een ander uitgangspunt te nemen: we verdienen te krijgen wat we nodig hebben om voluit te kunnen leven. Bij voorbaat. Zonder voorwaarden. Los van tegenprestaties. We zijn dus vrij om zelf te bepalen hoe onze prestaties eruitzien en wat onze bijdragen zijn.

En omgekeerd: dat we iets produceren, dat we iets betekenisvol kunnen neerzetten – dat we een leven hebben gered met een operatie, dat we een huis hebben gebouwd, dat we een kind hebben leren lezen – dát is onze beloning. Dat maakt ons leven de moeite waard. En dat is ook wat we het liefst willen – als we

het in vrijheid kunnen invullen.

We willen niet de rest van ons leven cocktails drinken aan het strand – vooruit, dat willen we misschien een paar weken. Uiteindelijk willen we, vanuit onze intrinsieke motivatie, een zinvol leven leiden.

Deze omkering druist in tegen stevig geïnternaliseerde ideeën en een diepgewortelde werkelijkheid. We moeten dus van ver komen als we het principe willen omarmen dat iedereen – onvoorwaardelijk en met evenveel recht – een goed leven verdient. Maar dat is wat nodig is als we niet meer in strijd willen leven. Dat is dan wat we normaal en eerlijk moeten gaan vinden. Dat is waar we naar moeten gaan handelen.

Dat betekent dat we elkaar de ruimte moeten geven om te kunnen doen wat we graag doen, wat bij ons past. Voor de een is dat veel verantwoordelijkheid dragen, een team aansturen, knopen doorhakken. Een ander kraakt liever in stilte zijn hersenen op een ingewikkeld wiskundig probleem. Weer een ander wil buiten in de natuur met planten of dieren bezig zijn. Maar wat we ook doen, ieder van ons heeft evenveel recht om aanspraak te maken op de middelen die nodig zijn om het goed te hebben. Exit strijd.

Welvaart is er om behoeftes te bevredigen. Wat is dan logischer en eerlijker dan onze welvaart te verdelen op basis van onze behoeftes?

Dan kunnen we allemaal doen wat we het liefst willen: een betekenisvol leven leiden.

STRIJD	GEEN STRIJD
door anderen bepaalde prestatie ↓ beloning in geld ↓ behoeftebevrediging	behoeftebevrediging ↓ zelfgekozen prestatie ↓ beloning in de vorm van BETEKENIS

2.3 Verenigde waarden

Gelijkheid, vrijheid, verbondenheid

In een wereld waar iedereen – onvoorwaardelijk en met evenveel recht – een goed leven verdient, komen drie waarden nadrukkelijk bovendrijven: gelijkheid, vrijheid en verbondenheid.

Gelijkheid en vrijheid worden vaak gezien als tegenstrijdige doelstellingen, die ten koste van elkaar gaan. Dat geldt ook voor vrijheid en verbondenheid. Of dat klopt of niet is afhankelijk van hoe je invulling geeft aan deze waarden.

Gelijkheid en vrijheid zijn met elkaar in tegenspraak als je onder gelijkheid verstaat dat iedereen hetzelfde of evenveel moet hebben of doen. Want dan kun je niet hebben of doen wat jij wilt. In een wereld waarin mensen zo verschillend zijn, botst deze invulling van gelijkheid niet alleen met vrijheid; het botst net zo goed met gelijkheid zelf. Gelijkheid proberen te creëren door iedereen hetzelfde te geven of te laten doen creëert juist ongelijkheid.

Ter illustratie. Er zijn mensen die graag piano spelen, of cello, of blokfluit. Dat scheelt nogal in kosten, want de prijsverschillen tussen muziekinstrumenten zijn erg groot. Maar als we vanuit een gelijkheidsgedachte iedereen die een instrument wil spelen een blokfluit geven, maken we sommigen zeer gelukkig en anderen zeer ongelukkig. Los van het feit dat iedereen gek zou worden van al dat gefluit. Dus dat Jan een

duurder instrument heeft dan Fatima is juist wat nodig is om hen met evenveel recht de ruimte te geven om zichzelf te zijn – en om de wereld te verrijken met een ander geluid.

Als we iedereen gelijk willen behandelen, moeten we juist rekening houden met verschillen. Als we het zo doen, dan botsen gelijkheid en vrijheid zeker niet met elkaar.

Gelijkheid en vrijheid zijn ook botsende doelstellingen als je vrijheid ziet als doen waar je zin in hebt, ongeacht ten koste waarvan, ongeacht de gevolgen voor anderen. Als je vrijheid invult als jezelf zoveel toe-eigenen als je lukt, dan botsen vrijheid en gelijkheid zeker met elkaar. Want “zoveel mogelijk” houdt geen rekening met wat anderen nodig hebben – overigens ook niet met wat jij nodig hebt. Want het heeft niets te maken met je eigen behoeftes, met uitdrukking kunnen geven aan wie jij bent. “Zoveel mogelijk” houdt bovendien geen rekening met de draagkracht van de planeet. Oftewel: het gaat ten koste van anderen, nu en in de toekomst.

Je kunt vrijheid zo invullen, maar dan ben je geen voorstander van vrijheid als een maatschappelijke waarde; alleen van jouw vrijheid. Je bent voor een bevochten individuele vrijheid, volgens de wet van de sterkste. Het is net alsof je voor vrijheid van meningsuiting zou zijn, maar dan alleen voor jouw vrijheid van meningsuiting – als je maar hard genoeg kunt schreeuwen om iedereen die het niet met jou eens is te overstemmen.

Het lastige aan een bevochten vrijheid is dat zo'n vrijheid – behalve strijdig met gelijkheid – ook geen ontspannen vrijheid is. Anders dan bij een maatschappelijke verworvenheid, is een bevochten vrijheid geen basis waar je op kunt rusten, maar iets waar je steeds voor moet vechten, iets waar je je steeds mee bezig moet houden, of je dat wilt of niet. En is dat nou juist niet een beperking van je vrijheid?

Vaak roept het idee van gelijkheid weerstand op omdat er zoveel mensen in de wereld zijn die het zo moeilijk hebben dat je snel tot de conclusie komt dat je in materieel opzicht – tegen je zin – wat zou moeten inleveren.

Dat is een begrijpelijke reactie, als we op ons laten inwerken hoe scheef de verdeling van de welvaart is. Maar de oplossing hoeft niet te zijn dat iemand iets tegen zijn zin, laat staan gedwongen, moet doen. Het kan zijn dat je in materieel opzicht ergens afstand van doet, maar dat niet als verlies ervaart. Als je “je behoeftepiramide op haar kop zet”, kun je het gevoel krijgen dat het je iets oplevert – of in ieder geval niets uitmaakt. Afhankelijk van waar je je middelen voor inzet, kun je ervaren dat je je wereld in brede zin aan het verrijken bent, bijvoorbeeld omdat je je meer verbonden met anderen voelt of omdat je ervaart hoe jij – op jouw manier – de wereld positief kunt beïnvloeden.

Vrijheid – als maatschappelijke verworvenheid – is niet zomaar alles kunnen doen wat je wilt, ongeacht de consequenties. Vrijheid is eigen keuzes kunnen

maken, rekening houdend met de wereld om je heen, rekening houdend met de vrijheid van anderen. Het is kunnen bepalen hoe je leeft binnen de beperkingen, en invloed kunnen uitoefenen op deze beperkingen. Beperkingen worden gegeven door de natuur (van slecht weer tot natuurrampen), door je gezondheid, door de middelen die je tot je beschikking hebt, door de behoeftes en wensen van andere mensen, en door de grenzen van onze planeet.

Vrijheid en verbondenheid kunnen elkaar in de beleving van mensen ook in de weg staan, of individualiteit en gemeenschapszin. Dan associëren we verbondenheid met verplichtingen en met een beperking van onze bewegingsruimte. We spreken zelfs van familieplichtingen en sociale verplichtingen. Het klinkt niet erg aantrekkelijk. Maar als vrij zijn geïsoleerd leven zou betekenen, zouden we ook niet echt blij zijn met onze vrijheid.

De beleving van verbondenheid als vrijheidsbeperking is vaak het gevolg van een gebrek aan open communicatie over onze behoeftes en aan bereidheid om rekening te houden met deze behoeftes. Allerlei soorten relaties krijgen vaak vorm “volgens het boekje” of via een vast stramien, zonder dat er veel reflectie is over de mate waarin deze regels of gewoontes overeenkomen met wat mensen werkelijk nodig hebben of prettig vinden. Zo hoeft een liefdesrelatie niet per se te leiden tot samenwonen, of samenwonen tot trouwen, of tot altijd samen deelnemen aan sociale gelegenheden, of

samen op vakantie gaan. Net als vriendschappen niet per se hoeven te worden onderhouden (ook zo'n woord) door regelmatig bij elkaar in de kroeg te staan of door etentjes af te spreken, wat bij veel mensen het drukke leven nog drukker maakt. Dit zijn vaak ook niet de momenten waarop de belangrijkste dingen worden gedeeld.

Verder wordt verbondenheid snel geassocieerd met deelname aan een groep of gemeenschap. Sterker nog, veel mensen ontlenen zelfs een belangrijk deel van hun identiteit aan het deel uitmaken van een groep, zoals een religieuze gemeenschap, een maatschappelijke beweging of een studentencorps. Dat kan inderdaad leiden tot botsing met je vrijheid of individualiteit. Denk aan de verwerping van homoseksualiteit door sommige religieuze gemeenschappen, aan groepsdruk binnen maatschappelijke bewegingen (ben je milieubewust, feminist of veganist genoeg?) of aan vernederende ontgroeningspraktijken van corpsen. Onderdeel zijn van een groep is echter geen voorwaarde om verbondenheid te kunnen ervaren. Er wordt te makkelijk geroepen dat iedereen ergens bij wil horen of dat de mens een groepsdier is. Je kunt ook een sterke band met mensen ervaren in een-op-eenrelaties of een-op-eencontact, of empathie voelen voor mensen die je niet eens persoonlijk kent.

Voorwaarde om verbondenheid te kunnen ervaren – in een groep of in individuele relaties – is dat je jezelf kunt inbrengen en dat de regels of wensen van de

groep of van de ander niet zomaar aan je worden opgelegd. Er moet ruimte zijn om verschillende behoeftes te accommoderen, om een balans te vinden. Anders ondermijnt de beperking van je vrijheid uiteindelijk je gevoel van verbondenheid.

Verbondenheid en vrijheid hoeven dus niet met elkaar te botsen, maar ze komen niet altijd vanzelf bij elkaar. Hier is vaak werk te verrichten. Maar dit is heel ander werk dan het werk van een bevochten vrijheid, van een vrijheid die per definitie met verbondenheid botst. Vrijheid en verbondenheid bij elkaar brengen is het werk dat hoort bij het zoeken naar betekenis. Dat is de dans van het leven.

Uiteindelijk kun je iedere keuze die je in je leven maakt als een beperking van je vrijheid zien – niet alleen de keuze om je te verbinden, maar alles wat je aangaat, elke weg die je inslaat. Bij iedere keuze die je maakt, maak je andere keuzes tenslotte niet, je sluit andere mogelijkheden uit. Iedere keuze brengt consequenties met zich mee. Je kunt het als een beperking van je vrijheid zien. Ik zie het als de uitoefening ervan.

Gelijkheid, vrijheid en verbondenheid zijn niet in strijd met elkaar. Ze zijn met elkaar vervlochten en ze versterken elkaar. Ze zijn zelfs een voorwaarde voor elkaar.

Pas als we gelijkheid omarmen, pas als we erop kunnen vertrouwen dat de mensen om ons heen het beste met ons voor hebben en ons een goed leven

gunnen, kunnen we ontspannen en krijgen we de ruimte om echt onszelf te zijn, om vrij te zijn. Pas als we vrij zijn, kunnen we echte verbondenheid ervaren. Je moet er eerst volop kunnen zijn om volop bij een ander te kunnen zijn. Naarmate we ons meer verbonden met elkaar voelen, naarmate we meer de mens in de ander zien, gunnen we elkaar meer. Dan ontstaat er meer ruimte voor gelijkheid. Dan is de cirkel rond.

3. Fundamentele veranderingen

Zingevende vooruitzichten

Een fundamenteel ander uitgangspunt leeft pas echt als het je daadwerkelijk van richting doet veranderen, als je je letterlijk op een ander eindbeeld richt. Op een eindbeeld dat zich niet laat bijstellen door defaitistische haalbaarheidsinschattingen, omdat het in essentie een kloppend vooruitzicht geeft. Een vooruitzicht dat je zin geeft om daarmee in overeenstemming te bewegen. Omdat je op deze manier volgens je waarden leeft, en voorwaarden schept voor een betekenisvol leven – niet alleen voor jezelf. Het basisrecept voor een zeer bevredigend gevoel.

In alle oprechtheid omarmen dat iedereen onvoorwaardelijk en met evenveel recht goed, voluit, betekenisvol verdient te leven, heeft vergaande consequenties voor hoe we met elkaar omgaan en hoe we de maatschappij inrichten. Het raakt diepgewortelde overtuigingen, gewoontes en instituties. Het vergt fundamentele veranderingen – een echte paradigmashift.

Het is belangrijk om zicht te krijgen op wat deze veranderingen concreet inhouden, zodat het eindbeeld zich duidelijker aftekent. Het gaat om veranderingen in hoe we kinderen voorbereiden op het leven – in opvoeding en onderwijs. En uiteraard om veranderingen in hoe we ons leven leiden, met de

economie als doorslaggevend speelveld.

Deze concretisering laat aan de ene kant zien hoeveel in ons leven wordt bepaald door de strijd waarin we vastzitten, en aan de andere kant waar we naartoe kunnen bewegen om daarvan los te komen en meer verbondenheid en betekenis te ervaren.

Hier past wel een voetnoot.

Een concretisering maakt ideeën duidelijker en invoelbaarder, maar brengt ook het risico met zich mee dat je te voorschrijvend overkomt. Dat laatste is zeker niet mijn bedoeling.

Mijn opzet is een consistent referentiekader schetsen, geen blauwdruk maken. Alles vanuit de tekentafel dichttimmeren is zinloos: daarvoor is de werkelijkheid te complex en te veranderlijk.

Bovendien bestaan er geen eenduidige aanpakken en geen redenen om alternatieve wegen uit te sluiten. We leven in een wereld waar miljoenen creatieve geesten rondlopen en waar dagelijks nieuwe mogelijkheden ontstaan. Deze moeten we aanmoedigen, verwelkomen en op een passende manier voor ons laten werken. Bewegen in een andere richting is altijd een ontdekkingsreis.

3.1 De kunst van het grootbrengen

Ontdekkend opvoeden en onderwijzen

Op de kleuterschool word je geacht opdrachtjes te doen. Voor je ontwikkeling. Stippelijntjes doortrekken, binnen de lijntjes kleuren, dit soort werk.

Bij mij ging het normaal gesproken goed, maar op een dag kwam ik thuis met een foutmelding van de juf. Op het papier stonden tekeningen van een walvis, een haai en een gewone vis, en ik moest de grootste vis aankruisen. Ik kruiste de haai aan en de juf keurde het af.

Mijn moeder vond dat opvallend en ging even bij mij informeren.

“Ivana, je weet toch wat de grootste vis hier is? Waarom heb je de walvis niet aangekruist?”

“De walvis is geen vis, mam, het is een in water levend zoogdier.”

Jaren later werd deze anekdote nog in mijn familie verteld. Dat was altijd even lachen.

Ik vond het ook grappig. Tot ik het triest ging vinden.

Want ik wilde zoveel van school. Een zee van kennis verwachtte ik. Maar ik kreeg het niet. En de oplossing was niet meer van hetzelfde of sneller door hetzelfde, maar iets totaal anders.

Het is moeilijk ademen als je naar een school voor vissen moet, als je een walvis bent.

Een kind grootbrengen is een van de mooiste taken die er zijn. Je begeleidt een nieuw leven in zijn

ontmoeting met de wereld, in zijn positionering in de wereld. Het is een uitdagende taak, want zich positioneren in de wereld gaat niet zonder slag of stoot. Het is een belangrijke taak, want je legt de basis voor een heel leven. De basis voor groei en bloei of de basis voor kramp.

Hoe we kinderen opvoeden wordt erg bepaald door het beeld dat we van hen hebben en door de doelen die we nastreven.

We vinden van alles van kinderen. We vinden ze lief, spontaan, levendig, grappig. Maar ook druk, drammerig, lui, onverstandig, wild. En ja, ieder kind is anders. Maar het overheersende beeld is uiteindelijk dat ze ongetemde en onwetende wezens zijn die op “het goede pad” gehouden moeten worden – ook al kunnen de meningen over wat dat goede pad is nogal verschillen.

Volgens Wikipedia is opvoeding het proces waarin een kind wordt gevormd naar de normen en waarden van diens opvoeders, en daarmee meestal naar de voornaamste normen en waarden van de samenleving waarin hij (m/v/x) leeft.

Dit is een goede omschrijving van opvoeding zoals we die kennen. Afhankelijk van de context waarin ze opgroeien, krijgen kinderen normen en waarden mee die hen op een pad moeten brengen van dienstbaarheid aan gemeenschap of familie, respect voor tradities, volgzaamheid aan spirituele of religieuze doctrines, zelfredzaamheid, succes of

geluk.

Linksom of rechtsom is opvoeding een grote normen- en-waarden-oplegoperatie, ook al zullen sommige ouders enig ongemak voelen bij het woord “opleggen”.

Het zou dit alleen niet moeten zijn.

Opvoeding zou meer richting educatie moeten gaan, in de oorspronkelijke zin van het woord.

Het woord “educatie” wordt in Nederland alleen in de zin van onderwijs gebruikt, maar het betekent ook opvoeding. Het komt van het Latijnse *educere*: naar buiten brengen, tevoorschijn brengen, van binnenuit ontwikkelen.

In die zin is de kern van opvoeding – en van onderwijs – ontdekken wie iemand is en hem tot bloei laten komen. Dus niet iets in een kind stoppen – normen, waarden, angsten, overtuigingen, kennis – maar hem vrij tevoorschijn laten komen en zich vrij laten vormen en ontwikkelen, in ontmoeting met de mogelijkheden en de grenzen van de wereld.

Dit is wat ons te doen staat. Althans, als we kinderen willen opvoeden om zichzelf te zijn en voluit te leven, in verbondenheid met anderen. Als we willen dat ze later aan de poten van de maatschappelijke strijd zagen en eraan ontsnappen, in plaats van eronder te lijden.

Maar we hebben veel werk te verzetten om dit voor elkaar te krijgen.

In het gareel

De baby is koning. Zodra hij begint te huilen, wordt alles uit de kast gehaald om te ontdekken wat hij nodig heeft. Maar naarmate meer communicatie mogelijk is, veranderen de verhoudingen ingrijpend. Uiteraard wordt er nog steeds voor een kind gezorgd, maar de sturing doet haar entree en groeit gestaag, samen met de moralisering. Wat goed of fout is – volgens de opvoeders – wordt een peuter met de paplepel ingegoten. Daarmee wordt meteen duidelijk gemaakt dat de volwassenen om je heen het voor het zeggen hebben en dat je als kind moet gehoorzamen, als je wilt dat ze blij met je zijn. Oftewel: je moet accepteren dat anderen bepalen wat je mag doen.

Kinderen krijgen constant normen en waarden opgelegd. Op bewuste en minder bewuste, subtiele en minder subtiele manieren. Met goede of twijfelachtige bedoelingen, omdat het goed voor hen zou zijn of omdat het een gewoonte of een voorkeur van de ouders is.

Maar waarden kun je uiteindelijk niet opleggen. Ook niet op een dwingende manier “meegeven”. Waarden zijn diep persoonlijke overtuigingen over wat goed en belangrijk is. Ze komen voort uit eigen ervaring en reflectie. Wanneer je waarden probeert op te leggen, ben je vooral verwarring en vervreemding aan het zaaien.

In de praktijk worden waarden vaak vertaald in normen, gedragsregels die binnen een gemeenschap

of gezin als vanzelfsprekend worden beschouwd. En terwijl je wat iemand denkt of voelt uiteindelijk niet kunt bepalen, kun je gedrag makkelijker sturen. Zo proberen volwassenen voortdurend op te leggen dat kinderen zich naar hun normen gedragen. Met drie mogelijke reacties: conformering (je eigen wil slikken voor de goede vrede), confrontatie (rebelleren, ruziemaken) en misleiding (liegen, stiekem doen). Alle drie zijn schadelijk – voor het kind en voor je relatie met hem.

Natuurlijk hebben ouders een autoriteitspositie ten opzichte van hun kinderen, net als een chirurg in relatie tot zijn patiënten en een piloot tot zijn passagiers. Patiënten en passagiers erkennen en waarderen deze verhouding – binnen het afgesproken doel. Het gaat pas mis wanneer een chirurg buiten zijn mandaat een operatie uitbreidt, of een piloot naar eigen voorkeur van de oorspronkelijke bestemming afwijkt.

Zo erkennen ook kinderen de natuurlijke autoriteit van hun ouders. Ze weten dat hun ouders dingen kunnen die zij nog niet kunnen. Ze weten dat ze van de zorg van hun ouders afhankelijk zijn. Dat is een onlosmakelijk kenmerk van deze relatie. Pas wanneer ouders hun autoriteitspositie gebruiken om normen en waarden af te dwingen, bepalen ze dat hun wensen en overtuigingen meer waard zijn dan die van hun kinderen – zowel in de zin dat zij het beter weten als in de zin dat hun wil moet gelden. Hiermee ontnemen ze hun kinderen de ruimte om hun eigen

behoefte te volgen, om zich vrij te ontwikkelen en om te ontdekken wat zij belangrijk vinden. Het gaat dus pas wringen wanneer ouders en andere opvoeders het gedrag van kinderen sturen om hen in het gareel te houden. Iets wat ze regelmatig doen. Het uitgangspunt is dat kinderen zich moeten aanpassen. Desnoods forceren.

Opvoeders sturen het gedrag van kinderen met hun uitingen – complimenten, oordelen, kritiek – en met beloningen en straffen.

Bewust of onbewust, onze uitingen naar kinderen zijn doordrongen van keuring. Dat zit vaak in woorden zoals “braaf” en “trots”, om maar te zwijgen over “stout” en “teleurgesteld”.

Wie braaf is, doet wat hem gezegd wordt. Wie braaf is, gedraagt zich naar de normen. Die is zich dus constant aan het voegen naar de wensen en eisen van iemand anders. Wie een kind leert braaf te zijn, leert hem zichzelf weg te cijferen.

Dit speelt ook wanneer je trots bent op je nageslacht omdat het zich niet alleen naar jouw maatstaven gedraagt, maar ook nog eens prestaties levert naar jouw maatstaven. Omdat je kind uitblinkt in wat jij waardeert. In deze context is de uitspraak “ik ben trots op je” pure manipulatie, hoe vriendelijk het ook klinkt. Een heel ander verhaal is het als je trots bent op iemand die heeft bereikt wat hij wilde bereiken, ondanks moeilijkheden of tegenslag. Dan leef je met iemand mee.

Welke vorm een goedkeuring ook aanneemt, het gaat uiteindelijk altijd om een keuring. En dus ook om de mogelijkheid van een afkeuring. Hier zit daarom altijd een dreiging achter dat, als een kind zich niet naar wens gedraagt, hij ook minder geliefd zal worden.

Dit mechanisme wordt extra aangezet bij beloningen. Met straffen als boze tegenhangers.

Het idee achter een beloning is om met positieve bekrachtiging het gedrag van kinderen te sturen. Als aanmoediging van goed gedrag of prestaties zetten ouders en leraren vaak een arsenaal aan prijzen, lintjes, stickers, cadeautjes en privileges in. Kinderen zijn hier dol op, wat van beloning een heel effectieve sturingsmethode maakt.

Maar beloning is in feite omkoping. Het wordt leuk verpakt, maar het blijft omkoping. Het is een mechanisme om jouw wil boven de wil van de ander te stellen.

Beloningen om gedrag te sturen brengen ook het gevaar met zich mee dat de motivatie van kinderen verward raakt. Doe je het voor jezelf of voor je ouders? In sommige gevallen kunnen kinderen ook een positieve associatie krijgen met iets wat ze eigenlijk liever niet doen. Ze kunnen op een bepaald moment niet eens meer doorhebben dat ze zich aan het forceren zijn. In plaats van hun intrinsieke motivatie te volgen en te versterken. In plaats van hun eigen wil te ontdekken en te versterken.

Dezelfde vertroebeling vindt plaats bij beloning in de bijzondere vorm van status en aandacht omdat je “de beste” bent in een of andere competitie – het beste opstel, de mooiste tekening. Dan wordt “beter dan de anderen zijn” het doel, in plaats van zo goed mogelijk worden in wat jij belangrijk vindt, of iets doen op jouw speciale manier, of gewoon ergens lol in hebben.

De grootste norm die kinderen opgelegd krijgen is school. Leerrecht wordt door de staat omgezet in leerplicht en in veel landen weer in schoolplicht.

Schoolplicht is een heftige norm. Het is een verplichting om aanwezig te zijn op een opgelegde plek (totaal afgezonderd van de echte wereld), op een opgelegd tijdstip, voor een opgelegde periode, in een opgelegde samenstelling (groepen gevormd op basis van leeftijd, geleid door een leraar). Je leert een opgelegd curriculum, volgens een opgelegd schema (van hoe lang een les duurt, hoeveel lessen van welke vakken je op een dag hebt, hoeveel lessen per jaar), op een opgelegde manier (klassikaal, theoretisch, passief). Je wordt getoetst en beoordeeld om diploma's te halen.

En als de enorme hoeveelheid tijd op school nog niet voldoende inperking zou zijn van de mogelijkheden om zelf invulling te geven aan je leven en aan je leerproces, moet je thuis nog huiswerk doen en leren voor toetsen. Alles staat in het teken van de opgelegde schoolprestaties.

Er zijn weliswaar alternatieve scholen – waar groepen worden gevormd met leeftijden door elkaar, waar leerlingen worden geacht elkaar te helpen, waar leerlingen meer tijd buiten zijn, waar meer aandacht wordt besteed aan de natuur, muziek, kunst of sport – maar dat neemt niet weg dat je je nog steeds ergens moet melden, een programma moet volgen en een diploma moet halen. Je volgt alleen een ander programma, in een iets andere setting, volgens een andere filosofie (met een beetje geluk iets wat beter bij je past).

Van alternatieve scholen wordt ook vaak gezegd dat ze kinderen meer vrijheid geven. Maar meer vrijheid betekent alleen dat er minder opgedrongen wordt. Er wordt nog steeds veel opgedrongen. Het uitgangspunt blijft dat school een verplichting is, geen vrijwillige keuze. Een verplichting trouwens waar de meeste ouders niet zonder zouden kunnen, want ze zijn afhankelijk van school als kinderopvang.

Het opleggen van normen en waarden is een onuitputtelijke bron van leed. Van stress, angst, schaamte, slecht zelfbeeld, depressiviteit, agressiviteit. Maar bovenal: van vervreemding van jezelf en van anderen. Omdat je gedwongen wordt om je te verhouden tot de norm – door je eraan te conformeren of ertegen te rebelleren, door te excelleren of te falen – in plaats van je op een authentieke manier te verhouden tot jezelf en tot anderen, tot jouw behoeftes en tot de behoeftes van anderen.

Dat is dus wat je leert – en wat je niet leert. Dat is waar je in getraind wordt – en waar je niet in getraind wordt.

Deze vorm van opvoeding leidt tot volwassenen die ook erg gericht zijn op wat van buitenaf op hen afkomt. Aan de ene kant op de eisen om een bestaan op te bouwen, om zich veilig te stellen, om succesvol te zijn. Aan de andere kant op aangemoedigde, overbodige, overdadige consumptie, of juist consumptie die “nodig” is als compensatie voor het veeleisende leven.

In dit leven nemen stress en angst veel ruimte in beslag, waardoor weinig ruimte overblijft om tot jezelf te komen, om bewust te zijn van wat echt belangrijk voor je is, laat staan om hierop te acteren. Zo raken mensen vaak van zichzelf vervreemd. Maar ze blijven op de automatische piloot steeds naar een beloning streven: meer zekerheid, meer geld, meer status. Niet per se meer zichzelf laten uitkomen. Niet per se meer geluk. Laat staan meer betekenis ervaren.

In vrijheid

De woorden “opvoeding” en “onderwijs” gebruik ik om aan te sluiten bij wat mensen gewend zijn, maar ik zie niet zozeer een onderscheid tussen opvoeding en onderwijs (vandaar ook dat ik teruggrijp naar het woord “educatie”). We kunnen misschien spreken over een onderscheid tussen zorgen voor een kind en een kind mogelijkheden geven om te leren en om zich

te ontwikkelen, maar zo scherp is dit verschil ook niet.

Kinderen zijn uit zichzelf nieuwsgierig en leergierig. Ze hebben uit zichzelf de drang zich te ontwikkelen. Dit zie je al bij baby's, die instinctief hun omgeving onderzoeken door te kijken, voelen, luisteren en proeven. Je hoeft een baby ook niet aan te sporen om te leren lopen en praten.

Naarmate kinderen ouder worden, wordt hun nieuwsgierigheid alleen maar sterker, getuige de eindeloze vragen van peuters over alles wat ze zien en beleven. Bovendien halen kinderen voldoening uit steeds meer kunnen. Het plezier dat ze ervaren als ze een toren van blokken bouwen of een mooie tekening maken spat ervan af – en stimuleert hen om steeds verder te gaan.

Voor volwassenen is het vooral de taak om een goede basis te leggen voor deze ontdekkings- en ontwikkelingsstocht, en om mogelijkheden te laten zien en te creëren.

Een goede basis houdt uiteraard in dat je voor een kind zorgt. Hier heb je niet veel visie voor nodig, maar vooral praktische zaken zoals eten, luiers, kleding – en veel toewijding. Het is meestal duidelijk wat een kind wel of niet zelf kan en wanneer een kind evident iets gevaarlijks of ongezonds doet (uit een raam dreigt te vallen of iets in zijn mond stopt wat daar niet in thuishoort), en dus wanneer zorg en bescherming in beeld moeten komen.

Verder bestaat een goede basis vooral uit emotionele veiligheid. Dit is een diep weten dat je kunt zijn wie je bent en dat er plek voor jou is in deze wereld, zonder dat je daarvoor aan eisen van anderen moet voldoen. Je geeft kinderen emotionele veiligheid als je ruimte geeft voor wat ze doen, voelen, willen. Zonder oordeel. Op deze manier geef je ze geen reden voor stress, angst, schaamte en voor zich moeten aanpassen en forceren – of juist in verzet gaan. Dus geen reden om in strijd te zijn met zichzelf of met anderen.

Dit houdt in dat je kinderen geen normen of waarden oplegt of voorschrijft. Dat je niet in termen van goed of fout spreekt, maar in termen van wat iets met jou of met iemand anders doet. Dat je kinderen laat beseffen dat anderen – en niet op zijn minst hun ouders – ook ruimte nodig hebben. Dat je laat zien wat de gevolgen van hun gedrag zijn. Dat je ze dit laat ervaren. Dat je uitlegt waarom je zelf dingen doet zoals je ze doet, maar jouw manier van denken en doen niet als de enige juiste of de enige acceptabele naar voren brengt.

Je hebt als kind die ruimte nodig om in alle ontspanning te ontdekken wie je bent, wat je graag doet, waar je goed in bent, wat je verder wilt verkennen en waar je je verder in wilt ontwikkelen. Hierbij heb je ook veel contact met de wereld nodig. Want dan weet je pas wat je bevalt of niet, wat je boeit of niet, wat voor je werkt of niet. Daarom is het nodig dat volwassenen mogelijkheden laten zien en creëren. En dat ze daarop voortbouwen

en nieuwe kansen openen wanneer iets aanslaat. Zo gaat een kind vanzelf van A naar B, naar T, terug naar G en verder. Het is een kwestie van ruimte en kansen geven voor wat lekker loopt en begeleiding bieden waar het nodig blijkt.

In die zin is het belangrijk dat de dag van een kind zoveel mogelijk echt van hemzelf is, zoveel mogelijk door het kind zelf bepaald. Uiteraard niet helemaal, omdat kinderen niet alles goed kunnen inschatten en beschermd moeten worden, omdat er ook andere mensen in de wereld zijn, met hun eigen wensen, en omdat gewoonweg niet alles mogelijk is. Dit zijn onvermijdelijke, geen opgedrongen beperkingen, waar een kind mee moet leren omgaan. Vrijheid is geen grenzeloosheid. Maar het kind is wel het vertrekpunt bij wat wel of niet op zijn dag gebeurt. En in zijn leven.

Het “onderwijs” dat hierbij past is niet gebaseerd op een door anderen bepaalde setting en inhoud, maar op wat een kind zelf interesseert en op wat goed voor hem werkt.

Het gaat dus zowel om wat je leert als om hoe je leert. Het gaat ook om ontdekken welke omstandigheden wel of niet voor een kind werken: stilte of juist prikkels, alleen leren of in een groep, lang met hetzelfde bezig zijn of veel afwisseling hebben. Sommige kinderen leren graag door te doen, anderen door te luisteren of te lezen. Vaak is het een combinatie, die bovendien gaandeweg kan veranderen.

De vraag is dan steeds: wat wil een kind doen, ervaren, leren, en wat heeft hij nodig om dat te kunnen?

Aan volwassenen de schone taak om dat te ontdekken en te faciliteren, voor zover een kind daar niet zelf uitkomt. Daarom is het zo belangrijk om een kind met zoveel mogelijk kennis te laten maken, uiteraard via een route en met een dosering die bij hem past. En om te noteren wat aanslaat, wat de interesse prikkelt, wat aanleiding tot meer leren geeft.

Dit hoeven ouders niet allemaal zelf te doen. Hier ligt ook een taak voor mentors, coaches, leraren, begeleiders, maatjes, wie dan ook die bij een kind betrokken is. Een taak die deze mensen op hun beurt fulltime, in deeltijd, structureel of incidenteel kunnen vervullen, zoals het bij hen past.

Belangrijk is dat een kind zijn leraren – en anderen met wie hij te maken heeft – kan kiezen en dat leraren dienstbaar zijn. Ze zijn er niet om te bepalen wat er moet gebeuren of om een kind te keuren. Ze zijn er om te bieden wat een kind nodig heeft.

De invulling van dit aanbod houdt verder niet in dat voor ieder kind iets helemaal unieks beschikbaar moet zijn of dat kinderen als sprinkhanen om de haverklap naar een andere locatie moeten kunnen om te doen waar ze in dat specifieke moment zin in hebben. Een geest uit een wonderlamp is niet beschikbaar. Dat is ook niet nodig.

Wel dat wat bij een kind past leidend is bij waar hij

kan zijn en waar hij zich op kan richten. Is dat een werkplaats, een boerderij, een sportfaciliteit, een atelier, een plek waar muziek gemaakt kan worden of waar veel boeken aanwezig zijn? Of een school die je op een aantrekkelijke manier in contact brengt met veel van wat er te leren valt en je ondersteunt in je eigen leerkeuzes en -vragen?

Kenmerkend voor dit diverse leer- en ontwikkelingslandschap is ook dat kinderen veel meer onderdeel zijn van het echte leven. Ze ontwikkelen zich in contact met het echte leven, met de echte wereld, in plaats van dat ze daarvan afgezonderd worden.

Het is dan ook normaal dat – uiteraard waar passend – kinderen aanwezig zijn op plekken waar gewerkt wordt, dat ze ook kunnen leren waar dingen echt gebeuren. Dit wordt dan niet gezien als vertragend voor het werk, maar als onderdeel daarvan. Denk aan een bredere toepassing van het concept “leer- en werkbedrijf”.

Op deze manier is het leerproces veel authentieker, motiverender en plezieriger – en hierdoor ook effectiever. Wat kinderen uiteindelijk leren en kunnen is dan ook veel meer een afspiegeling van wie ze zijn; het stelt ze beter in staat om een positie in de maatschappij in te nemen die echt bij hen past en het leidt tot veel meer voldoening.

In contact met de wereld ontwikkelen kinderen ook hun gedrag en hun waarden. Maar deze ontwikkeling

vertrekt niet vanuit een onbeschreven blad en is ook niet volstrekt willekeurig. Hoe verschillend we ook zijn, we worden geboren met bepaalde universele neigingen en behoeftes, zoals zelfexpressie en verbondenheid. Baby's verkiezen niet voor niets de schoot boven de wieg. Peuters genieten niet alleen van het bouwen en tekenen op zich, maar willen dolgraag ook hun kunsten aan anderen laten zien. Dit is geen aangeleerd gedrag; het komt van binnenuit.

Onze behoeftes en neigingen sturen ons gedrag, terwijl we onze weg vinden in een wereld vol mogelijkheden en beperkingen. Ook terwijl we onze waarden vormen. Zo proberen we ruimte te vinden voor wie we zijn en voor wat we nodig hebben, waaronder verbondenheid met anderen.

In dit traject ontdekt een kind wat goed werkt en wat niet. Niet in de laatste plaats wat wel of niet goed uitpakt in de omgang met anderen. Wanneer vindt iemand iets vervelend? Wanneer wordt iemand verdrietig? Of boos? Wanneer krijg je een "klap"? Wanneer ervaar je toenadering tot elkaar? Wanneer krijg je waardering en dankbaarheid?

Er gaat dus niet snel "iets mis" als volwassenen hun normen en waarden alleen hun eigen gedrag laten bepalen en hun grenzen duidelijk aangeven.

Integendeel. Als ze hun ideeën aan kinderen proberen op te leggen, creëren ze alleen maar ruis en afstand.

Wel speelt wat kinderen meemaken een cruciale rol in hoe ze zich vormen. In het bijzonder de voorbeelden

die ze krijgen en hoe ze worden behandeld. Hier worden ze uiteraard door beïnvloed. Kinderen die ruimte voor zichzelf ervaren zijn eerder geneigd om anderen ruimte te geven, want ze beleven niet dat ze hun plek moeten bevechten. Kinderen die anderen als medestanders ervaren zullen anderen – ook in hun anders zijn – sneller waarderen. Ze zullen eerder verbondenheid voelen. Ook zullen ze gelijkheid eerder als waarde omarmen, vanuit empathie of vanuit het besef dat dit een basisvoorwaarde is voor hun vrijheid.

Zo leidt opvoeding in vrijheid vanzelf tot een wereld met minder strijd.

Als er dus “verplichte” nummers zijn in opvoeding en onderwijs, dan zijn het wel jezelf leren kennen en open en wezenlijk leren communiceren. Leren aangeven wat je voelt, wat je wilt, waar je tegenaan loopt, wat vervelend voor je is, wat belangrijk voor je is, en leren luisteren naar wat voor anderen geldt. Leren aangeven wat je behoeftes zijn, leren luisteren naar de behoeftes van anderen, en – waar deze niet zomaar te verenigen zijn – leren hieruit te komen. Dit is natuurlijk geen vak, maar een constant aandachtspunt, een onlosmakelijk en fundamenteel onderdeel van leven in een wereld waar iedereen het goed verdient te hebben.

Kinderen in vrijheid laten opgroeien doet veel meer recht aan de verscheidenheid tussen mensen en aan hun intrinsieke motivatie. Dat is niet alleen voor ieder

persoonlijk erg prettig. Verscheidenheid die zich kan uitleven is een verrijking voor ons allemaal. Dit past in een wereld waar we elkaar meer aanvullen en meer weten te waarderen.

Deze wereld kent volwassenen die meer in balans zijn, die doen wat ze graag doen, die vrijer en ontspannener in het leven staan. Deze volwassenen hoeven hun ruimte niet te bevechten; ze weten dat er ruimte voor hun behoeftes is. Ze zijn daarom ook beter in staat om naar elkaar te luisteren en om elkaar ruimte en voeding te geven om voluit te leven.

3.2 De kunst van het groots zijn

Een echt vrije economie

“Ik ben een perenboom.”

“Hmm... Dat lijkt me lastig.”

“Lastig of niet, ik ben nu eenmaal een perenboom.”

“Ik bedoel: zit de wereld op peren te wachten?”

“Dat is een gepasseerd station, want ik ben er en ik ben een perenboom.”

“Maar wat als je met peren geen boterham kunt verdienen?”

“Moet ik dan appels gaan produceren?”

“Maar wat als je niet krijgt wat je nodig hebt om te leven?”

“Dan ga ik dood. Nog steeds perenboom.”

Als we de maatschappelijke strijd verwerpen en op onze echte behoeftes focussen, creëren we de ruimte om te leven zoals we ten diepste willen. Alle energie die in en door strijd wordt verspild komt dan vrij om betekenisvol te kunnen leven.

Deze verandering in houding en focus brengt ons onvermijdelijk tot veranderingen in het grootste toneel van de maatschappelijke strijd: de economie.

Economische strijd

De economie zoals we die kennen is het speelveld – zo niet slagveld – waarop wordt bepaald wie zich hoeveel mag toe-eigenen van de beperkte middelen waarmee we onze behoeftes kunnen bevredigen: wie daar zoveel van mag opeisen dat hij er zelfs meerdere

levens royaal van zou kunnen leven, wie dagelijks tekortkomt, wie in allerlei gradaties ertussen hangt.

De economie functioneert volgens de wet van de sterkste. Volgens de regels van de economische strijd krijg je alleen een product als je er iets tegenoverstelt, als je daar iets voor in ruil geeft. Niet zoals in een traditionele ruileconomie, waarin goederen rechtstreeks met elkaar werden uitgewisseld, maar door je portemonnee open te trekken. Wie een goed gevulde portemonnee heeft, kan meer krijgen dan iemand met een krappe beurs. Behoeftes spelen hier geen rol in. Want wat bepaalt hoeveel geld je te besteden hebt? Weer wat je daar tegenoverstelt: de prestaties die je levert en hoe goed of slecht deze – volgens de regels van onze meritocratie – worden beloond. Naast het geld dat je ouders of voorouders eventueel voor je hebben geregeld.

De economische strijd is een strijd met elkaar, om bestaanszekerheid, om comfort en vaak genoeg simpelweg om meer: meer consumptie, meer bezit, meer luxe, meer status. Deze strijd dwingt ons ook tot een strijd met onszelf, om te voldoen aan de eisen voor een goede beloning, en zelfs voor een slechte beloning. Te midden van al dit geweld sneuvelt de focus op onze echte, diepere behoeftes.

Opmerkelijk genoeg gaat het gewoonlijk, als een minister of een CEO over “de economie” spreekt, over onze welvaart of ons vermogen om welvaart te creëren, niet over strijd – tenzij het om de

concurrentie met andere landen gaat. Het klinkt alsof we met elkaar iets waardevols hebben, niet alsof we tegenover elkaar staan. Jan en alleman gaat hier vrolijk in mee. Maar hiermee is weinig gezegd over hoe het met onze behoeftebevrediging gaat – laat staan in de zin van de bevrediging van de echte behoeftes van ons allemaal.

Strikt genomen wordt de economie gelijkgetrokken met het bbp – het bruto binnenlands product. Althans, als men wil bepalen of het goed of slecht met de economie gaat. Dan is de vraag vooral of het bbp groeit, en hoe hard.

Het bbp is de optelsom van alle inkomens van een land in een jaar. De nadruk ligt hier dus op waar je geld mee kunt verdienen, niet zozeer op behoeftebevrediging. Uiteraard wordt er ook geld verdiend met behoeftebevrediging, maar dit is geen eenduidige relatie. Ter illustratie:

- “Kopen, kopen, kopen” telt mee in het bbp, hergebruiken niet, ook al kun je op beide manieren in een behoefte voorzien.
- Iemand zo gek krijgen om iets te kopen wat hij eigenlijk niet nodig heeft, telt mee in het bbp, maar bevredigt geen behoefte.
- Weggegooid eten telt mee in het bbp, maar bevredigt uiteraard geen behoefte.
- Vrijwilligerswerk bevredigt behoeftes, maar telt niet mee in het bbp.

- Ongebruikte spullen weggeven bevredigt behoeftes, maar telt niet mee in het bbp.
- Spullen met iemand delen of aan iemand lenen bevredigt behoeftes, maar telt niet mee in het bbp.

Naast de gebrekkige relatie met behoeftebevrediging heeft het bbp ook een gebrekkige relatie met de productiekosten. Het houdt alleen rekening met de kosten waar producenten voor betalen, niet met de kosten die producenten veroorzaken voor de samenleving. Niet op korte, laat staan op lange termijn. Het bbp houdt geen rekening met problemen zoals milieuschade en uitputting van niet-hernieuwbare middelen.

Dus voor het bbp is verspilling een goede zaak, zijn vervuiling en uitputting irrelevant en zijn productie en behoeftebevrediging waar niet voor betaald wordt niet interessant.

En toch: als er in de krant staat dat het goed met de economie gaat, bedoelt men dat het bbp groeit met een mooi percentage. Ondanks dat dit dus niet veel zegt over de mate van behoeftebevrediging in een land of over in hoeverre de beperkte middelen van dit land effectief of duurzaam worden benut. Laat staan over hoeveel plezier mensen in hun werk hebben, hoe gestrest ze zijn of hoe vaak ze onnodig ziek worden. Dit is geen foutje van de krant – of van wie het bbp als maatstaf heeft bedacht. Dit is een trouwe afspiegeling van een werkelijkheid waarin niet behoeftebevrediging leidend is, maar de kansen om geld te verdienen, desnoods ten koste van anderen.

Het is desondanks wel zo dat als het slechter met de economie gaat, in de zin dat het bbp niet groeit of zelfs krimpt, het nog slechter met de behoeftebevrediging kan gaan. Bijvoorbeeld als mensen werkloos worden en te maken krijgen met inkomensverlies. Maar dat betekent niet dat de huidige economie het beste systeem is om aan behoeftebevrediging te werken – verre daarvan. Zeker niet als we het principe willen laten gelden dat iedereen onvoorwaardelijk en met evenveel recht een goed leven verdient.

Ondanks deze tekortkomingen wordt de huidige economie helaas simpelweg als een gegeven gezien – als iets waar we mee moeten dealen, iets wat zijn eigen regels heeft, buiten ons om, alsof het een natuurverschijnsel zou zijn. Economen ontwikkelen dan ook vooral theorieën en modellen om economische verschijnselen te verklaren en voorspellen. Beleidsmakers proberen op basis daarvan de economie bij te sturen. Ze richten zich op aanpassingen in variabelen van deze modellen, zoals de rente, de belastingen en de overheidsuitgaven.

Zo leggen we ons er gewoon bij neer dat de huidige economie een systeem is dat welvaart creëert en verdeelt volgens de wet van de sterkste. Het gerechtvaardigde doel is jezelf zoveel mogelijk welvaart toe te eigenen, los van wat je behoeftes zijn. Hiermee nemen sommigen een veel te grote hap van de middelen die beschikbaar zijn om de behoeftes van ons allemaal te bevredigen, terwijl anderen hierin

tekortkomen. Dat betekent grote ongelijkheid binnen de huidige wereldbevolking, maar ook tussen de huidige en toekomstige generaties. Want er wordt te weinig rekening gehouden met de gevolgen voor de planeet van de huidige manier van “creëren” en consumeren.

Strijd wordt als een vanzelfsprekendheid genomen op het economische slagveld.

Maar we zijn niet veroordeeld tot alleen bijsturing binnen de huidige kaders. We hoeven ons niet te beperken tot alleen sleutelen aan de marges. We kunnen kiezen voor een totaal andere economische houding en totaal andere economische verhoudingen.

Economische grootsheid

We kunnen kiezen voor een economie die gericht is op echte behoeftebevrediging, en die recht doet aan onze behoefte aan vrijheid en verbondenheid. Deze economie draait op vertrouwen en gulheid, in plaats van op angst en zelfzucht. We focussen niet meer op elkaar verslaan, maar op wat we voor elkaar kunnen betekenen en met z'n allen kunnen bereiken.

Zo scheppen we de voorwaarden om enthousiast te kunnen zijn over wat om ons heen gebeurt, en kunnen we ons trots voelen er onderdeel van te zijn. Zo maakt strijd plaats voor grootsheid.

Als we oprecht menen dat iedereen een goed leven verdient, laten we consequent het uitgangspunt los dat behoeftebevrediging alleen mogelijk is als je er iets tegenoverstelt. We nemen afscheid van de huidige

economie, waarin ruilen – met geld als universeel ruilmiddel – de norm is. Dan wordt de economie een systeem dat – met de beperkte middelen die we hebben – de behoeftes van ons allemaal bevredigt.

Als we het ruilprincipe loslaten, hoef je niet meer iets te verkopen om welvaart te kunnen vergaren. En dus ook niet tegen je zin iets te verkopen, bijvoorbeeld werk doen wat je absoluut niet ligt of te veel uren draaien. Je hoeft anderen (met reclame of bangmakerij) ook niet meer wijs te maken dat ze iets nodig hebben wat ze eigenlijk niet nodig hebben, zodat je ze iets kunt verkopen. Je hoeft niet meer met anderen te concurreren om een kans om iets te verkopen.

Hiermee doen we de planeet ook een groot plezier, want we halen de prikkel tot onzinverkoop (en dus tot onzinproductie) weg. Daarnaast hebben we vooral redenen om producten te maken die lang meegaan, in plaats van producten die steeds vervangen moeten worden.

Als we ervoor gaan staan dat iedereen recht heeft op behoeftebevrediging, schaffen we de wet van de sterkste af. Dan stoppen we met elkaar te beconcurreren om beperkte middelen en houden we rekening met elkaar. We strijden niet meer met elkaar. We hoeven ons ook niet meer aan te passen en te forceren om te voldoen aan de eisen van anderen. We hoeven dus niet meer met onszelf te strijden. Dan krijgt onze intrinsieke motivatie ruim baan. Dan kunnen we vanuit ontspanning uiting geven aan wie

we zijn en op basis hiervan relaties aangaan, de wereld positief beïnvloeden en betekenis geven aan ons leven.

De economie functioneert verder op basis van andere normen: aan de ene kant dat iedereen doet wat hij graag doet en produceert wat hij graag produceert, en aan de andere kant dat iedereen consumeert wat hij nodig heeft, ook de toekomstige generaties.

De vraag is dan: wat zorgt ervoor dat we produceren wat we willen consumeren? En wat zorgt ervoor dat deze aardbol onze consumptie aankan? Of met andere woorden: wat zorgt ervoor dat er tussen vraag en aanbod een duurzaam evenwicht ontstaat?

Een belangrijke nuancering vooraf is dat in het traditionele economisch denken vraag en aanbod tegenovergestelde begrippen zijn (of in persoonlijke relaties: ontvangen en geven). Maar in de praktijk staan deze begrippen niet zo scherp tegenover elkaar. Althans, niet altijd. Dat een kunstenaar een schilderij maakt, leidt niet alleen tot behoeftebevrediging bij mensen die dat schilderij bewonderen, maar ook bij de kunstenaar zelf. Iemand die zich laat verzorgen ontvangt verzorging, maar geeft ook een kans aan iemand die graag mensen verzorgt.

“Vraag” en “aanbod” gebruik ik hier verder in de zin van wat mensen willen consumeren en van wat ze willen produceren, maar het mag duidelijk zijn dat produceren ook een behoefte is. Althans, als produceren vrij ingevuld mag worden.

Consequenties voor de vraag

Als we afscheid nemen van de huidige economie, vallen er aanzienlijke delen van de huidige vraag naar goederen en diensten weg:

- vraag die voortkomt uit de rol van geld als ruilmiddel, zoals de vraag naar financiële diensten;
- vraag die gericht is op het stimuleren van consumptie, zoals de vraag naar marketing en reclame, met de jacht op persoonsgegevens en de algoritmezoorts als gevolg;
- vraag die ontstaat door de behoefte aan veiligheid en zekerheid, zoals de vraag naar alles wat met beveiliging te maken heeft, maar ook naar notarissen, makelaars, taxateurs, advocaten, verzekeringen;
- vraag die compensatie is voor ons moeten aanpassen en forceren, zoals de vraag naar overdadig vermaak, verwennerij en luxeproducten;
- vraag die compensatie is voor niet toekomen aan onze diepste behoeftes, voor geen betekenis kunnen vinden, om ons alsnog belangrijk te doen voelen, zoals de vraag naar statussymbolen.

Bovendien krijgt eigendom een nieuwe betekenis. Omdat we afzien van het ruilprincipe als voorwaarde om aan goederen en diensten te komen, heeft bezit geen ruilwaarde of beleggingswaarde meer. Zo verdwijnt ook de logica om een veel te groot huis of

een vakantiehuis te hebben omdat het een goede investering zou zijn.

Door deze veranderingen kunnen middelen en werk verschuiven van verdwijnende vraag naar vraag van mensen die nu tekortkomen in hun behoeftebevrediging. De torens van de Zuidas kunnen worden omgebouwd tot woonruimte. Luxeauto's, jachten en privéjets die niet meer geproduceerd worden maken energie en grondstoffen vrij voor openbaar vervoer. Knappe koppen die niet meer alleen met rijk worden bezig zijn kunnen veel betekenen voor onderwijs en wetenschap. Enzovoorts, enzovoorts.

Omdat ruilen niet meer de regel is, neem je gewoon wat je nodig hebt.

Hierbij hoort wel een groter bewustzijn dat onze consumptie ten koste gaat van de consumptie van anderen, nu en in de toekomst.

Consequenties voor het aanbod

Het aanbod van goederen en diensten komt tot stand doordat iedereen doet wat hij graag doet en dus ook produceert wat hij graag produceert.

We bieden onze productie aan wie deze graag wil hebben. Hier vragen we niets voor terug, omdat we geen voorwaarden stellen aan mensen om te kunnen krijgen wat ze nodig hebben.

Om te produceren hebben we vaak productiemiddelen nodig. Hierbij hoort een klassieke

economische vraag: wie is eigenaar van de productiemiddelen?

Als we het ruilprincipe loslaten, hebben productiemiddelen – net als andere vormen van eigendom – geen ruilwaarde of beleggingswaarde meer. Het is dan ook niet meer logisch om aandelen te hebben in een bedrijf waar je verder geen rol in hebt. In deze opzet zijn productiemiddelen alleen nog letterlijk productiemiddelen. Dan heb je als producent productiemiddelen meer “in beheer”, voor zover ze nuttig zijn voor je productieproces. Net als bij consumptiemiddelen geldt dus ook bij productiemiddelen dat we nemen wat we nodig hebben om te produceren wat we willen produceren.

Markt nieuwe stijl

Met alleen de insteek om te consumeren wat we nodig hebben en produceren wat we willen produceren zijn vraag en aanbod nog niet bij elkaar gebracht. Daar zorgt de markt pas voor: de fysieke of virtuele plek waar vraag en aanbod elkaar ontmoeten. In de basis werkt dat niet anders dan in de huidige economie.

Maar er komt een eigenschap bij, die het essentieel anders maakt. De markt wordt bij wijze van spreken een groot plein waar iedereen neerlegt wat hij graag produceert of over heeft, en waar iedereen vandaan haalt wat hij nodig heeft. Dat plein is niet het traditionele marktplein, maar een denkbeeldige verzamelplaats van alle plekken en instrumenten die we hebben om goederen en diensten aan te bieden –

alle supermarkten en webwinkels bij elkaar, maar dan zonder kassa's en betaalknoppen.

Is er hiermee een garantie dat het aanbod precies overeenkomt met wat men wil consumeren en met wat men nodig heeft om goederen en diensten weer te kunnen produceren?

Nee, natuurlijk niet. Daarom is de markt niet alleen een plek waar vraag en aanbod elkaar ontmoeten, maar ook waar ze op elkaar worden afgestemd.

In de markt zoals we die kennen vindt afstemming tussen vraag en aanbod plaats via de prijzen. De prijzen gaan omhoog als de vraag naar een product of dienst hoger is dan het aanbod, en andersom. Als de prijs van een product omhoog gaat, zullen alleen mensen met een goed gevulde portemonnee dit product nog (in dezelfde hoeveelheid) kopen. En als de prijzen een stuk lager worden, zijn mensen plotseling zelfs bereid om spullen te kopen die ze niet nodig hebben. En vaak nog met een triomfantelijk gevoel ook.

Maar als we het afrekenen achter ons laten, komen we bij een ander afstemmingsmechanisme terecht: communicatie. Communicatie in gedrag en in woorden.

Als aangeboden producten op "het plein" blijven liggen, is het een teken dat daar minder vraag naar is dan verwacht. Dan kan het aanbod daarvan omlaag. Andersom kan het ook zijn dat mensen aangeven meer van bepaalde goederen en diensten te willen of

andere goederen en diensten te willen dan wat er spontaan aangeboden wordt. We zijn er nu vooral aan gewend dat het aanbod “in de etalage” staat. We moeten dan meer aandacht besteden aan instrumenten om de vraag bekend te maken. Dan verschuift het aanbod van minder gewenste naar meer gewenste producten.

Betekent dit dat we werk moeten gaan doen waar we toch niet zo’n zin in hebben?

Niet per se. Want we hebben meerdere kanten. We kunnen meerdere dingen en we willen vaak ook meerdere dingen doen. Het is een kwestie van afstemmen. En van anders kijken naar werkverdeling en specialisatie.

Werkverdeling is een groot goed. Het doet recht aan de verschillen in talenten en voorkeuren tussen mensen. Dat geldt ook voor specialisatie. Het geeft ons de kans om ons verder te ontwikkelen in waar we goed in zijn en wat we graag doen. Door werkverdeling en specialisatie worden we bovendien productiever. Maar we kunnen hier ook in doorschieten. De hele tijd alleen maar één ding doen werkt uiteindelijk contraproductief. We hebben afwisseling nodig om gemotiveerd, scherp en fit te blijven. Los van het feit dat te veel specialisatie onze veelzijdigheid tekortdoet.

Onze bereidheid om productief te zijn bestaat uit een spectrum: van wat we het allerliefste doen tot aan wat we desnoods met moeite doen omdat we het

waardevol vinden. Daartussen zit van alles wat we voor de afwisseling prima vinden om te doen. Omdat we het prettig vinden, of omdat we het nut ervan inzien, of omdat we iets over hebben voor iemand anders. Als het maar vrijwillig blijft. Als het maar geen voorwaarde is om in je eigen behoeftes te kunnen voorzien. Als je je maar niet hoeft aan te passen of te forceren omdat iemand anders dat van je eist.

Zo past het aanbod zich aan de vraag aan, zodat we onze behoeftes kunnen bevredigen. Maar dat neemt niet weg dat we op korte termijn weleens beperkingen moeten accepteren in welke behoeftes we kunnen bevredigen – of flexibel moeten zijn in hoe we dat doen.

Als we op een bepaald moment te veel appels hebben, gaan we geen appels weggoeien (zoals nu wel gebeurt, in een wereld waar honger geleden wordt). Dan eten we meer appels in plaats van ander fruit waar misschien op dat moment juist te weinig van is. Of we maken appeltaart. Of appelsap. Net zoals het in een periode van droogte niet moeilijk te bedenken is dat drinkwater belangrijker is dan zwembadwater.

De planeet als grens

Het aanbod kan zich dus aanpassen aan een vraag die meer aansluit bij onze echte behoeftes en aan het principe dat iedereen evenveel recht heeft op behoeftebevrediging. Maar als we vinden dat dit principe ook tegenover toekomstige generaties moet gelden, loopt de vraag tegen een harde begrenzing

aan: de draagkracht van de planeet. Deze bepaalt hoeveel we uiteindelijk kunnen produceren en dus in hoeverre we aan de vraag tegemoet kunnen komen. Bij onze consumptiebeslissingen moeten we hier dus bewust rekening mee houden.

Om onze consumptie goed te kunnen afwegen ten opzichte van wat de planeet aankan, hebben we referentiekaders nodig. Als we de duurzame productiecapaciteit van de aarde verdelen over de wereldbevolking, hebben we een indicatie van wat we gemiddeld per persoon kunnen verbruiken van deze capaciteit. Als ieder van ons bij het overwegen van onze consumptie rekening houdt met deze indicatie, zitten we qua verdeling van de welvaart nu en in de toekomst goed – en helpen we de planeet dus niet naar de knoppen.

Dit hoeft niet te betekenen dat iedereen exact hetzelfde verbruik moet hebben. We zitten tenslotte allemaal anders in elkaar, en de een kan toch meer nodig hebben dan de ander. Je kunt ook in een jaar boven het gemiddelde zitten en in een ander jaar daaronder. Het gaat om de intentie en de inspanning om hier rekening mee te houden.

Een benadering van deze indicatie is de bestaande “ecologische voetafdruk”, de oppervlakte van de aarde die nodig is om alles te produceren wat je verbruikt en om je CO₂-uitstoot te compenseren. De voetafdruk van de wereldbevolking wordt vergeleken met de capaciteit van de aarde: hoeveel onze planeet op een duurzame manier in totaal kan genereren in

één jaar. Op dit moment zouden we 1,6 aardbol moeten hebben om duurzaam te kunnen produceren wat we op wereldniveau consumeren. Daarnaast is de verdeling van deze consumptie ook nog eens extreem ongelijk. Het huidige consumptieniveau van een deel van de wereldbevolking gaat dus ten koste van een ander deel daarvan, en van de toekomstige wereldbevolking.

Het idee om de welvaart eerlijk en dus ook duurzaam te verdelen roept bij veel mensen het beeld op dat we met z'n allen teruggeworpen worden naar de middeleeuwen of veroordeeld worden tot armoede. Maar dit is pertinent niet waar. Even ter illustratie: mijn ecologische voetafdruk past prima in de realiteit dat we maar één aardbol hebben en bij het principe dat we er allemaal evenveel recht op hebben, terwijl ik beslist niet in armoede leef. Sterker nog, ik ontzeg mezelf helemaal niets.

Verder is het goed nieuws – eigenlijk heel oud nieuws – dat wat we binnen de draagkracht van de planeet kunnen realiseren beïnvloedbaar is. Dat komt door ons vermogen tot innovatie.

Wat aandacht krijgt, groeit. Waar we ons innovatievermogen op richten, ontstaan innovaties. Dat betekent alleen niet dat we een voorschat op innovaties kunnen nemen. We kunnen ons niet rijker rekenen dan we zijn. We moeten eerst het werk doen.

We hebben de potentie tot grootsheid. In de loop der eeuwen hebben we onze mogelijkheden enorm

verlegd en onze efficiëntie enorm verbeterd. Nu onze doelen nog.

Vragen en antwoorden op pagina 179

4. Een ultieme voorstelling

De omgekeerde oorlog

Een mens verlangt naar betekenis. Met deze stelling begon ik over mijn visie te vertellen. Want betekenis vinden is tenslotte wat ons bestaan zin geeft. Ons verlangen naar betekenis is ook wat ons van andere soorten onderscheidt, samen met ons vermogen tot vooruitgang, ons vermogen om de omstandigheden waarin we leven te beïnvloeden.

Dat mensen naar betekenis verlangen betekent nog niet dat ze het vinden. Tussen ernaar verlangen en het vinden zitten valse overtuigingen in de weg en de institutionalisering van deze overtuigingen: dat we onvermijdelijk in strijd met elkaar zijn en dat we ons moeten aanpassen aan de regels van deze strijd om te kunnen overleven. We worden daardoor beperkt in onze ruimte om naar betekenis te streven.

Bij mij heeft de zoektocht naar betekenis altijd te maken gehad met het zoeken naar hoe we – de mens, de mensheid – onszelf van allerlei onnodig lijden kunnen verlossen. Niet dat lijden ooit nodig is, maar soms is het onvermijdelijk. We kunnen onmogelijk door het leven gaan zonder ziekte te kennen, of het verlies van een dierbare te betreuren, of teleurstelling mee te maken. Maar het pijnlijkste is dat het overgrote deel van het lijden waar we tegenwoordig mee te maken hebben door onszelf gecreëerd is. Armoede anno toen kwam door tekorten, doordat we nog niet

in staat waren om te produceren wat we nodig hadden. Armoede anno nu is een menselijke keuze – niet van wie arm is, maar van *winner who take it all*, of in ieder geval veel meer dan wat ze nodig hebben. Zo zijn er talloze voorbeelden van leed dat voortkomt uit de menselijke verhoudingen zoals we die kennen. Het meest evidente en schrijnende is oorlog, met de brede schaal aan verschrikkingen die ermee gepaard gaan.

Van dichtbij heb ik het gelukkig nooit meegemaakt, maar oorlog heeft mijn geest altijd op een bijzondere manier weten te vangen. Aan de ene kant door de bijna niet te vatten absurditeit en wreedheid ervan. Aan de andere kant, verrassend genoeg, in positieve zin, door het ontstaan van een oorlogseconomie. Een oorlogseconomie is het afschuwelijke bewijs van ons enorme vermogen om ons op een doel te focussen en om alles te mobiliseren – menselijke inzet, productiemiddelen, kennis, innovatie – om dit doel te bereiken. Alle economische structuren en prioriteiten veranderen in korte tijd drastisch, om te voldoen aan de eisen van oorlogvoering. Alles is erop gericht om alle nodige vernietiging teweeg te brengen om de vijand te verslaan.

Die indrukwekkende mobiliserende kracht – die eensgezindheid, die urgentie, die intensiteit – brengt me tot de voorstelling van het tegenovergestelde van oorlog. Dat is niet vrede. Vrede is een groot goed, zeker als je net uit een situatie van oorlog komt, maar vrede is alleen de afwezigheid van oorlog. Het tegenovergestelde van oorlog is een beweging met

dezelfde intensiteit in de tegenovergestelde richting. Of het zou dat moeten zijn. Want we kennen dit fenomeen niet. Nog niet. Daar is dus ook geen woord voor. Daarom noem ik het “de omgekeerde oorlog”.

De omgekeerde oorlog – zoals ik me hem voorstel – is een extreem gefocuste en intensieve beweging om de wereld te bevrijden van door mensen gecreëerd leed. Een krachtige beweging die een goed leven voor ieder mens nastreeft en ruimte maakt voor ontspanning, voldoening en grootsheid.

Wat hier in de buurt komt zijn onze reacties op rampen en crises, met de coronacrisis als groot recent voorbeeld. Dan ontstaat er plotseling veel focus en saamhorigheid. Dan vinden er grote verschuivingen plaats in waar aandacht en middelen naartoe gaan. Het verschil is dat deze reacties geen structurele gedragsverandering inhouden, zoals bij de omgekeerde oorlog het geval is. Structurele veranderingen in gedrag (van mensen, bedrijven, overheden) zien we hooguit ten gunste van milieu en klimaat of van betere arbeidsomstandigheden. Maar die laten qua eensgezindheid en intensiteit veel te wensen over.

De omgekeerde oorlog is de ultieme omarming van het principe dat iedereen – onvoorwaardelijk en met evenveel recht – een goed leven verdient. Het is de ultieme verwerping van een leven in strijd, gedragen door het besef dat we alleen in verbondenheid betekenis kunnen vinden. Dat maakt de weg vrij om

voluit te kunnen leven, om voluit richting een betekenisvol leven te kunnen bewegen. Dat maakt het leven ontspannener en spannender.

Het leven wordt ontspannener omdat we dan niet meer in concurrentie met elkaar zijn, laat staan in gevecht. We hoeven ons dan niet meer bezig te houden met winnen of verliezen, met ons redden in de maatschappij, met onszelf veilig houden, met zekerheden voor onszelf creëren.

Meer ontspanning ontstaat ook omdat we niet meer gekeurd worden en dus ook niet afgekeurd kunnen worden. Niet in de zin dat je naar eigen wil en willekeur een chirurgische ingreep kunt verrichten of een vliegtuig kunt besturen, maar in de zin dat je bestaansrecht niet meer afhankelijk is van jezelf aanpassen en forceren om aan de eisen van anderen te voldoen. In de zin dus dat je echt jezelf kunt zijn – anders dan in het bekende “gewoon jezelf zijn”, dat gemakzuchtig wordt geroepen terwijl de wereld iets heel anders schreeuwt.

Ontspanning overheerst omdat angst plaatsmaakt voor vertrouwen, omdat de norm niet meer is dat we voortdurend voor elkaar op onze hoede moeten zijn, maar dat we op elkaar kunnen rekenen om ten volle te kunnen leven.

Deze ontspanning legt ook de basis om een spannender bestaan te leiden.

Hoe het leven spannender wordt is een voorstelling in drie akten, waarin we ons kunnen richten op onze

grenzen verleggen, onszelf overstijgen, grootse doelen bereiken.

In de eerste akte gaat het erom dat je helemaal in je element bent, dat je helemaal uitdrukking geeft aan wie je bent, dat je je erin ontwikkelt, dat je doet wat jij belangrijk vindt en doelen nastreeft die jij stelt. Je wilt kunst maken die ruimtes tot leven brengt, de hoogste bergen beklimmen, onderzoek doen op het gebied van de microbiologie, of de neurofysiologie – en je doet het gewoon. Je vraagt je niet af of iemand daarop zit te wachten.

In de tweede akte ligt de nadruk niet zozeer op wat jou jou maakt of op wat je het liefst doet, maar op een doel waar je je aan wilt verbinden, waar je aan wilt bijdragen. Je wordt gedreven door een groter verhaal, waar je onderdeel van wilt zijn. Hier maakt het niet uit of je kunstenaar, topsporter of wetenschapper bent: je levert hand-en-spandiensten aan een project om de economie van je stad volledig circulair te maken of voor natuurherstel in een gebied. Of je doet mee aan een programma om ongeletterdheid van de kaart te vegen of om een besmettelijke ziekte uit te roeien. Het gaat dus niet om sleutelen aan de marges, maar om de hoofdprijs. Hier ervaar je veel verbondenheid met de mensen met wie je het doet en de mensen – of het doel – waar je het voor doet.

In de derde en laatste akte vallen de eerste twee samen: je bent onderdeel van een groter verhaal terwijl je doet wat je het liefst doet. Je blaast

verpleeghuizen nieuw leven in met je kunst en je ziet dat bewoners hierdoor opfleuren. Je inspireert anderen om groot te dromen iedere keer dat je een bergtop bereikt. Met je microbiologisch onderzoek draag je bij aan de ontwikkeling van een vaccin dat vele levens redt. Je neurofysiologisch werk wijst de weg naar herstel voor jonge mensen die hun mobiliteit hebben verloren. Dat zijn momenten waarop zingeving in kippenvel verpakt komt.

Niet dat de derde akte een verplicht nummer is. Je kunt voldoening ervaren als je de top van een hoge berg bereikt, ook als niemand hier ooit iets van hoort. Dan ben je vooral in connectie met jezelf, met je kunnen. Je geniet van hoe je je tot die berg verhoudt, van de schoonheid van het landschap en van je overwinning. Ook kun je ontroerd raken door de levensveranderingen die je bij mensen teweegbrengt die mede door jouw toedoen op latere leeftijd alsnog leren lezen en schrijven, ook als je inspanningen hiervoor geen beroep doen op je grootste talenten. Je ziet de schaamte die wegvalt; je ziet de mogelijkheden die opengaan; je ziet dat mensen opleven – en dat raakt je.

De derde akte is de overtreffende trap van de eerste twee. Dan ben je helemaal in connectie met jezelf en helemaal in connectie met iets buiten jezelf. Dan komt alles bij elkaar wat je een gevoel van betekenis geeft.

Als we strijd vervangen door er volop voor elkaar zijn, ontstaat er veel meer ruimte om creatief,

avontuurlijk, innovatief en ondernemend te zijn. Sterker nog: dan hebben we daar alle ruimte voor. Want ons bestaansrecht is niet meer afhankelijk van of het wel of niet lukt. Er komen veel middelen, tijd en energie vrij om in te zetten voor wat er echt toe doet, in plaats van voor alles wat we doen alleen om onszelf veilig te houden. Een grote sprong voor de mensheid.

Wetenschappelijk en technologisch zijn we gewend om groots te dromen en om het onvoorstelbare te bereiken. In 1962 – in de context van de Koude Oorlog – gaf John F. Kennedy de speech waarin hij de beroemde zin *“We choose to go to the moon”* uitsprak. Zijn doel was publieke steun en middelen mobiliseren om vóór 1970 een man op de maan te laten landen en hem veilig terug naar de aarde te brengen. Zijn toespraak was doordrenkt met een gevoel van richting en urgentie, met een oproep aan de vrijheid van Amerikanen om hun lot te kiezen in plaats van dat het voor hen wordt gekozen. Dit leidde tot een van de spannendste momenten van de geschiedenis, een ultieme uiting van ons vermogen om onszelf te overtreffen.

Ondertussen op onze eigen planeet, ondanks al ons kunnen, komen we wat menselijke verhoudingen betreft niet echt verder. Veel erger nog: we blijven uitblinken in zelfkwelling en zelfvernietiging, tot extremen aan toe. Oorlog is nog steeds aan de orde van de dag en daar komen de dreigingen door klimaatverandering bij. Toch hebben we nog steeds

ons lot in eigen handen en ligt een koerswijziging binnen ons bereik. We kunnen nog steeds kiezen waar we ons dagelijks, met focus en intensiteit, op richten: ondergang of verheffing? Apocalyps of apotheose?

De omgekeerde oorlog daagt geen natuurwet uit. De omgekeerde oorlog is niet afhankelijk van een revolutionaire uitvinding of van welke technologische ontwikkeling dan ook. De omgekeerde oorlog is zeker groots dromen, maar het is alleen een kwestie van willen.

Deel 2

Handelingsperspectief

5. Beginnen voor gevorderden

Revolutie door evolutie

Ik schets een ideaalbeeld, een situatie die mogelijk is maar waar we ons overduidelijk niet in bevinden. En we kunnen niet anders dan vertrekken vanuit waar we zijn. De wereld is geen onbeschreven blad. Onze levens ook niet.

Radicale veranderingen zijn niet in één keer voor elkaar te krijgen. Ingrijpende veranderingen die in één klap plaatsvinden horen bij de werkelijkheid van dictaturen en bij de onwerkelijkheid van een val door een konijnenhol. Lewis Carroll heeft het mooi bedacht – maar wij leven niet in Wonderland. Gelukkig ook niet in een dictatuur.

Een dictatuur zorgt er overigens niet voor dat mensen innerlijk veranderen. Het legt alleen veranderingen op. En opgelegde veranderingen zijn – behalve een aanslag op individuele vrijheden – ook niet duurzaam. Ze moeten met harde hand in stand worden gehouden. Ze zorgen voor spanningen. Ze lopen meestal tegen een houdbaarheidsdatum aan. Duurzame ingrijpende veranderingen komen pas tot

stand in een proces, in een vrijwillig en geleidelijk, evolutionair proces. Ook al is de beoogde uitkomst revolutionair. Dit geldt zowel in de maatschappelijke als in de persoonlijke sfeer.

Alles begint met nieuwe ideeën, nieuwe inzichten. Zo worden mensen uitgenodigd of geprikkeld om anders te denken en uiteindelijk anders te doen. In deze prille veranderingsfase ligt de nadruk op bewustwording. Vanzelfsprekendheden worden bevraagd en tegengesproken. Denk aan de allereerste uitspraken tegen slavernij, tegen racisme, voor vrouwenemancipatie of voor acceptatie van homoseksualiteit. Die werden op zijn zachtst gezegd niet mild ontvangen.

Maar langzamerhand worden de nieuwe ideeën steeds breder besproken, vaak als gevolg van intensieve actievoering, geweldloze confrontatie en gewelddadige tegenreacties. Dit zorgt ervoor dat steeds meer mensen deze ideeën niet meer als te radicaal of onrealistisch zien, maar als mogelijke oplossingen voor herkenbare problemen of simpelweg als terechte ontwikkelingen. De nieuwe ideeën worden steeds meer geaccepteerd. Ze worden maatschappelijk relevant.

Een volgende stap wordt gezet wanneer mensen de nieuwe ideeën – en de waarden die erbij horen – opnemen in hun persoonlijke wereldbeeld en hun gedrag hierop aanpassen. De veranderingen worden dan niet langer ervaren als reactie op een externe

prikkel, maar als persoonlijke overtuiging. Ze worden geïnternaliseerd.

Naarmate de nieuwe ideeën en praktijken door steeds meer mensen worden omarmd en geïnternaliseerd, passen institutionele kaders zich aan om deze veranderingen te ondersteunen. Zo worden de veranderingen op structureel niveau verankerd in de samenleving. Dit gebeurt niet alleen door wijzigingen in wetgeving, maar ook door veranderingen in voorzieningen. Denk aan hoe vrouwenemancipatie in Nederland mogelijk werd gemaakt door kiesrecht (sinds 1917), zwangerschapsverlof (sinds 1930), handelingsbekwaamheid voor getrouwde vrouwen (sinds 1956), recht op echtscheiding (sinds 1971), abortusrecht (sinds 1984), ouderschapsverlof (sinds 1991) en kinderopvang (die een hele ontwikkeling heeft doorgemaakt sinds de tweede helft van de achttiende eeuw tot de dag van vandaag, zowel qua kwaliteit van de voorzieningen als qua acceptatie van het gebruik ervan).

Uiteindelijk zijn de veranderingen zo diepgeworteld dat het nieuwe gedachtegoed en de bijbehorende praktijken als vanzelfsprekend worden ervaren. Ze zijn het nieuwe normaal geworden. Mensen handelen ernaar zonder er bewust over na te denken. In deze fase is de verandering echt geïntegreerd in de cultuur en is deze duurzaam geworden. Hiermee is uiteraard niet gezegd dat we geen racisme meer tegenkomen, dat de vrouwenemancipatie voltooid is of dat er rond seksualiteit, genderidentiteit en gezinsvorming alleen

maar vrijheid heerst. Maar vergeleken met waar we vandaan komen is de norm behoorlijk opgeschoven – en schuift hij nog steeds. (Helaas schuift hij soms ook weer terug, zoals nu in Trumpiaans Amerika gebeurt met vrouwen- en transgenderrechten. Radicale verandering is dus zeker mogelijk, maar heeft zelden een rechtlijnig verloop.)

Duurzame maatschappelijke veranderingen zijn dus het gevolg van veranderingen bij steeds meer mensen.

Hoe dit op individueel niveau verloopt laat zich goed begrijpen aan de hand van het model dat vier leerfasen onderscheidt: van een situatie waarin je onbewust onbekwaam bent tot wanneer je onbewust bekwaam wordt.

In deze toepassing heeft bekwaamheid niets te maken met hoe goed je in je vak of werk bent. Wel met in hoeverre je bent waar je uiteindelijk wilt zijn. In deze context zou je “leren” eerder in termen van veranderen kunnen opvatten.

In het kader van mijn visie ben je “onbewust onbekwaam” wanneer je je er onvoldoende van bewust bent dat je in strijd leeft – en aan allerlei eisen moet voldoen die niet passen bij wat jij wilt of bij wat goed voor je is. Je staat ook niet stil bij hoe beperkt de ruimte is om je diepste behoeftes te bevredigen, en soms weet je niet eens meer wat je diepste behoeftes zijn. Dan realiseer je je waarschijnlijk ook te weinig dat dit net zo goed voor de mensen om je heen geldt. Je beseft onvoldoende dat we met z’n allen gevangen

zitten in veel leed dat het gevolg is van ons eigen handelen. En dat we daarmee een gigantisch potentieel laten liggen. Je bent je er ook niet van bewust dat het allemaal niet zo hoeft te zijn.

Je bent “bewust onbekwaam” wanneer je dit allemaal beseft – wanneer nieuwe ideeën, praktijken of ervaringen je tot andere inzichten brengen, of wanneer een aangrijpende gebeurtenis in je persoonlijk leven dat doet. Dit is al een enorme sprong vooruit. Maar je weet in deze fase nog niet hoe je in je eigen leven tot verandering over kunt gaan. Je weet nog niet wat je anders kunt doen, of je vindt het te moeilijk om dat te doen, of je hebt op dit moment andere prioriteiten.

“Bewust bekwaam” ben je wanneer je al een andere richting opgaat en je gedrag werkelijk aanpast, maar nog niet zonder moeite. Dat kan het geval zijn als je je nieuwe manier van handelen nog niet gewend bent, of als je last hebt van zelftwijfel of perfectionisme. Maar dat kan ook gebeuren als je te maken krijgt met sociale druk of gebrek aan steun – wanneer je nieuwe gedrag met de maatschappelijke norm botst en je directe omgeving dat niet accepteert.

Wanneer je “onbewust bekwaam” bent ervaar je je nieuwe gedrag als vanzelfsprekend. Je doet het op de automatische piloot, met extra gemak wanneer de wereld om je heen het ook als vanzelfsprekend ziet en je ondersteunt om op die nieuwe manier bezig te zijn.

Typerend voor maatschappelijke veranderingen is dat niet iedereen tegelijkertijd meebeweegt. Er zijn altijd voorlopers, volgers en – in meer of mindere mate tegenspuiterende – achterblijvers. Een kleine groep achterblijvers zal zelfs nooit meebewegen.

Voorlopers hebben een gevoel van urgentie en zijn bereid om te bewegen uit ervaren noodzaak, principe of overtuiging. Ondanks dat ze de uitwerking en uitdagingen van handelen vanuit nieuwe ideeën en inzichten niet helemaal kunnen overzien – inclusief alle bagger die ze eventueel over zich heen zullen krijgen. Ze hebben een voorbeeldfunctie. Ze laten zien hoe de veranderingen er in de praktijk uitzien, stellen het concept op de proef, slijpen het fijn en laten daarmee zien dat het echt anders kan.

En dan volgen er volgers, geïnspireerd door wat ze zien ontstaan.

Langzamerhand wordt wat ooit een nieuw geluid was, de nieuwe werkelijkheid. Steeds meer mensen herkennen zich erin, sluiten zich erbij aan en gaan ernaar handelen.

De achterblijvers die zich onverhoopt niet in deze nieuwe werkelijkheid kunnen vinden sterven op een bepaald moment uit, of zijn zodanig in de minderheid dat ze niet meer bepalend zijn voor het totale plaatje. Dat er in orthodox-protestantse gemeenschappen in de Biblebelt nog steeds conservatieve verhoudingen tussen man en vrouw gelden, heeft geen invloed op

hoe deze verhoudingen in de rest van Nederland eruitzien.

Voorwaarde om dit veranderingsproces te ontketenen en gaande te houden is wel dat het nieuwe geluid volop wordt uitgedragen, in woord en daad. Dan kan het anderen inspireren en aanmoedigen. Als mensen merken dat hun waarden, idealen en doelen worden gedeeld, gaan ze meer in de mogelijkheid van verandering geloven en zullen ze eerder en intensiever meedoen.

Het uitgangspunt, het leidende principe van mijn visie is radicaal. Velen zullen het bij voorbaat niet volledig omarmen. Dus als je dit principe uitdraagt, kun je het idee krijgen dat je alleen staat.

Als je in een gezelschap stelt dat iedereen een goed leven verdient, zijn er toehoorders die knikken en die meteen verwijzen naar een of andere schrijnende situatie ergens in de wereld, omdat ze blijkbaar alleen aangaan bij extreme gevallen. Anderen knikken ook, maar gaan over tot de orde van de dag. Weer anderen maken meteen duidelijk dat ze het niet met je eens zijn. Als je eraan toevoegt dat iedereen onvoorwaardelijk en met evenveel recht een goed leven verdient, dan raak je een groot deel van je ogenschijnlijke medestanders kwijt en worden zij die het al niet eens met jou waren zelfs erg fel in hun reacties.

Deze ervaring kan de indruk wekken dat bondgenoten ver te zoeken zijn.

Maar via een andere route zie je dan weer hoeveel mensen in hun denken en doen raakvlakken met deze visie hebben en misschien dichterbij haar onderliggende principe zitten dan ze in eerste instantie denken. Dan tref je actievoerders, wetenschappers en vernieuwers die ons attenderen op de noodzaak van maatschappelijke en persoonlijke verandering en die de grenzen van ons kunnen steeds verleggen. Dan zie je ook voldoende mensen die meer balans in hun eigen leven zoeken, bewuster consumeren en zich inzetten voor natuur, milieu of medemens. De wil is er dus op veel fronten al en de daad vaak ook. Er lopen voldoende gevorderden rond in allerlei goede zaken. Dat staat buiten kijf.

Wat nog onvoldoende doordringt is dat we een fundamentele systeemverandering nodig hebben – een heuse paradigmashift. Nog fundamenteler dan waar menig klimaatactivist van durft dromen. Of zoals een aan Albert Einstein toegeschreven uitspraak stelt: “We kunnen onze problemen niet oplossen met dezelfde denkwijze die ze heeft veroorzaakt.” We hebben verandering nodig op het niveau van de uitgangspunten, waarden en overtuigingen die bepalen hoe we de wereld om ons heen waarnemen, interpreteren en meebepalen. Dat vraagt om het inzicht dat we in een wereld kunnen leven waar iedereen het goed heeft, maar dat dit pas mogelijk is als we de maatschappelijke strijd de rug toekeren en een radicale gelijkheid omarmen.

Het is cruciaal dat deze nieuwe uitgangspunten op alle vlakken leidend en sturend worden. Dat ze overal consequent doorgevoerd worden. Want anders zijn we met allerlei mooie initiatieven alleen aan de marges van ons bestaan aan het sleutelen, met resultaten die ook marginaal zijn.

Het wordt dus vooral tijd dat gevorderden in veranderingsgezindheid dit nieuwe totale plaatje beginnen te zien en alles ermee beginnen te verbinden. Tijd dat voorlopers op allerlei fronten vanuit dit nieuwe paradigma elkaar vinden en steunen.

Het klinkt misschien als een enorme opgave, maar het valt binnen een evolutionaire benadering uiteindelijk mee. Als je eenmaal doorziet wat fundamenteel anders zou moeten, kun je het niet meer “ontzien”. En dan is de keuze om er consequent naar te handelen – binnen de mogelijkheden van waar we nu staan – een steeds natuurlijker optie.

Tot zover de veranderkunde. Nu aan het werk.

6. Fundamentele veranderingen

Zeven levenstaken

Omgekeerde oorlog, revolutie, paradigmashift. Het zijn grote woorden. En dat moeten ze ook zijn, als we niet in dezelfde onbevredigende kringetjes willen blijven rondlopen.

Maar zo'n hoog ambitieniveau kan ook afremmen. Het kan te abstract of te omvangrijk overkomen, waardoor je niet weet waar je moet beginnen, of er misschien niet eens aan wilt beginnen – of pas als er eerst iets buiten je verandert.

De maatschappelijke strijd de rug toekeren klinkt mooi, maar hoe ga je dat in je eentje doen? Die strijd is een sociaal contract dat je niet eenzijdig kunt opzeggen. Je bent afhankelijk van hoe de mensen om je heen zich gedragen.

Daarom helpt het om voor je te zien hoe dit via een evolutionaire revolutie toch kan gebeuren.

Dat je de maatschappelijke strijd niet zomaar kunt opheffen of er zomaar aan kunt onttrekken betekent niet dat je er volop aan moet meedoen. Je kunt ervoor kiezen om zo weinig mogelijk in strijd te leven. En door dat te doen en uit te dragen draag je eraan bij dat we met z'n allen steeds minder in strijd gaan leven – en meer in vrijheid en verbondenheid.

Hoe je dat doet? Door in je dagelijks leven die fundamentele en omvangrijke verandering terug te

brengen tot een kern. Dan blijft het overzichtelijk – en de rest volgt vanzelf.

Die kern heb ik gevat in een leidraad, die je kunt gebruiken om richting te geven aan je handelen. Deze leidraad lijkt eenvoudig. Hij is overzichtelijk, dagelijks toepasbaar en persoonlijk. Maar door de invloed van waarden, overtuigingen en gewoontes die van generatie op generatie worden doorgegeven is het niet makkelijk om hem te volgen. Vandaar dat ik over “levenstaken” spreek.

Het zijn er zeven:

1. Je waardigheid onvoorwaardelijk omarmen.
2. Je behoeftes kennen.
3. Je behoeftes uiten.
4. In alle dankbaarheid ontvangen wat een ander je wil geven.
In het kort: vrij ontvangen.
5. De waardigheid van een ander onvoorwaardelijk erkennen.
6. Naar de behoeftes van een ander luisteren.
7. In alle hartelijkheid geven wat voor jou prettig is om te geven.
In het kort: vrij geven.

“Je waardigheid onvoorwaardelijk omarmen” houdt in dat je omarmt dat jij – net als iedereen – een goed leven verdient. Punt. Dus dat je verdient te krijgen wat je nodig hebt om jezelf te kunnen zijn, tot bloei te komen en betekenis te geven aan je leven. Gewoon omdat je er bent. Gewoon omdat je leeft.

Dat is een heel andere manier om naar jezelf te kijken. En een heel ander uitgangspunt dan dat je je aan andermans eisen moet conformeren en prestaties moet leveren om te mogen krijgen wat je nodig hebt, van materiële zaken tot liefde.

Dit uitgangspunt is voor veel mensen ongemakkelijk, omdat ons wordt geleerd dat we pas iets verdienen als we aan de voorwaarden voldoen, als we daar moeite voor doen. In het Engels zegt men: *"You have to earn it to deserve it."* Terugvertaald naar het Nederlands levert dat een raar zinnetje op: je moet het verdienen om het te verdienen.

Maar dat moet dus niet. Althans, als je wilt loskomen van een leven in strijd. Als je niet steeds met jezelf wilt strijden.

"Je behoeftes kennen" betekent jezelf goed kennen, weten wat voor jou wezenlijk belangrijk is, en in iedere situatie weer nagaan wat voor jou klopt, werkt, nodig en aangenaam is.

Dat klinkt misschien als een vanzelfsprekendheid of als een simpele opdracht, maar in de praktijk valt het vaak tegen. In een wereld waarin we vooral getraind worden om ons aan de norm te conformeren of om te doen wat van ons wordt gevraagd, hebben we vaak niet eens door wat we echt nodig hebben.

We worden niet aangemoedigd om onszelf te zijn (ondanks alle clichés hierover), laat staan om keuzes te maken die betekenis geven aan ons leven. We worden gestimuleerd om te denken in termen van

wat – volgens anderen – nuttig, wenselijk en mogelijk is, niet om ons bewust te worden van wat wij willen en van wat wij nodig hebben. Of van wat we niet willen of niet zo prettig vinden of niet nodig hebben.

Daarom is deze opdracht zo veeleisend. Het vergt dat we onszelf veel meer toestaan, en taboes, censuur, conditionering en gewoontes uitschakelen.

Daarom kun je deze levenstaak ook alleen goed “uitvoeren” als je de vorige ter harte neemt. Als je je waardigheid onvoorwaardelijk omarmt en de weg vrijmaakt om bij je echte behoeftes te komen. Deze onvoorwaardelijkheid is dus een cruciale basisvoorwaarde, ook voor de volgende taak.

“Je behoeftes uiten” is ruimte en aandacht vragen voor wat je belangrijk vindt en nodig hebt. Met andere woorden: verzoeknummers indienen. Ook ten dienste van wat je ten diepste raakt, want dat je eten nodig hebt zal niemand verrassen.

Dat is vaak niet makkelijk. Je diepste behoeftes te kennen geven is tenslotte heel iets anders dan ergens een bestelling plaatsen. Want wat deze behoeftes bevredigt, is vaak niet eens te koop.

En als deze behoeftes ook nog eens niet binnen de norm vallen, kan het nogal spannend zijn om ze uit te spreken. Je kunt je hier heel kwetsbaar bij voelen.

Omdat we niet gewend zijn dat we mogen uitspreken wat er ten diepste in ons omgaat en bang zijn voor oordeel en afwijzing.

Maar de uitdaging is dus om dit te doen. En daarna bereid te zijn vrij te ontvangen.

“Vrij ontvangen” is ontvangen zonder dat je er een tegenprestatie, in geld of anderszins, tegenover zet. Het enige wat ertegenover staat is wat het voor jou betekent en jouw dankbaarheid. Zo oefen je als het ware je onvoorwaardelijke waardigheid uit.

Dat is nogal een taboe. We zijn het niet gewend dat onze blijheid en dankbaarheid voldoende zijn. We voelen ons daar doorgaans niet comfortabel bij. Want de norm is dat je aan voorwaarden moet voldoen om iets te mogen krijgen. De norm is dat je iemand ergens voor betaalt, of dat je iets terugdoet of -geeft (“voor wat hoort wat”). Zelfs als het iets is wat de ander niet per se nodig heeft. De flessen wijn en de bossen bloemen moeten zo snel mogelijk tevoorschijn komen. De dwang van de tegenprestatie komt meteen om de hoek kijken.

De taak is dus om van deze dwang af te komen. Want je verdient te ontvangen. Je verdient te krijgen wat je nodig hebt. Als iemand je dit van harte wil geven, waarom zou je het niet gewoon in alle dankbaarheid mogen aannemen? En dan alleen je dankbaarheid duidelijk benoemen. En daar lekker in gaan zitten. In plaats van naar de bloemist te rennen om je “schuld” te vereffenen. (Zo klink ik erg onaardig naar iedereen die me ooit bloemen of een ander cadeau heeft gegeven om mij ergens voor te bedanken. Dat is niet mijn bedoeling. Ook die cadeaus heb ik in dank

aangenomen – en soms doorgegeven aan mensen die het meer waarderen dan ik. Maar het zou ons enorm helpen als we in een andere modus terecht zouden komen.)

Een betere wereld begint dus bij jezelf – maar dan op een manier die jou ruimte geeft. Het begint bij aandacht voor jouw behoeftes. Je doet wat voor jou prettig is – ook al ga je door wat ongemakken heen – in plaats van moeten inleveren omwille van de wereld om je heen.

Vervolgens draai je het om en richt je je op de ander en zijn behoeftes.

“De waardigheid van een ander onvoorwaardelijk erkennen” betekent dat je erkent dat die ander eveneens een goed leven verdient. Dat hij verdient te krijgen wat hij nodig heeft om zichzelf te kunnen zijn, tot bloei te komen en betekenis te geven aan zijn leven. Onvoorwaardelijk. Los van wat hij doet of laat. Gewoon omdat hij leeft.

Dit noem ik niet voor niets een levenstaak – we zijn hier ver van verwijderd. We zijn juist heel goed in voorwaarden stellen waaraan mensen moeten voldoen om te mogen krijgen wat ze nodig hebben. We toetsen steeds of iemand zijn best doet, hard genoeg werkt of de regels volgt, om te bepalen of hij verdient het goed te hebben (of zelfs net te overleven met een uitkering).

En hier is waar we fundamenteel mee moeten breken, als we niet in strijd met elkaar willen blijven leven.

“Naar de behoeftes van een ander luisteren” is het logische vervolg. Als je onderschrijft dat de ander onvoorwaardelijk verdient te krijgen wat hij nodig heeft, moet je ook weten wat zijn behoeftes zijn. En daar kom je niet achter door zelf te gaan “meten”, maar door je het te laten vertellen. Goed naar iemand luisteren is een kunst: met openheid en aandacht luisteren, niet voor de ander invullen, de behoefte van de ander niet goed- of afkeuren.

Dit is een lastige taak, want onze maatschappij is kampioen “voor anderen invullen”, uit paternalisme of eigenbelang (van commerciële partijen of van een overheid die vooral lust, geen last van je wil hebben), en we worden snel onderdeel van dit voorschrijvende geheel.

Het is dus zaak om van die betweterige neigingen af te komen, als we in staat willen zijn om aan iemand te geven wat hij echt nodig heeft. We moeten meer en beter gaan luisteren. En dan vaker vrij geven.

“Vrij geven” is vrij van verplichting geven: zonder dat je je ertoe verplicht voelt, zonder de ander tot een tegenprestatie te verplichten.

Aan de ene kant geef je alleen wanneer het voor jou prettig is om te geven, of in ieder geval wanneer je jezelf niet al te veel hoeft te forceren om dat te kunnen doen. Want – ook al verdient iemand dat zijn behoeftes worden bevredigd – niet alle behoeftes kunnen door jou worden bevredigd. Sowieso niet. En zeker niet als je vindt dat jijzelf ook verdient het goed

te hebben.

Aan de andere kant geef je zonder een wederdienst of beloning te vragen of te verwachten. Dan gun je iemand het onvoorwaardelijk om het goed te hebben. En richt je je op volop genieten van wat je – met jouw kunnen, met jouw vermogen – voor iemand anders kunt betekenen.

Er zijn trouwens ook omstandigheden waarin je kunt geven zelfs wanneer de ander zijn behoeftes niet kenbaar heeft gemaakt, zonder het risico te lopen iets voor die ander in te vullen. Vaak maken mensen hun behoeftes niet bekend omdat ze dat nu eenmaal niet gewend zijn of omdat ze denken dat het niet mag. Dat neemt niet weg dat je soms heel goed kunt inschatten wanneer iets van pas komt – niet omdat jij beter weet wat iemand nodig heeft, maar omdat sommige situaties overduidelijk zijn. Zoals meer betalen aan je schoonmaakhulp of aan wie dan ook die evident te weinig krijgt om een goed leven te kunnen hebben.

Ten slotte zijn er nog situaties waarin je uitgangspunt om te geven niet zozeer andermans behoefte is maar simpelweg jouw behoefte om iets in de wereld te zetten, ongeacht of anderen het zullen waarderen. Een perenboom wacht niet totdat iemand ernaar vraagt om peren te geven. Net zoals een kunstenaar, een wetenschapper en vele anderen innerlijk gemotiveerd kunnen zijn om datgene te doen waartoe zij zich geroepen voelen. En net zoals ik hier mijn ideeën opschrijf, in de hoop mensen te inspireren. Of het gebeurt of niet, zal pas achteraf blijken. Maar het

verandert niets aan de intrinsieke motivatie om dit te doen.

Vrij geven klinkt aantrekkelijk. Vrij geven is aantrekkelijk. Maar het is ook moeilijk, in een wereld vol strijd. We kunnen het ons namelijk niet altijd permitteren om alleen te geven, te werken, te leveren wanneer het prettig voor ons is, of op een manier die we prettig vinden. Ook kunnen we het ons niet altijd permitteren om geen beloning te vragen voor wat we doen. We moeten tenslotte onze boterham verdienen.

Maar we kunnen onszelf onze eigenheid gunnen. We kunnen steeds de ruimte zoeken om te doen wat voor ons klopt, in plaats van het als een gegeven te zien dat we onszelf moeten forceren om een plek onder de zon te veroveren. En we hoeven die plek niet dwangmatig te verdedigen door steeds wat terug te vragen als we iets voor iemand doen, ook wanneer we dat niet direct nodig hebben, alleen om onze buffer groter te maken.

Wanneer we de ruimte zoeken om te doen wat voor ons klopt, gaan we tegen de regels van de strijd in. Dan trotseren we onze angst en gunnen we onszelf en anderen een goed leven.

Al met al vragen deze zeven taken nogal wat van ons. Om ze na te leven moeten we echt anders in het leven gaan staan, echt anders gaan handelen, en dealen met wat hiermee gepaard gaat. Dat is ook zeer noodzakelijk, want een ander gedrag is de motor van verandering.

En daar komt nog iets bij. Als je alleen op een andere manier in het leven staat en anders handelt, ben je er nog niet helemaal. Door alleen in stilte “het goede” te doen verander je de wereld niet. Dat vergt ook dat we steeds vertellen waarom we doen wat we doen, wat we daarmee beogen en wat het ons oplevert.

Daarover vertellen heeft twee functies. De eerste is dat je op deze manier andere mensen inspireert tot veranderen. Zo breidt verandering zich uit. De tweede is dat je erachter komt dat je in je idealisme minder alleen bent dan je denkt. Dan ga je ook meer geloven dat verandering mogelijk is. Zo help je jezelf om gemotiveerd te blijven en door te zetten.

Ik besef dat – om mensen echt op een ander spoor te krijgen – meer handelingsperspectief nodig is. Dat ga ik ook bieden. Maar het mooie aan deze zeven levenstaken is: je kunt ze altijd uitvoeren, je kunt dat nu al doen, er hoeft niets eerst te gebeuren om dat mogelijk te maken. Het is een kwestie van aandurven.

6.1 De kunst van het grootbrengen

Ontdekkingsreizen anno nu

Mensen die zichzelf en anderen een goed leven gunnen worden als kind gevormd. Je kunt op latere leeftijd altijd nog aan jezelf sleutelen, maar je opvoeding en de omstandigheden waarin je opgroeit zijn erg bepalend voor hoe je in het leven staat. Daar komt bij dat iets leren veel makkelijker is dan iets afleren. Diepgewortelde patronen zijn moeilijk te veranderen. Dit is een van de weinige onderwerpen waar de meningen niet over verdeeld zijn.

Dus als verandering ergens bij uitstek kan plaatsvinden, dan is het wel bij nieuwe generaties. Vandaar ook dat kinderen uitmuntend basismateriaal zijn om een andere wereld te laten ontstaan. (Dit zou eng indoctrinerend kunnen klinken, ware het niet dat het al overduidelijk moet zijn hoe ik over indoctrinatie denk.)

Een betere wereld begint bij jezelf, voor jezelf. En werkt door bij anderen.

De opgave is daarom: ruimte vinden om nieuwe generaties in vrijheid groot te brengen, zodat ze zich in al hun potentieel en verscheidenheid kunnen ontwikkelen. Zodat ze, met zo min mogelijk dwang en strijd, naar hartenlust zichzelf en de wereld kunnen ontdekken.

Beperkingen rond onderwijs

Dat je ruimte moet vinden voor een vrije opvoeding

komt doordat ouders het niet helemaal voor het zeggen hebben. Voor een belangrijk deel zelfs helemaal niet. Dat geldt wanneer leerrecht wordt vertaald in leerplicht en vervolgens in schoolplicht, zoals in Nederland het geval is. (Er zijn namelijk ook landen, zoals de Verenigde Staten en het Verenigde Koninkrijk, die wel een leerplicht kennen, maar geen verplicht schoolonderwijs, curriculum of toetsen.)

Dat kinderen dagelijks zoveel uren verplicht op school zitten is een enorme beperking van hun vrijheid. En van hun ontwikkeling. Al die tijd moeten ze dingen doen die anderen voor hen bepalen en van hen verwachten, en die hen niet per se interesseren of nuttig voor hen zijn. En thuis ook nog eens huiswerk doen en leren voor toetsen (soms zelfs tijdens de vakantie!). Wie een beetje “geluk” heeft ontsnapt aan huiswerkbegeleiding en bijlessen.

In de uren die ze overhouden zijn kinderen vaak te moe om nog te leren wat ze zelf willen leren. Dan willen ze liever uitrusten en ontspannen. Zo hebben ze ook aanzienlijk minder tijd en energie om te ontdekken wat ze willen leren en waar ze zich in willen ontwikkelen. Ze hebben veel minder kans om – in vrije interactie met de wereld – te ontdekken wie ze zijn en daar ruimte aan te geven.

Mogelijkheden rond onderwijs

Ruimte zoeken wordt het dus.

Een mogelijkheid om met de beperkingen door schoolplicht om te gaan is van deze plicht af te

komen. Structureel vergt dit een wetswijziging. Van harte aanbevolen. Maar zover zijn we nog lang niet. Dit is weer een typisch voorbeeld van een verandering die alleen op evolutionaire manier tot stand kan komen.

In de huidige situatie kun je in Nederland de schoolplicht hooguit omzeilen.

Formeel kun je voorkomen dat je kind naar school moet met een “beroep tot vrijstelling van schoolinschrijving”. Dat mag in uitzonderlijke situaties, op verschillende gronden. Ouders die bij voorbaat het onderwijs van hun kinderen vrij willen invullen kunnen zich officieel op een “richtingbezwaar” beroepen. Ze beroepen zich dan op de afwezigheid van een school in de buurt die hun godsdienst of levensovertuiging uitdraagt. In de praktijk zijn ze niet tegen de richting, maar tegen de inrichting van het onderwijs – maar die laatste is geen wettelijke grond voor bezwaar.

Deze formele omleiding is alleen niet zomaar beschikbaar. Als je hier gebruik van wilt maken, moet je op tijd zijn. Richtingbezwaar mag je alleen maken als je kind nog nooit op school heeft gezeten. Het is dus niet mogelijk om school eerst “uit te proberen” en als het tegenvalt alsnog vrijstelling te vragen.

Maar er zijn ook ouders die “informeel” hun kind van school weghalen. Omdat ze ondanks pogingen bij meerdere scholen ontevreden blijven. Of omdat hun kind vastgelopen is op school. Deze ouders

overtreden formeel de schoolplicht, maar afhankelijk van de situatie wordt dit in de praktijk gedoogd door de leerplichtambtenaar.

Hoe dan ook, als je je kind niet naar school laat gaan, word je in Nederland eerder verguisd dan gesteund. Het komt erop neer dat zijn hele onderwijs op je bord komt te liggen – inhoudelijk, organisatorisch, financieel. Dit kennen we ook wel als thuisonderwijs. Er zijn nauwelijks voorzieningen om dit te ondersteunen. De mensen om je heen zijn hier ook niet op gericht.

Nu valt er met tijd en geld veel te regelen en misschien heb je voldoende van minstens een van de twee, maar dan nog. Er komt veel op je af. Des te meer als je ervoor kiest om werkelijk vanuit je kind invulling te geven aan zijn onderwijs, en niet alsnog terug te vallen op het reguliere curriculum.

Volg je toch het curriculum, dan staat wat er geleerd wordt in ieder geval vast. Hier is materiaal voor beschikbaar. Er is een leger aan bijlesdocenten dat eventueel voor “hoofdlessen” ingezet kan worden. Je kunt dus meer aansluiting zoeken bij bestaande voorzieningen. Maar dit onderwijs vertrekt niet vanuit je kind. Het biedt alleen meer flexibiliteit en aandacht om alsnog aan een voorgeschreven inhoudelijk programma te voldoen. Het houdt alleen meer rekening met hoe je kind leert.

Als je vanuit je kind wilt vertrekken ligt er een nog grotere opgave. Onderwijs dat vanuit het kind

vertrekt gaat gepaard met vrijheid, brede mogelijkheden om de wereld te verkennen en volop kans en ondersteuning om in te gaan op wat aanslaat. Hier is geen kant-en-klare structuur voor. Dit is een ontdekkingsreis.

Maar de wereld waarin we leven is simpelweg niet op deze reis gericht, laat staan ingericht. Dan is het primair aan de ouders om mogelijkheden te creëren en ondersteuning te bieden.

De conclusie is dat onderwijs dat vanuit het kind vertrekt op zich nu al mogelijk is. Er staan wetten en praktische bezwaren in de weg, maar deze zijn niet per se onoverkomelijk.

Wel moet wie hiervoor kiest over ruime middelen en capaciteiten beschikken en stevig in zijn schoenen staan. Want je bent absoluut grensverleggend bezig, met alle lusten en lasten die erbij horen.

Ouders die deze route bewandelen doen er goed aan medestanders te zoeken – voor steun en ideeënuitswisseling – en alle hulp te verwelkomen die ze kunnen krijgen – om het voor zichzelf te verlichten en om meer voor hun kinderen mogelijk te maken. Aan hen is de taak om buiten de kaders te denken, hun vizier open te houden, hun behoeftes en die van hun kinderen goed te kennen en te communiceren, en open te staan voor wie iets voor hen kan betekenen. Samen met hun kinderen gaan ze dan die reuze ontdekkingsreis volop aan.

Een andere mogelijkheid om met de beperkingen door schoolplicht om te gaan is school anders te hanteren.

Dat begint met school anders inkaderen. Het is al erg genoeg dat de staat het als een plicht invult, en dat scholen grotendeels ook vanuit verplichtingen en eisen ingericht zijn – als ouder hoef je dit niet te versterken. Integendeel, de kunst is dit te verlichten.

De boodschap waarmee je je kind naar school stuurt, bepaal je in ieder geval zelf. Aan een vijfjarige valt natuurlijk niet uitgebreid over schoolplicht en de inrichting van de maatschappij te vertellen, maar een eerlijk verhaal over ouders die moeten werken en kinderen die in deze periode ergens moeten blijven kan wel. Met de extra mededeling dat je op deze plek van alles kunt leren.

Hier reageert de ene kleuter heel enthousiast op; de andere minder. Dan mag een minder enthousiaste schoolganger – ook verder in zijn schoolcarrière – op empathie rekenen. Niet op goedpraterij, laat staan op strengheid.

Hiermee wordt het belangrijke signaal afgegeven dat wat hij voelt en vindt, telt. En dat er bereidheid is om te zoeken naar manieren om het aangenamer, interessanter, geschikter te maken.

Verder hoort bij de boodschap waarmee je je kind naar school stuurt een duidelijk verhaal over verwachtingen en verhoudingen.

Het allerbelangrijkste is dat je duidelijk maakt dat je

niets van je kind verwacht – en dat je vindt dat anderen dat ook niet mogen doen. Dat de verwachtingen zich vooral moeten richten op de school. Je kind mag verwachten dat school zijn interesse prikkelt, hem boeit, rekening met hem houdt en hem kansen geeft om zich te ontwikkelen waar hij zich in wil ontwikkelen.

Dit druist stevig in tegen wat we gewend zijn. Het klinkt misschien ook onhanteerbaar – kinderen van wie niets verwacht wordt. Behalve als je aandacht schenkt aan het contact van je kind met anderen. Je stuurt je kind niet naar school om te gehoorzamen, maar je helpt hem wel inzien dat zijn wil niet belangrijker is dan die van anderen – en andersom. Je moedigt je kind aan om aan te geven wat belangrijk voor hem is en om te luisteren naar wat belangrijk voor anderen is. Je stimuleert en ondersteunt hem om op basis van wederzijds respect met anderen om te gaan en eruit te komen.

Niet omdat dit de enige mogelijke manier is, maar omdat je je kind hiermee meer empathie en verbondenheid helpt ervaren – en de nodige ruimte voor zichzelf helpt krijgen.

Achter deze boodschap ligt de wens en het streven dat kinderen – ook op school – ontspannen, zelfverzekerd en gemotiveerd kunnen zijn. Uiteindelijk gaat het niet zozeer om de letterlijke woorden van ouders, maar vooral om hun intentie, houding en uitstraling.

In hoeverre deze verhouding tot school mogelijk is, is erg afhankelijk van het type school waar je kind naartoe gaat.

De schoolkeuze is zonder meer een wezenlijk punt in de zoektocht naar wat het beste voor een kind werkt. Wat het beste werkt binnen de vele beperkingen, welteverstaan. Scholen kunnen de vrijheid die ze niet hebben uiteraard ook niet geven. En alle Nederlandse scholen moeten voldoen aan de vele overheidseisen: van urennormen en aanwezigheidsplicht tot aan verplichte toetsen en voorbereiding op centrale examens.

Desondanks zijn er veel verschillen tussen onderwijsfilosofieën en -instellingen. De traditionele schoolprestaties staan immers niet overal voorop. Er zijn ook scholen waarop de brede ontwikkeling van kinderen centraal staat. De gemene deler van deze "alternatieve scholen" is dan ook meer individuele aandacht en meer ruimte voor ieders manier van leren.

Onder deze scholen leggen sommige de nadruk op de autonomie van leerlingen en hun eigen leervragen, terwijl andere een eigen beeld hebben van waar leerlingen zich het beste mee bezig kunnen houden. Op de ene plek worden contact met de natuur en beweging erg gestimuleerd; op de andere ligt de focus op je weg leren vinden in een steeds veranderende wereld. Sommige scholen geven leerlingen meer vrijheid in hoe ze hun dag indelen, bij andere moeten ze volgens een vast stramien werken.

Er valt dus wel degelijk wat te kiezen.

Bij de schoolkeuze maak je als ouder een eerste inschatting, op basis van het gedrag, de neigingen en voorkeuren die je observeert bij je kind. Verder leert de ervaring hoe deze keuze uitpakt en sta je eventueel weer voor nieuwe keuzes.

Naarmate een kind ouder wordt kan hij ook meer zelf inbrengen in dit proces en hoef je niet alleen op je eigen observatie af te gaan. Dan ontstaat meer een gesprek, waarin de inbreng van het kind steeds meer leidend is en de ouders vooral aan het meedenken en adviseren zijn.

Maar waar je kind ook zit, je levert hem na een aansporend praatje natuurlijk niet zomaar in op hoop van zegen. Je blijft observeren, je blijft ontvankelijk, je blijft gesprekspartner. Met als leidende vraag: hoe bevalt het?

Want je aandacht blijft gericht op welke elementen je kind aanspreken, welke niet, hoe er meer uit die lange dagelijkse zit te halen valt, hoe om te gaan met wat lastig is.

Het gaat dus nadrukkelijk niet om hoe goed je kind het op school doet volgens de eisen die anderen stellen, niet om zijn schoolwerk en -prestaties. Dat kan niet voldoende benadrukt worden, als tegenwicht voor andere geluiden. Ook als tegenwicht voor de mogelijke druk om rustiger te zijn, om zich beter te concentreren, om te doen wat je geacht wordt

te kunnen op jouw leeftijd, om in het stramien te passen.

Als ouder kun je deze druk dus proberen te verminderen. Je kunt er relaxed in zitten. Je kunt je kind steunen als hij er moeite mee heeft. Er begrip voor hebben. Je kunt je kind helpen om daar zo ongedeed mogelijk doorheen te komen, zonder zich zorgen te maken over cijfers en zogenaamde achterstanden.

Maar dat je je kind zoveel mogelijk ruimte probeert te geven blijft meestal niet "onbestraft". Om te beginnen is de kans groot dat je door school en je eigen omgeving onder druk wordt gezet om hem alsnog richting de norm te sturen. In welke mate dit speelt is afhankelijk van het type school en omgeving, maar vaak is het toch een punt.

In principe volstaat terugduwen, ook al vergt het dat je sterk in je schoenen staat. Maar je kind wordt ook zelf blootgesteld aan de druk om zich te conformeren en aan het "risico" te blijven zitten of geen diploma te halen. Kinderen kunnen in eerste instantie op die druk reageren door zich toch aan te passen of juist te rebelleren. Maar die reflexen nemen vanzelf af wanneer ze meer ruimte ervaren.

Dit vraagt om een aandachtige benadering, waarin je je kind zoveel mogelijk zeggenschap geeft. Wat vindt jouw kind er zelf van als hij van school moet blijven zitten? Hoe belangrijk is een diploma

voor hem? Wil hij zo snel mogelijk van school af zijn, met een diploma op zak?

Deze antwoorden bepalen welke eisen van school met een korreltje zout kunnen worden genomen en aan welke eisen je kind probeert te voldoen.

Bij de keuze om aan eisen te voldoen is het dan de vraag hoe dit kan met zo weinig mogelijk “pijn” en hoe daarmee om te gaan wanneer het onvermijdelijk is.

Essentieel is dat deze pijn – de last van de nodige inspanningen – zelf geaccepteerd is, niet opgelegd of verwacht door de ouders. In dat geval begint een les in omgaan met wat niet bevalt in de wereld, met wat niet altijd redelijk of eerlijk is, met wat soms een noodzakelijk kwaad is.

Daarbij heb je de steun nodig van bondgenoten, zoals je ouders, een welwillende docent, andere mensen om je heen. Zo begint er dus ook een les in bondgenoten vergaren. Bondgenoten om het nu makkelijker te krijgen en om zaden te planten voor een vrijere toekomst.

Het komt erop neer dat kinderen geholpen worden om zo weinig mogelijk tijd en energie te verspillen aan wat hen niet dient. Dat ze zoveel mogelijk baat en zo weinig mogelijk last hebben van wat er op school gebeurt. Maar bovenal: dat het duidelijk is dat hun ouders aan hun kant staan in dit proces. Dat hun ouders zoveel mogelijk ruimte willen geven aan hun behoeftes en wensen.

Terug naar de basis

Gelukkig ben je als ouder niet overal ingeperkt. Hoe je met je kind omgaat, is helemaal aan jou. Hoe je je tot hem verhoudt, bepaal je zelf. En überhaupt hoe je in het leven staat.

Onderwijs kent in onze maatschappij veel voorschriften en beperkingen. Opvoeding ergens ook – maar dat zijn geen wettelijke bepalingen. Je zult misschien veel sociale druk ervaren als je dingen anders doet dan gebruikelijk, maar je bent in ieder geval niet illegaal bezig. Je riskeert geen boete of gevangenisstraf. (Dat ligt natuurlijk anders als je je kind mishandelt of hem anderen schade laat berokkenen, maar daar ga ik even niet van uit.)

Het staat je vrij om – ook in de relatie met je kind – de “zeven levenstaken” als leidraad ter harte te nemen.

Als je een kind krijgt, verandert je focus. Althans, dat is in de meeste gevallen zo en dat is maar goed ook, want kinderen zijn in hun eerste levensjaren erg afhankelijk van de zorg van hun ouders. Maar dat betekent niet dat jij niet meer belangrijk bent, dat je jezelf moet vergeten, verwaarlozen of opofferen, of dat je je kind altijd vóór moet laten gaan. “Eigen zuurstofmasker eerst” is niet alleen in een vliegtuig goed advies.

In die zin is het belangrijk dat je (1) jouw waardigheid onvoorwaardelijk blijft omarmen, dat je jezelf blijft respecteren.

Dat betekent dat je (2) alert blijft op je eigen behoeftes, inclusief de behoeftes die ontstaan omdat je een kind

hebt; dat je (3) je best doet om in je behoeftes te voorzien, dat je deze helder communiceert; en dat je (4) alles verwelkomt wat je behoeftes kan bevredigen, ook alle hulp en verlichting die je als ouder kunt gebruiken. Ook verlichting door toedoen van je kind.

Naarmate kinderen ouder worden zijn ze steeds beter in staat om huishoudelijke taken te verrichten en kunnen ze daar dus steeds meer aan meedoen. Los hiervan kan je kind ook steeds meer van jouw behoeftes meekrijgen en daarmee rekening houden, zo niet daarin voorzien.

Net zo belangrijk is dat je (5) de waardigheid van je kind onvoorwaardelijk erkent, en dus zijn gevoelens, gedachten en behoeftes zoveel mogelijk ruimte gunt, zonder hem je eigen ideeën op te leggen, zonder van hem te eisen of verwachten dat hij zich naar jouw maatstaven gedraagt.

Dat betekent dat je (6) de behoeftes van je kind probeert te achterhalen, dat je in alle openheid naar zijn behoeftes luistert; en dat je (7) je best doet om aan je kind te geven wat hij nodig heeft, maar wel terwijl je je eigen grenzen bewaakt en vooral doet wat prettig voor je is om te doen.

Het laatste klinkt misschien raar, alsof voor je kind zorgen optioneel is. Zo bedoel ik het natuurlijk niet. Midden in de nacht wakker worden om je baby te voeden is niet per se prettig, maar dat doe je toch. Dit is een onlosmakelijk onderdeel van kinderen krijgen, waar je hopelijk vrijwillig en bewust voor kiest – wat

niet wegneemt dat het zwaar kan uitpakken en dat je allerlei redenen kunt hebben om hulp in te roepen.

Maar naast de zorgtaken is er geen reden waarom je je niet kunt laten leiden door wat prettig voor je is. Soms ben je te moe om met je kleuter te spelen of heb je daar gewoon geen zin in. Misschien kun je je kind naar twee wekelijkse activiteiten brengen, maar een derde wordt je echt te veel.

Deze zeer begrijpelijke menselijke grenzen zullen je kind geen trauma bezorgen, maar waarschijnlijk wel een fittere en gelukkigere ouder – en het is nooit vroeg genoeg om te leren omgaan met andermans behoeftes en dus ook grenzen.

Als je deze leidraad volgt, zorg je voor drie stevige pijlers voor de ontwikkeling van je kind: ontspannen ouders, emotionele veiligheid en een basis voor gezonde en constructieve relaties.

Ontspannen ouders zijn van onschatbare waarde. Dit zijn ouders die zelfbewust en in balans in het leven staan, die zo dicht mogelijk bij zichzelf blijven, die hun grenzen en behoeftes goed kennen en aangeven, en de grenzen en behoeftes van anderen – uiteraard ook van hun kinderen – respecteren. Zo'n ouder is geen bron van gedoe of zelfs ellende (wat op zichzelf al een slok op een borrel scheelt), maar wel een voortreffelijk voorbeeld en een bron van emotionele veiligheid.

Dat in tegenstelling tot ouders die onvoldoende oog voor zichzelf hebben en daardoor ook minder goed in

staat zijn om oog voor anderen te hebben. Vermoeidheid, stress en frustratie zijn beslist niet bevorderend voor geduld, empathie en helderheid. Verder kennen we natuurlijk ook de “perfecte moeder”, die zichzelf wegcijfert en alles over heeft voor haar kinderen, terwijl kinderen meestal blijer zijn met minder perfectie en meer moeder.

Emotionele veiligheid – weten dat je kunt zijn wie je bent en dat er plek voor je is in deze wereld – is een basis die je aan ieder kind zou willen geven. Dat staat buiten kijf.

Maar we weten dat dit niet zomaar waar te maken is. Ook kinderen kunnen zich niet zomaar aan de regels van de maatschappelijke strijd onttrekken – dat valt niet te ontkennen.

Gelukkig hoeft dat ook niet voor de volle honderd procent. Want wat bij kinderen de doorslag geeft, is de insteek van hun ouders – en van andere belangrijke mensen om hen heen. Het maakt een wereld van verschil als de boodschap van deze cruciale mensen luidt “je moet je aanpassen, want zo is het nu eenmaal” of “laten we de ruimte zoeken voor wat belangrijk voor jou is”.

Emotionele veiligheid is in die zin geen absoluut gegeven, maar een basisgevoel dat gevoed en versterkt kan worden. Hier draag je aan bij als je de uitingen, gevoelens en wensen van kinderen zoveel mogelijk ruimte geeft, als je ze laat merken dat je oog hebt voor wat ze belangrijk vinden – zonder oordeel,

zonder ze normen en waarden op te leggen. En als je ze helpt omgaan met anderen, en met reacties die niet zo respectvol zijn.

Om dit te kunnen doen ben je niet afhankelijk van anderen of van enige verandering in de wereld. Dit heb je helemaal in eigen hand.

En zo draag je ook bij aan een basis voor gezonde en constructieve relaties tussen kinderen en anderen, omdat kinderen de zeven levenstaken als vanzelf internaliseren. Ze worden met empathie behandeld én krijgen te horen wat hun gedrag met anderen doet. Ze krijgen telkens mee dat anderen – en niet in de laatste plaats hun ouders – ook ruimte nodig hebben. Ze groeien op in een gezin waarin hun behoeftes als net zo belangrijk worden behandeld als die van ieder ander, en de behoeftes van ieder ander dus ook als net zo belangrijk als die van hen.

Dat alles heeft als natuurlijk gevolg dat hun eigen empathie zich verder ontwikkelt, en dat ze leren ruimte voor zichzelf te vinden én aan anderen te geven. Dan leren ze ook dat ruimte voor anderen niet alleen ten koste van onze eigen ruimte gaat, maar vaak ook iets toevoegt.

Verdere ontwikkeling

Met een stevige basis kan een ontwikkeling die vanuit het kind vertrekt zich voortzetten. De ontdekkingsreis kan beginnen.

Dan is het zaak om aandacht en energie te richten op

de volgende stap: erachter komen wat bij een kind past en wat hem doet opbloeien.

Hoeveel ruimte hiervoor is hangt van de schoolsituatie af: gaat dit kind naar school en zo ja, naar wat voor school? Maar waar “vrije tijd” is, is het belangrijk om deze bewust te benutten. Uiteraard niet als verplichting, maar als duidelijk aandachtspunt.

Ontdekken wat bij een kind past doe je aan de hand van concrete mogelijkheden om kennis te maken met de wereld. Met wat de wereld te bieden heeft en met wat die van je kan vragen. In de breedte én in de diepte. Afhankelijk van wat aanslaat, afhankelijk van wat de interesse verder wekt.

Uiteraard helpt het enorm als de wereld zich ook meer openstelt voor kinderen. Om kinderen kennis te laten maken met wat er in het echt gebeurt, om hen te laten meedoen waar dat kan, verder dan alleen tijdens de beperkte “open dagen”.

In deze vorm van opvoeding en onderwijs zijn de basis, het vertrekpunt en de weg belangrijker dan de bestemming, de leerdoelen, de prestaties. Op deze weg ligt de nadruk op jezelf leren kennen, keuzes leren maken die echt voor je kloppen, je behoeftes goed leren communiceren en in gesprek met anderen leren gaan over wat ze voor je kunnen betekenen. En net zo goed: de behoeftes van anderen leren kennen en ontdekken wat je voor anderen kunt betekenen.

In deze ontdekkingsreis is de automatische piloot werkloos. De kunst is om het automatisme en de

passiviteit voor te zijn.

Zo voorkom je dat kinderen ergens opgevangen of beziggehouden moeten worden alleen zodat hun ouders iets anders kunnen doen. Dat ze gedachteloos willen doen wat “iedereen” doet of willen hebben wat “iedereen” heeft, extra aangelokt door reclame en verslavende producten. Of dat ze gevangen raken in de cyclus van alleen voldoen aan hun verplichtingen en daarvan herstellen.

Buiten de gebaande paden treden is spannend. Laat staan dit doen met je kind. Maar wie dit vrijere pad durft te bewandelen loopt mee met gelukkiger kinderen – en later volwassenen.

En hier blijft het niet bij. Met deze ervaring laat je ook andere mogelijkheden in opvoeding en onderwijs zien en draag je bij aan verandering.

Ook aan verandering in de economie. Want je laat kinderen opgroeien richting motiverend en bevredigend werk, bewuste consumptie en verrijkende relaties.

6.2 De kunst van het groots zijn

De bevrijding van *homo economicus*

Een echt vrije, strijdvrije economie, gericht op de behoeftebevrediging van ons allen. Dit is een stip op de horizon, ver verwijderd van waar we nu staan. Misschien klinkt het niet eens als een mogelijkheid, maar als een onmogelijke fantasie. We weten tenslotte niet anders dan dat we in de economische strijd moeten slagen om er te mogen zijn en aan onszelf te mogen toekomen. Dit zit diep.

Toch is er meer mogelijk dan op het eerste gezicht lijkt, door volgens andere denkkaders te handelen en bestaande praktijken beter te benutten. Voor een groot deel gaat het erom die praktijken meer in samenhang te brengen, zodat ze elkaar aanvullen en versterken.

Dan slaan we een andere richting in. En hoe ver die ultieme horizon ook ligt, iedere beweging in de goede richting levert op zichzelf al veel winst op.

De opgave bij deze beweging is in essentie ruimte vinden om met meer vrijheid en verbondenheid te leven. In economische termen komt het erop neer dat we dit zowel aan de vraagkant doen – wanneer we onze behoeftes willen bevredigen – als aan de aanbodkant – wanneer we iets voor anderen kunnen betekenen.

In de termen van mijn visie kom je dan al snel weer uit bij de “zeven levenstaken”.

De onderliggende stap om deze taken in de economische sfeer uit te voeren is afscheid nemen van de meritocratie: afscheid nemen van het idee dat sommigen het beter verdienen te hebben dan anderen. Dan omarm je volledig het principe dat iedereen met evenveel recht een goed leven verdient.

Een begrijpelijke reactie op deze gedachte is dat je niet eenzijdig afscheid van de meritocratie kunt nemen, dat je niet zomaar met de regels van de economische strijd kunt breken.

Maar dat kan tot op zekere hoogte wel degelijk.

Afscheid nemen van een principe betekent uitgaan van een ander principe en het zoveel mogelijk laten gelden – zowel in wat alleen van jezelf afhangt als in wat je gedrag bij anderen teweegbrengt.

Je maakt je manier van handelen dus niet afhankelijk van gegarandeerde uitkomsten, maar handelt zoveel mogelijk in lijn met wat voor je klopt. Dat jij bijvoorbeeld je schoonmaakhulp goed betaalt, zorgt niet per se voor een heel ander leven voor deze persoon of voor navolging door anderen, maar dat is geen reden om het niet te doen. Jij zult je hierdoor beter voelen – want leven volgens je principes is enorm bevredigend – en je hulp is er in ieder geval mee geholpen.

Grensverleggende vraag

Dat we in strijd met elkaar leven vertaalt zich in de praktijk niet altijd in anderen benadelen ten gunste van onszelf. Vaak gebeurt juist het omgekeerde. We

nemen een gevecht met onszelf voor lief om in de gunst te vallen bij anderen of om aan hun eisen te voldoen, zodat we kunnen krijgen wat we nodig hebben. Of scherper gezegd: zodat we geld kunnen verdienen. Want ons recht op behoeftebevrediging – en dus op een goed leven – hangt in de huidige economie af van hoeveel geld we hebben. (Niet dat je geen goed leven kunt hebben met weinig geld, maar hier zitten grenzen aan.)

Zo accepteren we vaak dat bij een bepaald soort werk een bepaalde manier van werken hoort, ook al past deze manier of elementen daarvan helemaal niet bij ons. Je kunt bijvoorbeeld een erg competitieve, drukke of bureaucratische werkomgeving als een onvermijdelijk kwaad zien, terwijl hier wel iets aan te doen valt.

Daar komt bij dat we het meritocratische gedachtegoed zodanig hebben geïnternaliseerd dat we het in sommige situaties zelf terecht vinden dat we met minder of zelfs met te weinig moeten doen, of werkomstandigheden moeten accepteren die voor ons verre van optimaal zijn. Omdat we “geen goede hersens hebben”, “niet genoeg gestudeerd hebben” of anderszins niet voldoende talent hebben of moeite hebben gedaan. En omdat een bepaald soort werk nu eenmaal minder beloond wordt dan een ander soort.

Daarom moet wie deel wil uitmaken van een echt vrije economie hiermee breken. Om te beginnen door (1) je waardigheid onvoorwaardelijk te omarmen:

jezelf vrij te spreken van de verplichting om te presteren en anderen tevreden te stellen om aan je behoeftebevrediging toe te kunnen komen. Dan breek je met de regel dat je aan andermans voorwaarden moet voldoen om het goed te kunnen hebben. Zo verwerp je de strijd met jezelf.

Uiteraard ben je niet altijd in een positie om een betere beloning te krijgen, lastige werkomstandigheden te vermijden of werk te doen dat je aanspreekt. Ook in een “fatsoenlijk” land als Nederland is een vrije economie in die zin ver te zoeken. Maar je hoeft deze situatie niet terecht te vinden.

Dat maakt al veel uit – meer dan we vaak denken. Hiermee verandert je relatie met jezelf al. Je stopt met jezelf te beschuldigen. Je neemt het jezelf niet meer kwalijk. Je gunt jezelf meer. Dit is cruciaal. Want als je zelf al vindt dat je niet beter verdient, zul je snel anderen treffen die het met je eens zijn.

Dat je jezelf meer ruimte gunt creëert meer ruimte om (2) je behoeftes goed te kennen en daarop te focussen. Dan ga je er bewuster naar kijken en er meer aandacht aan besteden, om scherp te hebben wat voor je klopt – en wat niet. Hierdoor blijf je minder hangen in “zo is het nu eenmaal” en word je minder vatbaar voor nadelig automatisme, zowel in de vorm van kopieergedrag (doen wat iedereen doet) als van vastgeroest gedrag (niet meer kloppende gewoontes gedachteloos doorzetten).

Dat is de sleutel om jezelf niets te ontzeggen wat belangrijk voor je is, en geen tijd, energie en geld te verspillen aan wat dat niet is.

Als je weet wat je echt nodig hebt en wat echt voor je toedoet, is het zaak om de moed te verzamelen om (3) je behoeftes te uiten. Dat doe je op veel fronten, op verschillende manieren.

Een van die fronten is de werksfeer. Het is essentieel dat we daarin benoemen wat onze behoeftes zijn en wat we eventueel anders zouden willen.

We denken misschien niet altijd aan werk in relatie tot onze behoeftebevrediging – behalve als voorwaarde om eraan toe te komen – maar dat is onterecht. We besteden er veel tijd en energie aan en het is alleen maar redelijk dat het ons iets brengt – behalve uiteraard voldoende inkomsten. Het is alleen maar redelijk dat we ons werkvermogen willen stoppen in zaken die ons boeien, waar we graag aan bijdragen en op een manier die bij ons past. Anders dan bijvoorbeeld bij verpleegkundigen en leraren die helemaal achter hun vak staan, maar die vanwege werkdruk en bureaucratie alsnog afhaken of minder voldoening ervaren.

Dat pleit voor een actieve houding, waarin “ons werk beter voor ons laten werken” centraal staat.

Uiten dus: benoemen wat onze behoeftes zijn, daarover in gesprek gaan en onszelf gunnen om alternatieven te zoeken die beter bij ons passen. Er een gewoonte van maken om onze omgeving te laten

weten wat we willen en wat belangrijk voor ons is – ook wanneer we niet aan alle gestelde eisen voldoen, of wanneer we nog iets willen leren of ervaring willen opdoen.

Hetzelfde geldt voor de omstandigheden waarin we liever werken – ook wanneer wat we willen niet standaard is, niet volgens de regels, of tegen de tijdgeest ingaat (denk aan de opmars van de kantoortuinen of juist van thuiswerken).

Misschien krijg je vaak “nee” te horen, maar daarmee sluit je een “ja” niet uit. Als je houding verandert, maak je eerder kans op bondgenoten en mensen die je tegemoetkomen.

En soms is het juist een kwestie van niet zelf steeds “ja” zeggen. Bijvoorbeeld bij structureel te hoge werkdruk of als overwerken aan de orde van de dag is. Dat is het gevolg van structurele ondercapaciteit, slecht management of slecht opdrachtgeverschap. Maar als je de problemen van je baas of opdrachtgever blijft accommoderen is de “beloning” dat je dat mag blijven accommoderen.

Ten slotte kunnen we er ook een gewoonte van maken om aan te geven dat we iets niet nodig hebben. Misschien vind je de auto met chauffeur die bij je functie hoort zwaar overdreven, of is het jaarlijkse kerstpakket echt niet aan jou besteed – of het eindejaarsdiner.

Dit is geen pleidooi om alles op de spits te drijven, maar wel om normaal te vinden dat wat voor ons echt

telt bekend wordt en aandacht krijgt – ook wanneer we bezig zijn iets voor anderen te doen.

Tot zover de behoeftes in de context van werk.

In de praktijk uiten en bevredigen we veel van onze behoeftes door onze portemonnee open te trekken. Soms gaat het om directe behoeftebevrediging, soms om het op termijn mogelijk maken van meer behoeftebevrediging. Denk aan biologisch voedsel kopen: dat doe je niet alleen omdat je eten nodig hebt, maar ook omdat je het milieu wilt beschermen en de biodiversiteit wilt bevorderen. Hetzelfde geldt wanneer je een natuurfonds steunt of een fonds dat onderzoek financiert naar een ziekte waar je aan lijdt of die in je familie voorkomt.

Kenmerkend voor onze consumptie is dat we meestal te maken hebben met door anderen bepaalde producten, en gewend zijn om hier genoeg mee te nemen. De huidige economie is behoorlijk aanbodgestuurd.

Niet dat er niets te kiezen valt. Integendeel, we worden overspoeld met keuzes. Maar die keuzes worden meestal bepaald door aanbieders en hoeven niet per se aan te sluiten bij onze persoonlijke voorkeuren. Denk aan elektronische producten die steeds complexer worden, terwijl sommige mensen liever een eenvoudiger, goedkoper en minder kwetsbaar apparaat willen. Of aan mode, die niets te maken heeft met jouw stijl. Of aan diensten die alleen in pakketten worden aangeboden, terwijl je een deel

daarvan misschien niet nodig hebt. Zo zijn er ook aanbieders die maatwerk beloven, terwijl een groot deel van hun aanbod in de praktijk al vastligt.

Onze gebruikelijke, en in zekere zin logische, reactie hierop is zoeken naar de keuze die beter bij ons past. We screenen de menukaart, bij wijze van spreken. Vaak blijven we ook uit gewoonte of tijdgebrek bij een bepaalde aanbieder, ook al heeft die niet per se de beste keuze voor ons.

Wat we minder vaak doen is nadrukkelijk vanuit onze behoeftes vertrekken, en – bij gebrek aan passend aanbod – onze behoeftes communiceren en het aanbod daarop proberen te sturen. We vragen meestal niet of iets “buiten de kaart” mogelijk is, terwijl dat juist bepalend is om voor een meer vraaggestuurde – en dus behoeftegestuurde – economie.

Maar je kunt er een gewoonte van maken om wat belangrijk voor je is actiever naar voren te brengen, om het gesprek daarover aan te gaan. En om desnoods te stemmen met je voeten en je portemonnee. Soms simpelweg door je portemonnee dicht te houden.

Uiteindelijk gaat het erom dat je zowel in de werk- als in de consumptiesfeer de ander stimuleert om je als mens te zien, in plaats van alleen als onderdeel van een traditionele economische transactie. Niet iedereen zal hier gevoelig voor zijn, maar zo krijgt de evolutie naar een andere economie wel haar kansen.

Ten slotte kunnen we – door onze behoeftes bekend te maken – ook veel voor elkaar krijgen doordat mensen bereid zijn ons iets te lenen, een gunst te doen, ergens mee te helpen of iets te geven. Zo betreden en versterken we het terrein van behoeftebevrediging die losstaat van ruil en geld. Een wezenlijk terrein, als we richting fundamenteel andere economische verhoudingen willen bewegen.

Dat laatste vergt dat we bereid zijn om (4) in vrijheid en dankbaarheid te ontvangen. Dat we onszelf dit gunnen.

De vrijheid zit erin dat we ons niet verplicht voelen om iets terug te doen als daar niet om gevraagd is. Zo komen we langzamerhand los van het verrekeningsmodel dat zo diepgeworteld zit in de huidige economie – maar net zo goed in veel persoonlijke relaties. We nemen afstand van de verplichte betaling of tegenprestatie.

In een wereld waar strijd overheerst kan het vreemd lijken dat mensen moeite hebben met vrij ontvangen. Maar hoewel iets gratis scoren in een winkel meestal een hit is, rust er op vrij ontvangen nog steeds veel taboe. Je kunt je snel een profiteur voelen. Of bang zijn dat iemand je zo ziet. We krijgen vaak ook het gevoel dat we iemand iets schuldig blijven. Het heeft iets ongemakkelijks. Dit komt doordat het idee van tegenprestatie zo geïnternaliseerd is. Dat is nu eenmaal de huidige maatstaf.

Maar als je iets wilt veranderen – voor jezelf en de wereld om je heen – zul je door dit ongemak heen moeten. We kunnen niet wachten tot het leven makkelijker wordt om het meer voor ons te laten kloppen. Dat moeten we doen ondanks dat we het moeilijk vinden. Dit is het proces dat erbij hoort. Door een ervaring vaker aan te gaan wordt het steeds minder moeilijk. Dan gaan we richting een nieuwe en meer bevredigende werkelijkheid.

Een onlosmakelijk onderdeel van dit proces is dat we beter worden in het uiten van onze dankbaarheid. Dat we meer focussen op anderen laten weten wat hun daden voor ons betekenen.

Dit hoeft zich niet te beperken tot situaties waarin geen tegenprestatie wordt gevraagd. Het verdient evenveel ruimte bij traditionele transacties.

Omdat we in de huidige economie gewend zijn om alles wat we voor elkaar doen te verrekenen “vergeten” we vaak om onze dankbaarheid uit te spreken. Met de verrekening is de transactie dan afgerond. Terwijl we ook in een traditionele transactie veel meer verbondenheid kunnen creëren door onze dankbaarheid te laten blijken of door iemand een compliment te geven. We kunnen mensen enorm “belonen” door hen te laten weten wat hun werk voor ons betekent. Of wat het voor ons betekent dat ze iets extra’s voor ons doen, niet de hoofdprijs vragen of simpelweg attent zijn. Net zoals we dat kunnen doen door onze baas of opdrachtgevers te laten weten hoe gebaat we zijn bij hun begrip en flexibiliteit, bij hun

bereidheid om met onze behoeftes rekening te houden. Hiermee dragen we ook bij aan de motivatie van wie iets voor ons doet of rekening met ons houdt.

Vrij ontvangen is dus iets heel anders dan als vanzelfsprekend beschouwen dat anderen rekening met ons houden en in onze behoeftes voorzien. Daar is niets vanzelfsprekends aan. Dat is een keuze. Door onze dankbaarheid te laten blijken versterken we ons besef dat – hoewel sommigen andere keuzes kunnen maken – veel mensen iets voor ons willen betekenen. Of met andere woorden: hoewel strijd helaas de boventoon voert, zijn er ook andere klanken hoorbaar, en die kunnen steeds meer gaan overheersen als we beter naar hen luisteren en ze versterken.

Grensverleggend aanbod

Afscheid nemen van de economische strijd vergt natuurlijk ook dat we aandacht hebben voor de andere kant van de medaille. Het gaat tenslotte niet alleen om de bevrediging van onze behoeftes, maar evenzeer om die van anderen. En dus om wat we anderen in brede zin kunnen bieden.

Dit benadrukt hoe essentieel het is om (5) de waardigheid van een ander onvoorwaardelijk te erkennen, wat onze economische relatie ook is.

Als consumenten doen we dat als we vinden dat wie onze consumptie mogelijk maakt goede werkomstandigheden en een eerlijke beloning verdient. En als we vinden dat onze consumptie zo

weinig mogelijk ten koste van anderen moet gaan. Want wat we niet verbruiken, verspillen of beschadigen, kan iemand anders ten goede komen. Hetzelfde geldt wanneer je inkoper bent voor een bedrijf. Dan sta je aan de lat om rekening te houden met wie iets voor je levert en met de omstandigheden waarin dat gebeurt.

Daarnaast is het aan je als werkgever of opdrachtgever om oog te hebben voor de behoeftes van de mensen die voor je werken, in plaats van hen alleen als een productiefactor te zien.

Hier draait het erom dat we – door hoe we onze vraag naar producten en arbeid vormgeven – anderen mogelijkheden bieden om een goed leven te hebben, doordat zij zich meer kunnen veroorloven.

Maar ook als aanbieders van producten kunnen we ons door hetzelfde principe laten leiden en onze klanten een goed leven gunnen.

Dat doen we wanneer we hen niet primair als omzet- of winstkans zien, maar vooral als mensen voor wie we iets kunnen betekenen.

Voor een deel weten we redelijk goed wanneer we handelen volgens het principe dat iedereen een goed leven verdient. Vaak kunnen we inschatten of we eerlijke prijzen of salarissen betalen – het liefst op een manier die de meritocratie uitdaagt. We weten of we een degelijk en milieuvriendelijk product op de markt zetten. Maar voor een ander deel moeten we bereid zijn om (6) naar de behoeftes van een ander te

luisteren. Want iedereen heeft zijn eigen situatie, karakter, voorkeuren en wensen. *One size doesn't fit all.*

En ondanks dat we niet alles kunnen oplossen, in welke economische hoedanigheid dan ook, kunnen we in ieder geval ontvankelijk zijn voor deze specifieke behoeftes.

Het besef van wat anderen nodig hebben vormt uiteindelijk onze basis om (7) vrij te geven. "Vrij" als in vrijwillig: uit vrije wil en zonder tegenprestaties te verwachten.

We zijn namelijk niet verplicht om prijzen en salarissen te betalen die rekening houden met de behoeftes van anderen. We zijn – behalve door karige sociale wetgeving en milieunormen – niet verplicht om rekening te houden met de gevolgen van ons gedrag als consument of producent. We zijn per definitie niet verplicht om af te wijken van de geldende economische normen.

Maar we kunnen onze mogelijkheden benutten en extra ruimte zoeken om dat uit principe te doen.

Het is niet altijd makkelijk om te bepalen of wat we consumeren – of inkopen – voldoet aan de maatschappelijke voorwaarden waar we waarde aan hechten. Veel productieketens zijn ondoorzichtig. We moeten het dan doen met beperkt beschikbare productkeurmerken en informatie over aanbieders. Het is roeien met de riemen die we hebben.

Deze opgave wordt alleen makkelijker naarmate ketens korter zijn, productie kleinschaliger en

bedrijven transparanter. En naarmate wij zelf meer aan de bal zijn – bijvoorbeeld bij directe dienstverlening, waar we zelf kunnen bepalen wat we iemand betalen.

Maar de doorslaggevende afweging van wat we wel of niet nodig hebben en wel of niet willen consumeren hebben we helemaal in eigen handen. Net als onze inspanningen om verspilling tegen te gaan.

Daarmee bepalen we wat voor anderen “overblijft”: zowel in termen van de middelen die er in de wereld zijn om behoeftes mee te bevredigen als van de (financiële) ruimte die we hebben om anderen in hun behoeftebevrediging te steunen.

Vanuit een aanbiedersperspectief, wanneer we producten op de markt zetten, zijn we vrij aan het geven wanneer we ons minder focussen op wat het ons financieel oplevert en meer op de echte behoeftes van onze klanten.

Dat vertaalt zich in redelijke prijzen, goede kwaliteit, transparante informatie en eerlijk advies – ook als dat betekent dat we een goedkoper product verkopen of zelfs helemaal niets. Hier horen meer betrokkenheid, inspanning en flexibiliteit net zo goed bij.

Niet alleen richting klanten overigens. Als een medewerker of collega aangeeft beter te functioneren in een rustiger omgeving of met meer afwisseling in werkzaamheden, kunnen we daar natuurlijk ook rekening mee houden. En zelfs als iemand er niet om vraagt, zijn extra vrije tijd of een bonus altijd welkom.

Het “businessmodel” wordt dan: meer verbondenheid, meer voldoening.

Verder kunnen we serieuzer werk maken van vrij geven los van traditionele economische relaties, los van het ruilprincipe. We kunnen veel meer betekenen voor mensen die niets aan ons verkopen, niet voor ons werken en aan wie wij niets verkopen. We kunnen hen vaker, substantiëler en ingrijpender financieel of anderszins steunen.

Daarvoor zijn er allerlei gebruikelijke formules: vrijwilligerswerk, steun aan maatschappelijke organisaties (financieel of door spullen of voedsel te doneren), crowdfunding, pro bono-werk.

Een minder vaak ingezette formule is rechtstreeks aan iemand geven: aan iemand die een naaimachine wil, een fiets nodig heeft, een opleiding wil volgen, hulp kan gebruiken met opruimen, met de computer of de administratie, of het simpelweg te krap heeft.

Oftewel: de portemonnee opentrekken – of even naar zolder lopen, of je kennis en vaardigheden inzetten – en het gewoon regelen voor iemand anders.

Omdat je in de positie bent om dat te doen. Omdat het goed voelt. Omdat het zin heeft.

Fundamenteel is dat je een formule volgt die bij je past. En dat je daarbij mensen, organisaties en doelen steunt waar je je mee verbonden voelt, door iets te doen wat je graag doet, samen met mensen bij wie je je prettig voelt. Dan breng je niet alleen voor anderen, maar ook voor jezelf iets betekenisvol tot stand.

Ten slotte zijn er situaties waarin we ons niet zozeer op andermans behoefte richten, maar primair op onze eigen behoefte om iets te produceren, creëren, ontdekken, onderzoeken of begrijpen.

Wat anderen aan ons werk hebben is dan aan hen. Soms wordt het resultaat niet eens gewaardeerd. Of niet meteen. Zoals toen Galileo Galilei liet zien dat de aarde om de zon draaide, tegen de opvatting van de Kerk in dat de aarde het centrum van het heelal was. Het kostte hem bijna zijn leven.

“Eppur si muove.” En toch beweegt zij. En toch doe je wat je te doen staat. Omdat je vrij bent om dat te doen.

Net als wanneer je vrij ontvangt, draag je wanneer je vrij geeft bij aan de ontwikkeling van een echt vrije economie – een economie die gericht is op de behoeftebevrediging van ons allemaal – met evenveel recht. Wanneer je vrij geeft – en vertelt waarom je dat doet – maak je het verschil en inspireer je anderen om hetzelfde te doen. Dat is de weg naar economische verhoudingen die ons echt dienen.

Samenhang

Als we de zeven levenstaken serieus oppakken, komen we vanzelf situaties tegen waarin we ze in de praktijk kunnen brengen – waarin we het anders kunnen aanpakken en de goede kant op kunnen sturen. Het is een kwestie van consequent zijn. Op persoonlijk niveau leiden deze veranderingen meteen tot meer voldoening. Dat is het directe gevolg van je leven meer in lijn brengen met wat voor je

klopt, met je waarden en overtuigingen. Dat effect staat los van de resultaten die later volgen.

Het lastige is dat onze daden, wanneer je ze op maatschappelijk niveau bekijkt, op druppels op een gloeiende plaat kunnen lijken. De gevolgen zijn meestal niet direct zichtbaar in het grote plaatje. Aan de ene kant hoort dit bij dit soort processen en is geduld geen overbodige luxe. Aan de andere kant is dit een reden om geen kans te laten liggen om de effecten van ons handelen groter en zichtbaarder te maken – voor anderen en voor onszelf.

Willen we meer effect bereiken, dan ontstaat de echte beweging in de samenhang tussen alles wat we in de goede richting doen. Die samenhang moeten we beter zien en beter benutten. De zeven levenstaken zijn tenslotte niet alleen van elkaar afhankelijk, ze kunnen elkaar ook enorm versterken.

Naarmate het ons beter lukt om te focussen op onze echte behoeftes, komen we onder minder financiële druk te staan en krijgen we meer ruimte om ons werk in te vullen op een manier die bij ons past.

Als we bewuster consumeren, minder verspillen en ons minder richten op “meer, meer, meer”, wordt die ruimte vanzelf groter. Dat we eerlijke prijzen betalen doet daar niets aan af.

En als we vaker bereid zijn om vrij te ontvangen, maken we het onszelf nog een stuk makkelijker.

Zo hoeven we minder in strijd met onszelf te leven. We hoeven ons minder te forceren om van alles in

stand te houden wat niet voor ons klopt, wat het niet echt voor ons doet.

Door al deze veranderingen ontstaat er ook meer ruimte om vrij aan anderen te geven – zowel financiële als geestelijke ruimte. Want we houden in allerlei opzichten meer over: meer geld, meer energie, meer motivatie. We raken ontspanener, opener – en daardoor ook vrijgeviger.

Naarmate we anderen meer gunnen, zonder tegenprestaties te vragen, komen zij ook onder minder druk te staan. Dan krijgen zij op hun beurt meer ruimte om hun werkomstandigheden beter bij hen te laten passen. Ze worden minder afhankelijk van koste wat kost iets te moeten verkopen – een product, hun arbeid – om hun behoeftes te kunnen bevredigen.

Zo hoeven steeds minder mensen anderen te overtuigen om iets te kopen, en kunnen steeds meer mensen zich richten op hun echte behoeftes.

Dan is de cirkel rond.

Ondertussen schuiven consumptie en productie, als gevolg van dit proces, langzaam op richting wat we met z'n allen nodig hebben om voluit te kunnen leven.

Hoe snel dit proces gaat hangt af van een krachtige katalysator: communicatie.

Communicatie is niet alleen een manier om af te stemmen, maar zorgt ook voor groeiende

bewustwording en inspiratie – waardoor steeds meer mensen aan deze evolutionaire revolutie meedoen. Als we anderen vertellen waarom we doen wat we doen en wat het ons aan ontspanning en voldoening oplevert, kunnen we hen op nieuwe inzichten brengen.

Als je bijvoorbeeld je schoonmaakhulp niet alleen ruim betaalt, maar ook vertelt dat je dat doet omdat hij een goed leven verdient, help je hem zijn waardigheid te omarmen.

Als je aan anderen vertelt waarom je je hulp ruimhartig betaalt, je spullen eerder laat repareren dan vervangt, en je diepste wensen volgt in plaats van de laatste trends, inspireer je anderen om ook dit pad op te gaan. Een pad waarop je je minder druk maakt over een dief van je eigen portemonnee zijn – en er vooral geen slaaf van wilt zijn: niet van je portemonnee, niet van je hypotheek, niet van je luxe, niet van je status. En ook geen dief van andermans welzijn. Een pad waarop je betekenis vindt.

Dat brengt ons tot een bijzondere ervaring van grootsheid: de ervaring dat we ons leven meer in eigen handen hebben dan de economische strijd ons doet geloven. Dat we de kansen grijpen om te genieten van vertrouwen en gulheid, in plaats van vast te zitten in angst en doorgeslagen zelfbescherming.

Want dat is wat er gebeurt als *homo economicus* de “rationaliteit” van gelijkheid, vrijheid en

verbondenheid begint te begrijpen – en voluit te
belevén.

Vragen en antwoorden op pagina 206

7. Tot voorlopig slot

Naar een wereld waar iedereen voluit leeft

De vraag naar wat een goed leven is houdt ons sinds mensenheugenis bezig. Dat blijkt uit mythen, religies en wijsheden in vrijwel alle culturen. Dat komt doordat we niet alleen willen overleven, maar ook geluk, betekenis en vervulling willen ervaren. Traditiegetrouw hebben veel filosofen zich met deze vraag beziggehouden, maar vaak in termen van hoe we zouden móeten leven. Filosofen kunnen nogal normatief en moraliserend uit de hoek komen. Om maar te zwijgen over religieuze leiders.

In mijn visie heb je juist een goed leven als je de ruimte hebt om te doen wat voor jou belangrijk is. Kortom: als je vrijuit, voluit kunt leven.

Dit laat zich ook concreter maken.

Woordenboeken definiëren “vrijuit” en “voluit” vaak als “zonder beperkingen”, en in de beeldvorming van velen roepen deze woorden vaak associaties op met overdaad, buitensporigheid of uitbundigheid. Google maar eens op afbeeldingen van “voluit leven” en je treft veel armen omhoog – en soms gaan de benen daar ook in mee, in grote sprongen in de lucht. Een misleidend beeld ten voeten uit.

Voluit, ten volle leven, kan ook rustige plaatjes opleveren. En het hoeft niets spectaculairs te zijn. We zijn tenslotte niet allemaal rocksterren of Himalaya-

beklimmers.

Het bijzondere ligt er juist in kunnen zijn wie jij ten diepste bent, en ontspannen en naar eigen inzicht daar uitdrukking aan kunnen geven.

Dit heeft niet zozeer te maken met de afwezigheid van beperkingen. Want die horen er nu eenmaal bij. Beperkingen in mogelijkheden, in middelen, in tijd. Daarom kunnen we alleen doen wat belangrijk voor ons is als we daarop focussen, als we essentiële keuzes maken, als we verstandig gebruikmaken van wat we tot onze beschikking hebben.

In die zin is buitensporigheid letterlijk ontsporing. Het leidt af, het haalt ons van onze richting, het is pure verspilling van het leven dat we ten diepste willen leiden.

Toch is er een uitzonderlijk soort beperking, die buitengewoon hinderlijk is – en zeer schadelijk. Dat zijn de beperkingen die er niet hoeven te zijn, de beperkingen die we onszelf en elkaar onnodig opleggen.

Omdat we bang zijn om van de norm af te wijken. Omdat we niet zomaar ruimte krijgen om van de norm af te wijken. Omdat we elkaar deze ruimte niet gunnen.

De huidige maatschappelijke normen beperken de ruimte die we ervaren in ons persoonlijk leven. En als we ons daarbij neerleggen, versterken we die normen.

Maar hier kunnen we iets aan doen. We kunnen dit patroon omkeren. We kunnen onszelf toestaan de

keuzes te maken die voor ons kloppen. Ook al zijn het moeilijke keuzes, die niet in het stramien passen dat ons wordt opgelegd. Ook al vergen ze moed. We kunnen steun van anderen zoeken om dit pad mogelijk te maken. En we kunnen anderen stimuleren en steunen om de voor hen kloppende, moedige keuzes te maken.

Als we ruimte creëren voor wat klopt, ontstaat er op grotere schaal ook meer ruimte. Dat werkt door. Voor onszelf en voor anderen.

Daarom is het zo belangrijk dat we wezenlijk andere keuzes maken. Daarom is het zo belangrijk dat we gelijkheid, vrijheid en verbondenheid overtuigend omarmen.

Als we dat doen, verandert er iets fundamenteels.

Dan komen we op een pad van ontspanning, betekenis en voldoening. Dan komen we zelfs op een pad van grootsheid. Niet van de grootsheid van piramiden, kathedralen, paleizen, maar van leven volgens de waarden die ons echt aangaan en de wereld laten varen in een richting die ons diep raakt.

Dat is ons grootse werk.

Deel 3

Verdieping

Tijdens het uitwerken van mijn visie was ik vaak daarover in gesprek. Met mensen die meedachten en doorvroegen. Die soms instemmend knikten, soms fronsten, soms iets wilden laten bezinken. Die er open voor stonden én twijfels over hadden.

Ideëen die zo fundamenteel ingrijpen in hoe we leven roepen vanzelf vragen op. Dat waren soms verduidelijkende, soms praktische, soms fundamentele vragen – waardevol om de uitwerking aan te scherpen en deze visie echt te laten landen.

Veel van die vragen komen hieronder terug. Voor verdieping. En om het gesprek verder te voeren. En omdat films soms meer voelbaar maken dan teksten, noem ik ter inspiratie ook enkele parels van het scherm die bij mijn visie passen.

Dit deel lees je het best als aanvulling op de afzonderlijke hoofdstukken van Deel 1 en 2 van *De weg*, niet als een doorlopende tekst.

Hierna volgen nog *De beweging* en *De achtergrond*, die het geheel verder perspectief geven.

1. Een positief mensbeeld

Een mens verlangt naar betekenis

Verlangen mensen naar betekenis of naar geluk?

Geluk en betekenis overlappen elkaar, maar geluk heeft vaak een minder diepzinnige invulling dan betekenis.

Natuurlijk verlangen en streven we naar geluk.

Niemand wil graag ongelukkig zijn. Maar geluk wordt vaak gezien of ervaren als de afwezigheid van lichamelijke of geestelijke pijn (je bent niet ziek, verdrietig of angstig) en de aanwezigheid van een positieve gemoedstoestand (je zit lekker in je vel, je geniet van plezierige momenten), vaak omdat je hebt wat je graag wilt hebben in je leven (een fijne relatie, gezonde kinderen, interessant werk, een mooi huis).

Betekenis is wat we missen als we zeggen dat we alles hebben en toch iets missen. Betekenis gaat dieper.

Betekenis is ook wat ons op de been houdt als ons geluksplaatje verstoord raakt.

Dus natuurlijk willen we dat ons leven aangenaam is, maar ons ultieme verlangen gaat uit naar betekenis, zingeving, het gevoel dat ons leven waardevol is. Dat is wat ons uiteindelijk voldoening geeft.

Mensen willen vaak ook ertoe doen via de weg van status, macht, rijkdom. Dat heeft niet zozeer te maken met een positieve invloed in de wereld willen hebben, toch?

Het klopt dat veel mensen status, macht of rijkdom nastreven – status om de status, macht om de macht, rijkdom om de rijkdom. Dan zoeken ze betekenis

waar die niet te vinden is, zoals herhaaldelijk blijkt uit persoonlijke verhalen en psychologisch onderzoek. (Zoek dit online op en je wordt overspoeld. Maar je kunt ook op je eigen ervaring en observaties varen.) Ondanks dat mensen volgens deze maatstaven succes hebben, blijven ze leegte ervaren. Terwijl velen merken dat deze succesformule niet werkt, verlangen ze juist naar een steeds hogere dosis van dit “medicijn”. Met als bijwerking dat ze zichzelf en anderen beschadigen. Mensen kiezen een onbevredigend, ongezond pad en blijven daarop, omdat ze geen gezond alternatief zien. Ze zien de route naar echte bevrediging niet. Waarom dit gebeurt, is een centraal thema in mijn visie.

Volgend hoofdstuk op pagina 13

1.1 Een zelfondermijnende houding

We leven in strijd

Is het niet overdreven om te zeggen dat we in strijd leven? Er zijn weliswaar delen van de wereld waar oorlog of andere vormen van geweld heersen, maar om nu te beweren dat overal sprake van strijd is...

Je hebt inderdaad strijden en strijden. Gelukkig zitten de meesten van ons niet midden in een gewelddadige strijd. En we zijn natuurlijk niet in strijd met iedereen om ons heen. Maar dat neemt niet weg dat we dagelijks met een slopende strijd te maken hebben. Want hoe vaak voelen we niet dat we onder druk staan, dat we gestrest en gespannen zijn? Hoeveel

moeite moeten we niet doen om aan allerlei voorwaarden en verplichtingen te voldoen? Hoe vaak moeten we niet harder werken dan wat gezond voor ons is, om onze plek in de wereld te kunnen veroveren en veilig te kunnen stellen? En hoeveel moeten we niet bijtanken om er weer tegenaan te kunnen?

Dat terwijl we steeds voor onszelf moeten opkomen en op onze hoede moeten zijn voor benadeling. Om maar te zwijgen over wanneer we ons aan het ergeren zijn aan anderen, of zelfs conflict met hen hebben omdat ze anders dan wij denken en doen. Dat we dit niet per se als strijd zien, zegt vooral iets over hoe gewend we zijn dat ons leven zo in elkaar steekt. We zijn dit normaal gaan vinden. Het zit erg diep.

Er zijn toch ook veel organisaties en individuele mensen die vanuit solidariteit iets voor anderen doen en die aan een betere wereld werken? Doet de stelling dat we in strijd leven deze mensen niet tekort? Is het niet een kwestie van waar je de nadruk op legt?

Ja, deze mensen zijn er gelukkig ook. Maar wat ze doen is vaak eerder een bevestiging dan een tegenbewijs dat we overheersend in strijd leven. Want ze zijn in veel gevallen aan het zorgen of aan het opkomen voor de verliezers in de maatschappij, of ze proberen andere nadelige gevolgen van de sociaaleconomische strijd te beperken (verspilling en milieuschade bijvoorbeeld).

Niet dat we graag in strijd willen leven. Of dat we

alleen maar aan het strijden zijn. Maar strijd is een zeer bepalend element in ons leven. Het is erg aanwezig. Zo aanwezig, dat zelfs wanneer we vanuit bezieling bezig zijn, we in veel gevallen nog steeds aan het strijden zijn.

Volgend hoofdstuk op pagina 17

1.2 Een piramide op haar kop

Menselijke behoeftes revisited

Is de stelling dat je in materieel of financieel opzicht niet veel nodig hebt om betekenis te geven aan je leven niet wat te kort door de bocht? Je kunt hier wel degelijk een dure opleiding voor nodig hebben, of dure apparatuur, of een duur laboratorium.

Je kunt inderdaad een dure opleiding nodig hebben – of iets anders – om je leven vorm te geven. Maar je hebt naast die dure opleiding waarschijnlijk niet ook nog een groot huis, een dikke auto, merkkleding én dure vakanties nodig. Althans, niet om betekenisvol te kunnen leven. Daarnaast dienen de materiële zaken die je nodig hebt om zinvol bezig te zijn meestal ook anderen. Je bent ze niet in je eentje aan het verbruiken, zoals het bij consumptiegoederen het geval is.

Wat als iemand behoefte heeft aan een groot huis of een grote tuin omdat hij graag mensen ontvangt of omdat hij dol is op tuinieren?

Dan heeft hij behoefte aan een groot huis of een grote tuin. Dat is persoonlijk, en dat kan hij het beste zelf

bepalen – ook of tuinieren per se in een eigen tuin moet of ook anders kan. Het is niet aan iemand anders om deze behoefte goed te keuren of te bekritisieren.

Sommige authentieke behoeftes hebben nu eenmaal een grotere materiële vertaling dan andere. Dat ontkracht “de piramide op haar kop” niet. De basis van de behoeftepiramide van zo’n persoon is nog steeds smaller dan wanneer zijn materiële wensen worden ingegeven door angst, kopieergedrag, compensatie voor een uitputtend leven of het verlangen naar status. Het verschil zit dus in de bron waaruit een behoefte voortkomt: intrinsieke behoeftes zijn afgebakend, extrinsieke behoeftes vragen om steeds meer.

Er zijn toch genoeg mensen die tevreden zijn met wat ze hebben? Niet iedereen is zo consumptie- of statusgericht.

Gelukkig zijn er zeker mensen die tevreden zijn met wat ze in materiële zin hebben, terwijl dat helemaal niet op een “opgeblazen” niveau zit. Of het er genoeg zijn, valt te betwisten.

De nadruk op consumptie overheerst wel degelijk in onze maatschappij (met zaken zoals vakanties en uiteten uiteraard meegeteld, want veel van wat mensen tegenwoordig als “ervaringen, geen spullen” bestempelen is nog steeds simpelweg consumptie). Dat is ook niet wonderlijk, als we zien hoe we van alle kanten worden gestimuleerd om meer te consumeren en om status na te jagen. En hoe we consumptie ook

gebruiken als compensatie voor een vermoeiend of niet bevredigend leven.

Ik kan me voorstellen dat niet iedereen zichzelf ziet als gevangen in de “materiële val” die ik beschrijf. Sommigen omdat ze dat inderdaad niet zijn, anderen omdat ze er niet bewust van zijn dat het bij hen in enige mate toch speelt. Maar hoe het bij een specifieke persoon ook zit: de uitzonderingen ontcrachten het algemene beeld niet.

Volgend hoofdstuk op pagina 21

2. Een radicaal uitgangspunt

Iedereen verdient een goed leven

Verdient iedereen een goed leven? Ook moordenaars, verkrachters, kindermisbruikers, mensen die de boel grondig belazeren of simpelweg lui willen zijn en geen bijdrage willen leveren?

Ja. Iedereen verdient een goed leven. Zonder uitzonderingen. Dat we deze kerngedachte omarmen en vasthouden is niet alleen nodig om de wereld richting meer vrijheid te sturen, maar ook richting meer empathie, solidariteit en verbondenheid. Dat is juist bevorderend voor veiligheid.

Niemand pleegt misdaden voor de lol. Sommige mensen hebben aangeboren eigenschappen die het risico op agressief gedrag vergroten, zoals impulsiviteit, moeite met empathie en problemen met agressieregulatie. We hebben onze genen niet voor het kiezen. Daarnaast spelen externe factoren een grote

rol in hoe gedrag zich ontwikkelt. Denk aan trauma, mishandeling, verwaarlozing en negatieve invloeden die in opvoeding en sociale omstandigheden aanwezig kunnen zijn. Daar zit meestal de oorsprong van schadelijk gedrag. We worden slachtoffers van slachtoffers.

Dit spreekt mensen niet vrij van verantwoordelijkheid voor hun misdaden (of voor lichter schadelijk gedrag), maar pleit voor empathie in hoe ze worden behandeld. Er ligt voor ons als maatschappij dan eerder een taak om iets bij iemand goed te maken – door hem ondersteuning te bieden – dan om iemand verder te beschadigen – door hem te straffen of op een andere manier een goed leven te ontzeggen. Uiteraard terwijl we verdere schade bij anderen voorkomen. En wat als iemand “lui wil zijn en geen bijdrage wil leveren”?

Deze vraag past in een “traditie” van voor een ander invullen hoe het bij hem zit, het zit vol oordeel.

Om te beginnen: we weten niet wat in iemand anders omgaat. We weten niet waarom iemand doet wat hij doet. Dus stoppen met oordelen is best een goed idee. Daarnaast: is het aannemelijk dat iemand die gezond is, lekker in zijn vel zit en voldoende mogelijkheden voor zich ziet niets wil ondernemen? Is het aannemelijk dat – in een wereld die gericht is op iedereen een goed leven te laten hebben – iemand liever geen bijdrage levert?

En zelfs als die uitzonderingen wel bestaan: moeten we hoe we met elkaar omgaan laten bepalen door de mogelijke uitzonderingen?

Als openheid en empathie de uitgangspunten zijn – in plaats van oordeel, laat staan allerlei eisen op basis van vooroordeel – geven we elkaar ruimte. Zo voeden we ook vertrouwen en verbondenheid. Als we het tegenovergestelde doen, als we elkaar benaderen vanuit oordeel en wantrouwen, beperken we onze ruimte. Zo plegen we een aanslag op onze vrijheid en duwen we onze verbondenheid naar het domein van “wij tegen zij”.

Betekent “met evenveel recht aanspraak mogen maken op de beschikbare middelen” dat iedereen evenveel of hetzelfde zou moeten krijgen?

Nee. “Evenveel recht” betekent zeker niet dat iedereen hetzelfde of evenveel moet krijgen. Het betekent dat we onze aanspraak op de beschikbare middelen koppelen aan onze echte, intrinsieke behoeftes – en die verschillen nu eenmaal per persoon.

Is het niet naïef om te denken dat we iedereen met evenveel recht een goed leven kunnen gunnen – én dat het niet ten koste van toekomstige generaties hoeft te gaan? Dat kan de planeet toch niet aan?

Het idee dat de planeet een goed leven voor iedereen niet zou kunnen dragen is een misvatting. In het vervolg laat ik zien hoe dit beeld is ontstaan en waarom het niet klopt.

Volgend hoofdstuk op pagina 24

2.1 Een achterhaald motief

Schaarste revisited

Is schaarste niet gewoon een natuurwet? Zal het niet altijd blijven spelen, en is dat niet precies waarom het als economisch uitgangspunt geldt?

Nee. Schaarste is geen natuurwet, maar een door mensen beïnvloedbare omstandigheid. Het is als economisch uitgangspunt ontstaan toen tekorten heel reëel waren en het is zo blijven hangen, ook nu we in een totaal andere situatie leven.

We hebben genoeg middelen om in onze echte, intrinsieke behoeftes te voorzien en om voluit en betekenisvol te leven. Maar we verdelen ze slecht, we benutten ze slecht en we verspillen ze massaal. Dat is geen wetmatigheid, maar een gevolg van keuzes, systemen en overtuigingen.

Tegenwoordig is schaarste dus niet iets dat ons overkomt, maar iets dat we creëren – en dus ook kunnen doorbreken.

Het is nogal een stelling dat er geen sprake van schaarste is in de wereldeconomie maar alleen van een scheve verdeling van de beschikbare middelen. Wat is de onderbouwing hiervoor?

Er is geen tekort aan wat mensen nodig hebben om comfortabel en betekenisvol te leven, mét behoud van de planeet. Dat kunnen we stellen op basis van onze enorme luxeconsumptie, onze onderbenutte voorraden (van vastgoed tot allerlei spullen en materialen), onze productiecapaciteit, de omvang van ons afval en onze technologische mogelijkheden.

Maar omdat rijkdom extreem ongelijk verdeeld is, blijven overdaad, onderbenutting en verspilling naast gebrek bestaan.

Ter illustratie:

De meest in het oog springende voorbeelden van overdaad zijn de Hollywoodvilla's, de superjachten, de privéjets. Als we zulke consumptie zouden nalaten, zou een gigantisch vermogen vrijkomen om in allerlei behoeftes te voorzien van wie nu tekortkomt. Maar hier blijft het niet bij.

Neem woningen, als voorbeeld binnen het bredere onderbenutte vastgoed. Wereldwijd staan miljoenen huizen leeg: van beleggingspanden tot tweede huizen. Om maar te zwijgen over mensen die "gewoon" erg groot wonen. We hebben dus geen tekort aan woonruimte, maar een tekort aan toegang tot de ruimte die we hebben. Daar komt nog bij dat het enorme hergebruikpotentieel van bouwmaterialen nauwelijks wordt benut.

Hetzelfde geldt voor kleding. We produceren jaarlijks meer dan honderd miljard kledingstukken, terwijl een groot deel daarvan nooit wordt gedragen en zelfs wordt vernietigd. We hebben zóveel kleding dat nieuwe productie voor een groot deel niet eens nodig is, laat staan productie op basis van nieuwe grondstoffen. Er zijn analyses die laten zien dat we genoeg textiel hebben om meerdere generaties te kleden, als we zouden herverdelen, hergebruiken en recyclen.

Het feit is dat de wereld vol ligt met spullen die nauwelijks worden gebruikt: meubels, auto's, fietsen,

apparaten, gereedschap, muziekinstrumenten, speelgoed, keukenspullen, boeken. Dat biedt volop mogelijkheden voor hergebruik, deelgebruik en recycling. Maar de overproductie, vroegtijdige afdanking en vernietiging gaan gewoon door. Voedsel hoeft ook geen knelpunt te zijn. We kunnen al decennialang genoeg produceren om iedereen goed te voeden. Volgens de FAO is de huidige voedselproductie voldoende voor ruim tien miljard mensen, terwijl de wereldbevolking ongeveer acht miljard telt. Dat honderden miljoenen honger lijden komt dus niet door tekorten, maar door armoede, conflicten en – nogmaals – verspilling. Kortom: herverdeling en hergebruik kunnen in enorm veel behoeftes voorzien, waardoor nieuwe productie vaak niet eens nodig is. Voor zover die nodig is, kan ze voor een belangrijk deel uit gerecyclede grondstoffen komen. Dat betekent veel lagere productieniveaus, grondstoffengebruik, energieverbruik en uitstoot, terwijl iedereen voluit kan leven.

De logische vraag is dan eerder: hoe durven we nog over schaarste te spreken?

Er wordt veel verwacht van technologische ontwikkeling. Kan technologie schaarste duurzaam verminderen?

Technologie is een krachtig instrument tegen schaarste – maar niet op de manier waarop we vaak denken. Het gaat niet om steeds meer produceren, op basis van nieuwe grondstoffen, maar om slimmer

omgaan met wat we al hebben – en om productie zo efficiënt en duurzaam mogelijk te realiseren.

Door technologische ontwikkeling kunnen we:

- meer halen uit grondstoffen, door efficiëntere productieprocessen;
- materialen opnieuw gebruiken, omdat we ze beter kunnen scheiden, verwerken en recyclen;
- producten langer laten meegaan, door beter ontwerp en betere reparatiemogelijkheden;
- spullen delen en hergebruiken, dankzij digitale platforms die vraag en aanbod bij elkaar brengen;
- goederen vervaardigen met minder uitstoot en vervuiling, door schonere productieprocessen;
- schone energie opwekken, waardoor productie, hergebruik en recycling veel minder afhankelijk worden van fossiele brandstoffen.

Technologie maakt het dus mogelijk om met minder middelen meer waarde te creëren, en om bestaande middelen veel beter te benutten. Dat versterkt het punt dat schaarste geen onvermijdelijk feit is, maar een gevolg van hoe we onze samenleving inrichten. Technologie kan schaarste niet volledig oplossen – daarvoor zijn ook andere maatschappelijke keuzes nodig. Maar ze geeft ons wel de middelen om dat op een duurzame manier te doen.

Volgend hoofdstuk op pagina 28

2.2 Het einde van de strijd

Afrekening met de meritocratie

Doen we de meritocratie zo niet tekort? Het biedt mensen namelijk de mogelijkheid om hoger op de maatschappelijke ladder te komen op basis van hun talenten en inspanningen, in plaats van veroordeeld te zijn tot een bepaalde klasse of stand.

Historisch gezien hebben we inderdaad veel te danken aan de meritocratie. Ze heeft bijgedragen aan meer kansen en minder ongelijkheid.

Maar wat in de jaren zestig en zeventig van de afgelopen eeuw vooruitgang betekende is anno nu aan herziening toe. Want toen bevorderde het emancipatie; nu werkt het vooral als voedingsbron van strijd en als rechtvaardiging van ongelijkheid.

Hoe kunnen we er zeker van zijn dat mensen zich gaan inspannen als ze daar niet van afhankelijk zijn om het goed te hebben?

Mensen dromen niet van nietsdoen. Als je kinderen vraagt wat ze later willen worden, noemen ze allerlei beroepen die creatief, zichtbaar of spannend zijn. We hoeven er echt niet bang voor te zijn dat we juffen en meesters, dokters, artiesten, voetballers of piloten tekortkomen. Kinderen willen ertoe doen. En dat verandert niet als ze volwassen worden. Mensen willen betekenisvol bezig zijn, op welke leeftijd dan ook.

Toch hoor je volwassenen weleens praten over “niet hoeven werken” als een aanlokkelijke optie. En er zijn mensen die – althans in de ogen van anderen – niet

veel bijdragen. Maar dat betekent nog niet dat mensen zich liever niet willen inspannen. Denk aan de talloze vrijwilligers, pleegouders, mantelzorgers die zich, zonder materiële beloning, met volle overgave inzetten voor een doel dat ze zinvol vinden. Wat we niet willen, is werk dat niet bij ons past, of een werklust die ons te veel is. En wat ons soms overkomt, is dat we het zicht kwijtraken op wat voor ons betekenisvol is – vaak als we jarenlang gedwongen zijn geweest om ons te forceren om aan eisen te voldoen, zonder de kans om te ontdekken welke bezigheden wél bij ons passen.

De vraag is dus niet óf mensen zich willen inspannen, maar onder welke voorwaarden. We willen vrij kunnen bepalen hoe we een zinvolle invulling geven aan ons leven.

Wordt de maatschappelijke strijd in deze visie niet te veel beperkt tot een economische strijd? Veel strijd heeft te maken met verschillen in waarden, ideeën of geloof.

Onze waarden en overtuigingen geven richting aan hoe we betekenis vinden in ons leven. Ze zijn dus ontzettend belangrijk. Maar de keerzijde hiervan is dat verschillen in waarden, ideeën of geloof inderdaad aanleiding kunnen geven tot conflict, omdat we ons door zulke verschillen bedreigd kunnen voelen in wat voor ons wezenlijk is.

Tegelijkertijd zien we dat mensen eerder in conflict raken wanneer ze letterlijk in elkaars ruimte komen: wanneer ze dicht bij elkaar leven, of wanneer ze

moeten concurreren om “territorium” of om middelen. Economische strijd is dus niet de enige vorm van strijd, maar het werkt wel vaak als brandstof. Het maakt verschillen scherper, emoties hoger en conflicten hardnekkiger.

Daarom verdient de economie veel aandacht. Als we de economische strijd weten te temperen, dooft ook veel van de strijd die het aanwakkert.

Maar of we nu wel of niet in de economische sfeer zitten, de insteek om elkaar ruimte te gunnen – om onszelf te kunnen zijn en onze behoeftes te kunnen bevredigen, ook wanneer ze tegen elkaar ingaan – blijft cruciaal.

Volgend hoofdstuk op pagina 35

2.3 Verenigde waarden

Gelijkheid, vrijheid, verbondenheid

Zijn vrijheid en gelijkheid op maatschappelijk niveau niet wel degelijk in strijd met elkaar? Het klassieke voorbeeld is dat de overheid via belastingheffing de vrijheid van individuele burgers beperkt om gelijkheid te bevorderen.

Vrijheid en gelijkheid hoeven niet met elkaar in tegenspraak te zijn, maar ze kunnen elkaar wel onder druk zetten. Dat hangt af van hoe we deze waarden invullen.

Het klopt dat de overheid de vrijheid van burgers inperkt. Belastingen zijn daarvan het bekendste voorbeeld, maar er zijn meer regels die grenzen

stellen aan wat we kunnen doen. Die ingrepen worden vaak gezien als noodzakelijk om de ongelijkheid en de schade te beperken die ontstaan wanneer vrijheid vooral wordt opgevat als: zoveel mogelijk nemen, zonder rekening te houden met anderen.

Maar dat is niet de enige manier om naar vrijheid te kijken. Als we vrijheid zien als ruimte om onszelf te kunnen zijn, in een samenleving waarin we elkaar die ruimte gunnen, ontstaat een ander beeld. Dan is gelijkheid geen beperking van vrijheid, maar een voorwaarde om iedereen vrij te laten zijn. Zo voorkomen we ook dat vrijheid iets wordt wat bevochten moet worden. Vrijheid gaat dan vaker samen met ontspanning en voldoening.

In zo'n samenleving is er minder aanleiding voor overheidsingrijpen om gelijkheid af te dwingen. Als we de maatschappelijke strijd afwerpen, valt de legitimatie voor een overheid die belast, dwingt en verbiedt weg.

Volgend hoofdstuk op pagina 42

3. Fundamentele veranderingen

Zingevende vooruitzichten

Hoe onderscheid je verbeteringen binnen het bestaande kader van een echte paradigmashift?

Een paradigmashift herken je aan het uitgangspunt waarvan je vertrekt.

Verbeteringen binnen het bestaande kader gaan uit

van dezelfde aannames, waarden en doelen als voorheen. Je probeert iets efficiënter, eerlijker of menselijker te maken, maar de onderliggende logica blijft intact.

Bij een paradigmashift verandert juist die onderliggende logica. Je zoekt niet langer vanuit het bestaande kader naar oplossingen, maar kijkt vanuit een ander uitgangspunt naar de werkelijkheid. Het gaat niet om optimaliseren, maar om heroriënteren: je kijkt op een andere manier naar wat een goed leven is, je kiest een andere richting en een ander eindbeeld, en zoekt manieren om daar te komen.

In het bestaande kader stel je de vraag: hoe kunnen we dit beter doen? Maar je kunt ook een stap terug doen en vragen: klopt dit uitgangspunt eigenlijk wel? Dat is het moment waarop je in een paradigmashift stapt.

Volgend hoofdstuk op pagina 44

3.1 De kunst van het grootbrengen

Ontdekkend opvoeden en onderwijzen

Leidt opvoeding in vrijheid niet tot verwende kinderen die denken dat de wereld om hen draait?

Nee. Verwende kinderen zijn kinderen die altijd hun zin krijgen, ook als dat ten koste gaat van anderen. Dit gebeurt wanneer de relatie tussen ouders en kinderen niet in balans is – niet omdat de ouders autoritair zijn, maar omdat ze hun eigen grenzen niet aangeven. Ze wringen zich in alle bochten om te doen wat hun

kinderen willen. Ze offeren zich op. Ze cijferen zich weg.

Dat kinderen in vrijheid opgroeien en het vertrekpunt zijn bij hun eigen ontwikkeling betekent niet dat alles wat zij willen mogelijk moet zijn. Niet alles kan, en dat is normaal. Het is alleen maar gezond dat kinderen leren omgaan met de wensen en mogelijkheden van anderen mensen.

Is een zekere mate van ongelijkheid tussen ouders en kinderen niet nodig en zelfs inherent?

Zeker. Ongelijkheid tussen ouders en kinderen is een feit. Kinderen hebben zorg nodig en zijn hiervoor afhankelijk van hun ouders. Daar zit niets autoritairs in. Niemand zal zeggen dat hij een “nare vader had die hem tot tandenpoetsen dwong” of een “gewelddadige moeder die hem bij zijn kraag vastpakte toen hij bijna van de trap viel”.

Het gaat erom dat deze afhankelijkheid niet wordt “misbruikt”. Dat de behoeftes van het kind even belangrijk worden gevonden als die van de ouders. Dat er afstemming plaatsvindt. En dat ouders hun waarden, opvattingen, voorkeuren en gewoontes niet aan kinderen opdringen.

Blijf je met open communicatie niet eindeloos met kinderen in discussie? Dat kan erg vermoeiend zijn.

Ja en nee. Het is ontzettend belangrijk om met kinderen in gesprek te blijven: om behoeftes op elkaar af te stemmen, om keuzes uit te leggen, en om een gezonde relatie op te bouwen. Dat bereidt ze ook voor op het verdere leven. Maar dit betekent niet dat je hier

de hele tijd mee bezig bent. Op een bepaald moment is veel al uitgelegd en afgestemd. Die investering loont – en voorkomt veel strijd en schade.

Het is verleidelijk om vanuit een autoriteitspositie met kinderen te praten, zeker in een druk leven. Als je iets oplegt, krijg je sneller wat je wilt. (Behalve als kinderen in opstand komen – dan krijg je ruzie.) Als je in gesprek gaat, ben je kwetsbaarder. Een verzoek kan worden beantwoord met “ja”, “nee”, “straks” of “niet op deze manier”. En op jouw “nee” kan om toelichting worden gevraagd. Deze afstemming hoeft niet eindeloos te duren, maar dát het gebeurt voorziet in een van de belangrijkste elementen van opvoeding: kinderen op een gezonde manier met grenzen leren omgaan.

Eindeloze discussies zijn geen onlosmakelijke eigenschap van open communicatie. Ze ontstaan door karaktereigenschappen, door de communicatiestijl van volwassenen, en doordat onderliggende kwesties niet worden aangepakt. Open communicatie verwerpen vanwege eindeloze discussies is een gevalletje “kind met het badwater weggooien”.

Leidt onderwijs met het kind als vertrekpunt niet tot chaos? Ieder kind doet tenslotte iets heel anders.

Dit leidt zeker tot een veel gevarieerder “landschap”, maar verder juist tot veel rust. Een kind dat dicht bij zichzelf kan blijven en kan doen wat voor hem echt klopt, ervaart namelijk veel meer voldoening, verzadiging en rust. Nu bungelen veel kinderen tussen oververmoeidheid en onverzadigbaarheid,

omdat een groot deel van hun overvolle programma bestaat uit verplichtingen en een ander deel uit “leuk” dat het net niet helemaal doet.

Zoals het nu geregeld is, ziet het onderwijs er weliswaar ordentelijk uit: kinderen zitten het grootste deel van de week het grootste deel van de dag op school. Maar de vraag is of – als het gaat om het welzijn en de ontwikkeling van kinderen – de prioriteit wel echt moet liggen bij wat praktisch, kostenbesparend en ordentelijk is.

Een gevarieerder landschap betekent bovendien niet dat er geen onderwijsaanbod kan zijn dat voor veel kinderen geschikt is. Er is tenslotte ook veel overlap in wat kinderen interesseert, wat goed voor hen werkt en wat ze graag willen doen. In die zin is het heel goed mogelijk om meerdere kinderen tegelijkertijd te bedienen met een activiteit of een leervraag. Net zoals iemand beschikbaar kan zijn voor kinderen die in elkaars buurt zijn, maar totaal verschillende dingen doen.

Er ontstaat dus meer variatie, maar niet per se chaos.

Is dit niet een hoop werk, steeds moeten kijken naar wat bij een kind past en dat moeten regelen?

Niet per se. Veel gaat vanzelf. Je merkt al snel of een kind graag actief is of juist rustig bezig wil zijn, of hij van tekenen houdt, van bouwen, van klimmen, van spelen met anderen of van alleen zijn. In die zin is het vaak meer een kwestie van honoreren dan van regelen.

Naarmate een kind ouder wordt is het wel belangrijk

dat hij steeds meer in contact komt met wat de wereld te bieden heeft – om te ontdekken wat hem aanspreekt en om zich verder te ontwikkelen. Dan komt er wat meer regelwerk bij kijken. Maar dat betekent niet dat ouders voortdurend aan het regelen zijn. Iets wat eenmaal geregeld is werkt meestal een tijd door. En van daaruit kunnen nieuwe dingen ontstaan, zonder dat je daar steeds bewust naar op zoek hoeft te gaan of iets voor moet doen.

Zijn ouders in staat hun kind te begeleiden naar geschikt onderwijs? Niet alle ouders zijn even communicatief of cognitief ontwikkeld.

Ontdekkend opvoeden en onderwijzen gaat vooral over hoe je een kind benadert: met nieuwsgierigheid, openheid en ruimte – niet vanuit een beeld van hoe het allemaal zou moeten, hoe een kind zich zou moeten gedragen, of wat hij op een bepaalde leeftijd zou moeten leren of kunnen.

Het klopt dat niet iedere ouder even nieuwsgierig of communicatief is. Maar het scheelt al enorm als een ouder niet autoritair, voorschrijvend of inperkend is. De mate waarin ouders dat wel of niet zijn, wordt bovendien sterk beïnvloed door wat de maatschappelijke norm is. Dus als die norm verandert, verandert de houding van ouders mee. En ook al is cognitieve ontwikkeling zeer waardevol, de basis voor een goede relatie – zeker met kinderen – is je houding en je uitstraling.

Verder hoeven nieuwsgierigheid naar kinderen en aandacht voor hun ontwikkelingsmogelijkheden niet

alleen van de ouders te komen. Ouders hoeven sowieso niet alles zelf te doen. Net als nu.

Hoe gaan we dit allemaal organiseren? Hoe gaan we de mogelijkheden ontdekken?

We hoeven het wiel niet opnieuw uit te vinden. Veel activiteiten en ontwikkelingsmogelijkheden voor kinderen bestaan al. Scholen hoeven ook niet te verdwijnen. Als ze maar vanuit een ander vertrekpunt functioneren: niet opleggen, maar faciliteren, mogelijkheden laten zien en creëren.

Nieuwe mogelijkheden ontdekken we door in contact met elkaar te komen – rechtstreeks, via sociale media, via zoekmachines of via speciaal hiervoor ontwikkelde platforms (bijvoorbeeld à la Marktplaats, maar dan niet alleen met de nadruk op het onderwijsaanbod, maar ook op de vraag). Of op manieren die we nu nog niet kennen en die ik niet kan verzinnen, maar anderen ongetwijfeld wel. Een beetje zoals we nu dingen vinden, maar dan terwijl we naar andere dingen op zoek zijn.

En vaak leidt het ene vanzelf tot het andere. We hoeven niet voortdurend actief op zoek te zijn.

Wie gaat al deze persoonlijke aandacht aan kinderen geven? Waar halen we de tijd vandaan?

Het is evident dat in een klas van dertig leerlingen geen sprake is van persoonlijke aandacht. En dat persoonlijke aandacht letterlijk meer aandacht vergt – en dus meer mensen om deze te geven, ook bij groepsactiviteiten. Tegelijkertijd zijn er veel mensen die het fijn, boeiend en betekenisvol vinden om

contact met kinderen te hebben, om ze iets te leren, te begeleiden of iets samen met hen te doen. Naast de mensen die nu al met kinderen werken – leraren, begeleiders, coaches, therapeuten – is er een grote groep die dat ook graag doet. Bij meer variëteit en flexibiliteit in wat voor kinderen mogelijk is hoort meer variëteit en flexibiliteit in wie erbij betrokken wordt en hoe.

Dit betekent dus dat een breder palet aan mensen betrokken raakt bij de opvang en de ontwikkeling van kinderen. (En nee, we hoeven niet allemaal in een commune te wonen en een kind hoeft niet de hele dag van plek naar plek te hopen). Het ene kind heeft misschien in een bepaalde periode vooral met twee volwassenen te maken, het andere met twintig – maar waar het om gaat, is dat het de goede twee zijn en de goede twintig. De nadruk komt dus meer te liggen op match en affiniteit. De ene kunstenaar vindt het misschien prima om een paar kinderen zelfstandig te laten werken in zijn atelier terwijl hij zelf aan het werken is. Een andere werkt graag alleen in een stille ruimte, maar wil wel voor een paar uur per week één of meerdere kinderen intensief begeleiden. Opa en oma hebben misschien niet zoveel zin om iedere woensdagmiddag op te passen, maar nemen de kleinkinderen graag mee als ze gaan kamperen. De buurman vindt het juist heerlijk om kinderen vaak over de vloer te hebben en als die mee willen doen met tuinieren is het helemaal feest.

Er is al veel mogelijk - vaak recht voor onze neus. Er is veel bereidwilligheid en beschikbaarheid. Die worden

alleen vaak niet benut, omdat we te veel in hokjes denken of omdat we mensen “niet willen lastigvallen”.

Daarnaast ontstaan er veel meer mogelijkheden naarmate we onze echte behoeftes leidend laten zijn in ons leven en de economie meer voor ons laten werken, in plaats van dat we voortdurend aan de eisen van de huidige economie moeten voldoen. Er is weinig belangrijkers en dankbaarders dan kinderen zo goed mogelijk te laten opgroeien en zich zo goed mogelijk te laten ontwikkelen. Daarmee leggen we de basis voor een gezonde en gulle samenleving. En een samenleving waarin mensen hun echte behoeftes kennen heeft per definitie tijd en middelen voor wat echt belangrijk is.

Zouden kinderen dan niets missen, als ze niet volgens een curriculum onderwezen worden?

De vraag of kinderen “dan” niets zouden missen suggereert dat kinderen “nu” niets missen – of alles leren wat belangrijk voor hen is. Maar die suggestie klopt niet. Veel van wat in het curriculum staat – even los van de relevantie ervan – wordt niet echt geleerd. Veel leren kinderen voor een toets en daarna wordt het grotendeels – zo niet helemaal – vergeten. En veel komt niet eens zo ver. Tegelijkertijd missen kinderen nu juist een heleboel wat ze wél graag zouden willen leren, doen of beleven, en een heleboel wat wél zou blijven plakken en nut zou hebben in hun latere leven. Om nog maar te zwijgen over de slechte prestaties van het huidige onderwijssysteem als het gaat om

basisvaardigheden zoals lezen, schrijven en rekenen. Het huidige onderwijssysteem heeft een obsessie met het moment waarop iets geleerd moet worden, en zendt alarmerende berichten over achterstanden – soms zelfs over achterstanden die “niet meer in te halen” zouden zijn. Maar achterstand bestaat alleen in vergelijking met een norm die iemand bedacht heeft, of in vergelijking met anderen. Niet als je jezelf als vertrekpunt neemt. Dan kun je hooguit nog niet zo goed gitaar spelen als je zou willen, en ga je meer oefenen om daar beter in te worden.

Het kan natuurlijk gebeuren dat je op een bepaald moment iets mist, ook als je vooral vanuit je eigen motivatie leert. Dan is dat simpelweg het moment waarop je weer iets nieuws gaat leren. Of waarop je iemand zoekt die jou kan helpen met iets wat jij niet kunt, maar die ander juist uitstekend. Lang leve de verscheidenheid tussen mensen. Maar het doorslaggevende punt is: wat je uit eigen wil leert, leer je echt. En als je in het leven leert – in plaats van daarvan afgezonderd – kom je vanzelf tegen wat je nodig hebt om te kunnen doen wat jij wilt doen.

Hoe waarborg je dat kinderen basisvaardigheden zoals lezen, schrijven en rekenen, leren? Daarvan is ook bekend dat als je het op latere leeftijd leert, het veel moeizamer gaat. Moet je dit desnoods niet opleggen?

Als het belangrijk voor kinderen is om iets te leren omdat het een basisvaardigheid is om veel andere dingen te kunnen, dan komen ze daar snel genoeg

achter. Dat geldt zeker voor lezen, schrijven en rekenen – helemaal als kinderen meer in contact komen met het echte leven. Dat neemt niet weg dat volwassenen kinderen kunnen wijzen op nuttige dingen om te leren en hen kunnen stimuleren om dat te doen. Bijvoorbeeld door ze het nut en de aantrekkelijkheid daarvan te laten ervaren. Verder is het vooral belangrijk dat een kind op een manier kan leren die bij hem past. Als er een gebied is waarop persoonlijke aandacht en een persoonlijke aanpak wonderen kunnen doen, dan is het wel bij het leren van basisvaardigheden.

Er is zeker een pleidooi te houden om kinderen op jonge leeftijd aan te moedigen om bepaalde vaardigheden te leren. Dat heeft te maken met neuroplasticiteit: de mate waarin nieuwe verbindingen tussen onze hersencellen worden aangemaakt. Het kindere brein heeft meer neuroplasticiteit, waardoor het makkelijker leert. Maar er zijn ook andere belangrijke factoren die bepalen hoe makkelijk een kind iets leert: motivatie, concentratievermogen, geduld, doorzettingsvermogen en context. Ook deze factoren ontwikkelen zich in de loop van ons leven, vaak in positieve zin.

Dat het gunstiger kan zijn om sommige dingen jong te leren, betekent dus nog niet dat ze dit koste wat kost op een bepaalde leeftijd móeten leren, laat staan onder dwang. Onder dwang leren is niet alleen ineffectief; het kan er ook toe leiden dat kinderen een hekel aan leren krijgen of – als ze niet kunnen

voldoen aan de verwachtingen – aan zichzelf gaan twijfelen en in termen van “ik ben slecht in...” of “ik kan niet...” gaan denken. Om maar te zwijgen over het gesteggel dat het oplevert.

Ter vergelijking. De vruchtbaarheid van vrouwen is over het algemeen het hoogst tussen de late tienerjaren en midden twintig. In deze periode is de kans op een natuurlijke zwangerschap het grootst, en zijn miskramen en complicaties minder waarschijnlijk. Maar dit is geen reden om tienerzwangerschappen te stimuleren, of om vrouwen te laten denken dat ze echt vóór hun 25ste zwanger moeten worden. Andere factoren spelen een rol: de wens om eerst een opleiding af te maken of een carrière te beginnen, de aanwezigheid van een partner met wie je een kind zou willen krijgen, en simpelweg het gevoel dat je eraan toe bent. De medische wereld kan vrouwen bovendien steeds beter ondersteunen, en kinderen ondervinden niet per se nadeel van een iets oudere moeder – vaak juist het tegenovergestelde. Ons leven wordt niet helemaal gedictieerd door onze biologie. Dus ook als het om leren gaat, en om de ontwikkeling van een kind, is er alle reden voor meer ontspanning.

Wat als een kind van nature enigszins apathisch is en blijkbaar niets wil? Moet je als ouder niet wat sturender worden, om je kind in beweging te krijgen?

Dat is in ieder geval geen reden om voor een kind te gaan bepalen wat hij zou moeten doen. Maar zo'n

kind kun je uiteraard uitnodigen om dingen te doen, om daar kennis mee te maken (net zoals je dat bij kinderen die niet “apathisch” zijn ook doet). Je kunt activiteiten aantrekkelijker proberen te maken en dan zien of iets aanslaat. Belangrijk is dat dit op een ontspannen manier gebeurt, niet vanuit het idee dat iets opgelost moet worden. Wie weet wat er in die “apathie” allemaal gaande is.

Ik moet denken aan Benjamin, uit de aflevering van het tv-programma *Andere Tijden* over Iederwijs – een onderwijsvorm die van 2002 tot 2013 in een aantal Nederlandse scholen werd toegepast en waarin de interesses en wensen van ieder kind centraal stonden. Op zo’n school zat Benjamin vaak alleen, op een rustig plekje, zonder (in ieder geval zichtbaar) iets te doen. Daar had hij op die momenten gewoon behoefte aan. Er werd wel gevraagd of hij oké was, of hij misschien iets anders wilde. Maar dat was het dan. Blijkbaar wilde hij met rust gelaten worden. Verder had hij een grote interesse in raketten en zat hij met een vriendje dingen uit elkaar te halen. Hij leerde trouwens pas op zijn tiende lezen, toen hij een spelletje wilde spelen waarvoor hij moest kunnen lezen. Op het moment dat het programma werd gemaakt volgde hij de opleiding Data Science en kwam hij erg ontspannen over. Het is dus toch “goed gekomen” met hem.

Wat als een kind (alleen maar) ongezonde dingen wil doen? En wat als kinderen alleen maar willen spelen, gamen of met hun smartphone bezig zijn?

Misschien zijn kinderen toch niet zo nieuwsgierig en leergierig.

Gezonde keuzes maken is niet zo simpel. Je moet weten wat wel of niet gezond is, je moet de gezonde keuze willen maken en je moet in staat zijn om die keuze te maken. Dat gaat vaak mis – niet alleen bij kinderen. Maar als kinderen ongezonde keuzes maken, horen opvoeders dit zeker bij te sturen. Dat is onderdeel van de zorg voor kinderen. Maar ook dan is het verstandig om dwang en verbod pas als laatste middelen in te zetten. Dat scheelt een hoop drama – en relatieschade. Als een kind evident ongezonde neigingen heeft, is de noodzaak om hem kennis te laten maken met andere mogelijkheden nog veel groter. Dan haal je alles uit je gereedschapskist om dit kind richting andere mogelijkheden te begeleiden: je gaat met hem in gesprek, je probeert te achterhalen wat de oorzaak van de ongezonde keuzes is, je laat hem nieuwe dingen ontdekken en uitproberen, je stimuleert, begeleidt, steunt. Ik schrijf bewust “evident ongezond”, omdat enige behoedzaamheid voordat je iets tot ongezond of onverstandig bombardeert heel gezond is.

Volwassenen zien spelen als leuk en gezond, maar niet zozeer als nuttig. Deze perceptie leidt ook tot uitspraken zoals “kinderen willen alleen spelen, ze willen niets leren”. Maar spelen en leren staan niet los van elkaar. Voor kinderen is spelen juist een van de krachtigste manieren om te leren. Door te spelen ontdekken ze de wereld om hen heen, ontwikkelen ze sociale vaardigheden, leren ze problemen oplossen en

bouwen ze aan hun creativiteit en zelfvertrouwen. Het is niet zozeer dat kinderen niet willen leren, maar dat leren voor hen vaak een natuurlijke en plezierige activiteit is wanneer het verweven is met spel. Ook heerst het beeld dat kinderen alleen maar willen gamen, op de smartphone willen spelen of met chatten en sociale media bezig willen zijn. Kinderen besteden inderdaad veel tijd aan deze activiteiten, met mogelijk ongezonde gevolgen voor hun ogen, hoofd en geest. Maar de vraag is waarom kinderen dat doen. Daar zijn veel redenen voor. Gamen en sociale media zorgen voor een dopamineboost, wat gevoelens van plezier en beloning veroorzaakt. De industrie speelt hier bewust op in, om deze producten verslavend te maken en er veel geld aan te verdienen. Zo bieden games en smartphones ook een compensatie voor dagelijkse verplichtingen en stress, zoals school, druk door school en sociale druk. Maar online platforms en games bieden kinderen ook ruimte om te experimenteren met verschillende aspecten van zichzelf, en om hun vaardigheden en hun identiteit te ontwikkelen.

Er zijn dus allerlei redenen om kinderen goed te blijven begeleiden, maar het is niet allemaal óf goed óf slecht. En de gouden vraag blijft: zijn kinderen zus of zo, of maakt de wereld waarin we leven kinderen zus of zo?

Impliceert opvoeding in vrijheid dat ouders geen verantwoordelijkheid dragen voor het gedrag van hun kinderen? Kun je erop vertrouwen dat kinderen

**vanzelf leren omgaan met de grenzen van anderen?
Hoever strekt je taak als ouder als je merkt dat
anderen last hebben van je kind?**

Ouders zijn primair verantwoordelijk voor hun kinderen. Dat is onderdeel van hun zorgtaak. Hoe kinderen door hun ouders behandeld worden en welke voorbeelden ze krijgen heeft grote invloed op hun gedrag – ook op hoe ze met anderen omgaan. Maar het is niet nodig en niet eens heilzaam dat ouders op basis van hun eigen normen en waarden vooraf bepalen wat er mag gebeuren in het contact van hun kinderen met anderen. In de omgang met anderen ontdekken kinderen vanzelf wat wel of niet goed uitpakt. Ze leren met anderen tot afstemming te komen en hun gedrag bij te stellen. Zo ontdekken ze ook dat Jantje iets wel prima vindt, maar Pietje niet. Maar er kunnen natuurlijk situaties ontstaan waarin het niet vanzelf “goed gaat” en je kind in de problemen komt of dreigt te komen. Dan heb je als ouder uiteraard een taak om hem te beschermen en verder te begeleiden. Hetzelfde geldt wanneer je kind iemand lastigvalt die niet goed in staat is zijn grenzen aan te geven. Dan kun je die ander uiteraard ook te hulp schieten. En je kunt sowieso ingrijpen om te voorkomen dat het gedrag van je kind tegenover anderen jouw grenzen overschrijdt. De nadruk ligt op deze manier dus niet op het van tevoren bepalen wat wel of niet mag in de relatie met anderen, maar op het begeleiden van een kind in zijn omgang met anderen. Dat leidt tot meer nadruk op communicatie en afstemming, en minder op

opgelegde regels. Zo beperk je een kind zo min mogelijk en laat je hem leren omgaan met de verschillen tussen mensen.

Wat als je helemaal niks met kinderen hebt? Word je door hun bredere aanwezigheid in de maatschappij gedwongen om toch met ze om te gaan óf om als een kluizenaar te leven?

Natuurlijk niet. Dan hoef je niets met kinderen te doen. Dan werk je op een plek waar kinderen niet aanwezig zijn. Ze kunnen sowieso niet overal en altijd rondlopen. Je komt ze misschien wel vaker tegen, want ze worden niet meer weggestopt, maar zo heftig is dat toch niet? Je kunt zelfs gave dingen voor kinderen doen zonder dat je affiniteit of contact met ze hebt, naar het voorbeeld van kinderboekenschrijfster Annie M.G. Schmidt: "Ik zal ze niet schoppen als ik ze tegenkom, maar ik ben niet speciaal dol op kinderen."

Volgend hoofdstuk op pagina 62

3.2 De kunst van het groots zijn

Een echt vrije economie

Is dit een pleidooi tegen economische groei, of misschien zelfs voor krimp?

Dit is een pleidooi om economische groei – of rijker worden – niet langer als doel op zich te zien. Als de economie gericht is op behoeftebevrediging, dan is groei of krimp simpelweg een gevolg daarvan. Als we genoeg hebben om onze behoeftes te bevredigen, is er geen groei nodig. Hebben we te weinig, dan is er

aanleiding om meer te produceren. Hebben we meer dan genoeg, dan kunnen we minder produceren. Dit punt raakt de mythe van de oneindige behoeftes, de stelling dat we nooit genoeg hebben – en dus per definitie altijd meer economische groei nodig hebben. Maar dat is dus een mythe, een vergissing, een ontsporing. Op een bepaald moment hebben we wel genoeg om in onze echte behoeftes te voorzien, om te kunnen doen wat belangrijk voor ons is, om te kunnen leven op een bevredigende en betekenisvolle manier.

Je kunt stellen dat meer altijd beter is, maar dat is een misvatting. Omdat meer – meer economische groei, meer productie – nooit gratis is. En het gaat uiteindelijk ten koste van wat belangrijk voor ons is. Als we meer willen produceren – om consumptie mogelijk te maken die niet zo belangrijk is – moeten we daar een deel van onze beperkte middelen in steken, en een deel van onze beperkte tijd, energie, aandacht. Dat alles wordt dus niet gericht op wat belangrijk is, voor onszelf of voor iemand anders. Dit brengt ons tot een noodzakelijke afweging, tot keuzes maken. Denk aan de keuze tussen meer produceren of meer aandacht besteden aan je kinderen, of aan je gezondheid, of aan je passie. Mijn visie is dus vooral een pleidooi voor focus: focus op wat we echt belangrijk vinden. Want dat is wat minder ruimte krijgt als we verdwalen in wat niet belangrijk is.

Is dit een pleidooi voor zo min mogelijk consumeren?

Nee. Dit is een pleidooi voor bewust consumeren: consumeren in lijn met onze echte behoeftes en met wat de planeet duurzaam kan dragen.

Als we consumeren wat we werkelijk nodig hebben om goed te leven, hoeven we onszelf niets te ontzeggen. We laten alleen het idee los dat consumptie altijd maar moet groeien. Want meer is niet automatisch beter: het kost ons veel en het leidt ons af van wat echt belangrijk voor ons is.

Bewust consumeren betekent dus niet minder prettig leven, maar gericht en betekenisvol – op een manier die goed is voor onszelf, voor anderen én voor toekomstige generaties.

Hoe weet je wat een echte behoefte is?

Wat een echte behoefte is kun je alleen voor jezelf bepalen. Niemand anders kan dat voor je doen. Een echte behoefte komt van binnenuit: het verrijkt je leven, het draagt bij aan wie je bent en aan hoe je wilt leven. Het is geen impuls, gewoonte, compensatie of reactie op druk van buitenaf. Het klopt met je waarden, met je karakter en met wat je belangrijk vindt.

Het onderscheid tussen een echte behoefte en iets wat erop lijkt merk je meestal aan wat je voelt als je zo'n behoefte vervult. Als je je echte behoeftes vervult, krijg je rust, helderheid en richting. Dat maakt je leven eenvoudiger in plaats van ingewikkelder. Het geeft energie in plaats van dat het energie opslokt. En het

past bij je, ook als niemand kijkt.

Behoeftes die niet echt zijn voelen anders. Ze komen vaak voort uit angst, stress, statusdruk, vergelijking of de behoefte om iets te compenseren. Als je ze vervult, voel je even opluchting of opwindning, maar daarna blijft er onrust of leegte achter. Daardoor wil je al snel méér, zonder dat dit je verder helpt.

Je ontdekt je echte behoeftes door stil te staan bij jezelf: bij wat je leven lichter maakt, bij wat je energie geeft, bij wat je betekenisvol vindt. Door te merken wanneer iets je ontspant en wanneer iets je juist opjaagt. Door te luisteren naar wat je verlangt wanneer je niet wordt beïnvloed door verwachtingen, reclame, vergelijking of angst. Dus vooral: door jezelf, precies zoals jij bent, te omarmen.

Zullen sommige behoeftes niet altijd tegen beperkingen aanlopen? We kunnen bijvoorbeeld niet de hele wereld in een groot huis aan het strand laten wonen. Ook niet in een klein huis.

Dat klopt. Maar de vraag is vooral in hoeverre dit nodig is. Want niet iedereen houdt van strand en niet iedereen houdt van groot. En zelfs als je van strand houdt, is het nog steeds de vraag of het voor jou belangrijk of zelfs praktisch is om aan het strand te wonen.

Het probleem is dat van alles meelift met de huidige vraag naar woningen. Een koopwoning staat voor financiële veiligheid. Een groot huis staat voor status. En woningen fungeren vaak als beleggingsobjecten. Daardoor stellen mensen heel andere eisen aan een

woning dan wanneer ze alleen zouden nagaan wat voor hen functioneel en aangenaam is.

Als we bewuster naar onze behoeftes kijken en veel mensen blijken graag tijd aan het strand door te brengen, dan kan het aanbod zich daarop aanpassen. Er kunnen bijvoorbeeld meer mogelijkheden ontstaan om tijdelijk aan het strand te verblijven. Dan verdwijnt het gevecht om een plek aan het strand permanent te bezetten.

Daarnaast geldt dat we elkaar meer gunnen als we het zelf goed hebben, als we kunnen focussen op wat belangrijk voor ons is en als de waarden van de samenleving overeenkomen met onze eigen waarden.

Als je te krap woont in een armoedige wijk, kan het aanzien van een villa aan het strand pijn doen – zelfs als je niet van strand houdt of niet zoveel ruimte nodig hebt. Dan staat die villa vooral voor het idee dat sommige mensen het beter verdienen te hebben dan anderen – zelfs overdreven beter.

Maar als je lekker zit waar je zit, zit je er niet mee als iemand anders het groter of mooier heeft. Als je kunt leven zoals je wilt en doen wat je belangrijk vindt, ben je veel minder gevoelig voor vergelijkingen.

Dan ligt je focus ergens anders. Helemaal als je erop kunt vertrouwen dat je onderdeel bent van een samenleving waar mensen het beste met elkaar voorhebben.

Wat als behoeftes botsen?

Behoeftes kunnen soms botsen, maar dat hoeft geen probleem te zijn. Het betekent niet dat iemand

ongelijk heeft of dat één behoefte belangrijker is dan de andere. Het betekent alleen dat mensen verschillende dingen nodig hebben. Dat hoort erbij. We verschillen nu eenmaal van elkaar.

In een samenleving waarin we elkaar het beste gunnen wordt zo'n botsing geen strijd. Dan gaat het er niet om wie er "wint", maar om hoe we samen zoeken naar een vorm die voor iedereen werkt. Je gaat in gesprek, je luistert naar wat de ander nodig heeft, zonder het meteen te beoordelen of te vergelijken met je eigen behoefte. Soms kun je iets aanpassen, soms kun je iets afstemmen, soms kun je elkaar afwisselen. Vaak blijkt dat er meer ruimte is dan je dacht.

Soms ontdek je dat een botsing van behoeftes door omstandigheden komt: vermoeidheid, stress, miscommunicatie, oude patronen. Als die spanning wegvalt, valt de botsing grotendeels weg.

Het belangrijkste is dat we onze behoeftes niet meer zien als aanleiding of legitimatie om tegenover elkaar te staan. Dat behoeftes botsen betekent niet dat mensen dat ook moeten doen. Als we dit uitgangspunt delen, kunnen we bijna altijd een manier vinden waarop iedereen tot zijn recht komt.

Als het ruilprincipe niet geldt, hoe voorkom je dan freeridgedrag? Dus dat mensen profiteren van andermans inspanningen zonder zelf een bijdrage te leveren aan de economie. Kan dit soort gedrag niet tot conflicten leiden of zelfs het hele systeem ondergraven?

In een samenleving waar mensen elkaar een goed leven gunnen zonder daar voorwaarden aan te verbinden hoef je niet bang te zijn voor freeridgedrag. Het ontstaat normaal gesproken niet. Freeridgedrag is een bijproduct van samenlevingen waarin mensen tegenover elkaar staan, waarin voordeel een belangrijke drijfveer is en waarin men zich geregeld benadeeld voelt. In zo'n context kunnen sommigen inderdaad proberen te profiteren zonder bij te dragen. Maar in een samenleving waar andere waarden voorop staan is dit niet het gedrag dat mensen vertonen.

Een mens wil uit zichzelf van waarde zijn voor de wereld om hem heen. We willen dat ons bestaan iets toevoegt. We willen van betekenis zijn. Uit onszelf leveren we dus graag een bijdrage – zeker als we vrij zijn in wat we bijdragen en hoe we dat doen. Dat sluit niet uit dat we, vanuit een besef van nut en noodzaak, ook bereid zijn dingen te doen die we minder graag doen. Als we maar niet veroordeeld zijn tot alleen maar dat te doen. Als ons leven maar in balans is. Als je opgroeit en verder leeft in een context waarin je het beste wordt gegund, ontwikkel je niet zomaar de neiging om misbruik te maken van die situatie. Integendeel: je ontwikkelt waardering voor de mensen om je heen en je voelt je verbonden met je omgeving. Als je ziet dat anderen bezig zijn er het beste van te maken voor iedereen, krijg je niet de neiging om achterover te leunen – dan wil je meedoen. Dat zien we nu al in situaties waarin saamhorigheid heerst.

Als we het ruilprincipe loslaten, kan het in uitzonderlijke situaties zijn dat sommige mensen geen of slechts een geringe bijdrage leveren (al hangt dat ook af van wat we als bijdrage beschouwen). Maar daardoor wordt een echt vrije economie niet zomaar ondergraven. De meeste mensen zullen immers wel bijdragen. En dat sommige mensen dat niet doen hoeft geen reden voor conflict te zijn. Er zijn andere reacties mogelijk: in gesprek gaan, proberen te begrijpen, aanmoedigen, steunen – en soms gewoon accepteren dat we niet altijd zullen begrijpen wat er in iemand anders omgaat.

Zijn er dan geen vervelende klusjes die echt niemand wil doen terwijl ze wel nodig zijn?

Misschien niet. Mensen verschillen enorm van elkaar, en wat de één vervelend vindt, vindt een ander prima te doen. Maar als er toch klusjes blijken te zijn die niemand graag doet, dan hebben we de oplossing al lang uitgevonden: gewoon eerlijk verdelen. Het liefst op een manier die rekening houdt met wie er het minst tegen opziet. Nog steeds op vrijwillige basis. We vinden het meestal niet erg om iets te doen wat we minder leuk vinden, zolang het maar af en toe is en we niet veroordeeld zijn tot vooral dát te doen. Als ons leven in balans is, kunnen we best iets op ons nemen dat niet onze voorkeur heeft.

Volgend hoofdstuk op pagina 79

4. Een ultieme voorstelling

De omgekeerde oorlog

De omgekeerde oorlog vraagt om verbeelding. Daarom noem ik hier ter inspiratie films die de intensiteit, verbondenheid en menselijke grootsheid die daarbij horen voelbaar maken. Ze laten mijn ideaalbeeld niet letterlijk zien, maar raken wel de emotionele kern ervan.

The Imitation Game (2014)

Een film die laat zien hoe extreme focus, uitzonderlijk denkvermogen en intensieve samenwerking tot baanbrekende innovatie kunnen leiden. In dit geval om een beslissende wending te forceren in de brute strijd van de Tweede Wereldoorlog.

Hidden Figures (2016)

Een verhaal over hoe een gezamenlijke missie mensen boven zichzelf en diepgewortelde vooroordelen uittilt. Een voorbeeld uit de Koude Oorlog van hoe talent, moed en doorzettingsvermogen de grenzen van ons kunnen uitdagen.

A Beautiful Mind (2001)

Een portret van een briljante geest die – ondanks een ontwrichtende ziekte – met wiskundige helderheid blootlegt hoe samenwerking concurrentie overtreft. Een aangrijpende inkijk in hoe intrinsieke motivatie en persoonlijke steun elkaar cruciaal kunnen versterken.

Pray the Devil Back to Hell (2012)

Een rauwe maar hoopvolle documentaire over moedige moeders die weigeren zich neer te leggen bij geweld en verdeeldheid. Met creativiteit en een ongelooflijke vasthoudendheid vormen zij een vreedzame beweging die een verwoestende burgeroorlog tot een einde dwingt. Een ontroerende les, met een vleugje humor, in wat een overtuigende keuze voor verbinding mogelijk maakt.

Made in Dagenham (2010)

Een hartverwarmend verhaal over gewone mensen – fabrieksvrouwen – die geen genoegen nemen met “zo is het nu eenmaal” en elkaar vinden in wat voor hen klopt. Het illustreert hoe moed en solidariteit kunnen leiden tot veranderingen die verder reiken dan de directe aanleiding.

Pride (2014)

Een feelgood-klassieker over de verrassende samenwerking tussen twee heel verschillende kwetsbare groepen, en hoe dat tot een sterke beweging uitgroeit. Een ode aan menselijke warmte en het vermogen om elkaar te dragen, ook in tijden van spanning en strijd.

Latin Blood – Homem com H (2025)

Een intiem portret van een artiest die, tegen de achtergrond van een militaire dictatuur, zijn authenticiteit onverschrokken belichaamt. Met vurige passie en creativiteit weet hij – ondanks

maatschappelijke druk en repressie – een verrassend groot publiek te bereiken.

Radioactive (2019)

Een inspirerende film over onverzettelijke toewijding om de grenzen van onze kennis te verleggen – tegen scepsis, kritiek en sociale druk in. Een krachtig voorbeeld van hoe wetenschap en verbeelding kunnen leiden tot doorbraken die het leven van miljoenen raken.

Joy – The Birth of IVF (2024)

Een ontroerend verhaal over multidisciplinaire samenwerking, moed en vasthoudendheid om diep menselijke wensen werkelijkheid te maken. Het toont hoe pioniers sociale afkeuring weerstaan en obstakels overwinnen om het wonderlijke te laten ontstaan.

Diagnosis (2019)

Een docuserie over hoe onbekenden wereldwijd hun kennis delen om mensen met ingrijpende en tot dan toe ondoorgroendelijke aandoeningen te helpen. Een ontroerende illustratie van de kracht van collectieve intelligentie en onbegrensde solidariteit.

Thirteen Lives (2022)

Een indrukwekkende verfilming van hoe mensen uit verschillende landen hun krachten bundelen om een ogenschijnlijk onmogelijke reddingsoperatie mogelijk te maken. Een perfecte illustratie van de intensiteit en rijkdom van de omgekeerde oorlog.

The Boy Who Harnessed the Wind (2019)

Het verhaal van een jongen die met niets meer dan

kennis, creativiteit en wilskracht zijn gemeenschap van de hongerdood redt. Ook hier staan menselijke vindingrijkheid en samenwerking centraal, maar dan in heel andere omstandigheden.

Volgend hoofdstuk op pagina 87

5. Beginnen voor gevorderden

Revolutie door evolutie

Impliceert de term “achterblijvers” niet dat het een doel is dat iedereen richting een nieuwe norm beweegt? Is dit niet nogal dwingend? Er zijn namelijk ook mensen die zich prima voelen met hun leven en opvattingen zoals ze zijn.

“Achterblijver” betekent hier niet iemand die “moet veranderen”, maar iemand die moeilijk of zelfs nooit meebeweegt – en dat is een normaal onderdeel van elk veranderproces.

Een norm kan een feitelijke omschrijving zijn (hoe de meeste mensen zich gedragen) of een voorschrift (hoe je je hoort te gedragen). Bij het principe dat iedereen een goed leven verdient, hoort wel één “voorschrift”: dat je jezelf en anderen een goed leven gunt. Maar hoe iemand dat leven invult is volledig aan zichzelf.

Ter illustratie: het voorschrift rond vrouwenemancipatie is dat mannen en vrouwen gelijke rechten moeten hebben. In de praktijk zijn er door emancipatie steeds meer vrouwen betaald werk gaan doen, waardoor de feitelijke norm van hoe vrouwen zich gedragen veranderd is. Maar hiermee is

niet gezegd dat het een doel is dat vrouwen betaald werk doen. Een vrouw die graag vooral met het huishouden en de opvoeding van de kinderen bezig is, staat in haar goed recht. Een man trouwens ook. Maar is het wel een doel dat we allemaal de opvatting aanhangen dat iedereen gelijke rechten moet hebben? Dat is wel het streven. Maar dat werkelijk iedereen deze opvatting heeft is geen doel op zich. We komen al ver genoeg als een overheersend deel van de maatschappij hiervoor gaat staan. Gelukkig maar, want je kunt niet voorkomen dat er “achterblijvers” zijn. Je kunt niemand dwingen van opvatting te veranderen – dat zou ook haaks staan op respect voor hoe anderen in elkaar steken. Je kunt iemand hooguit proberen te overtuigen – en schadelijk gedrag ten opzichte van anderen zoveel mogelijk proberen te verhinderen.

Volgend hoofdstuk op pagina 96

6. Fundamentele veranderingen

Zeven levenstaken

Deze zeven levenstaken zouden van niets en niemand afhankelijk zijn behalve van jezelf. Maar wat schiet je ermee op als je je waardigheid onvoorwaardelijk omarmt terwijl je nog steeds aan de eisen van anderen moet voldoen om je rekeningen te kunnen betalen?

Wat je hiermee opschiet is dat je basishouding verandert – en dat werkt door in alles wat je doet. Als

je uitgangspunt is dat je net als ieder ander een goed leven verdient en dat je jezelf niet zou moeten forceren om je behoeftes te kunnen bevredigen, ga je je anders tot jezelf en tot anderen verhouden. Je kent je echte behoeftes beter, je spreekt ze eerder uit, en je legt je minder snel neer bij situaties die niet voor je kloppen. Je probeert eerder iets nieuws, omdat je jezelf dat gunt. En wat je jezelf gunt wordt zichtbaarder voor anderen – waardoor zij het je ook eerder gunnen. Wat je uitspreekt kan worden opgemerkt. Wat je niet uitspreekt blijft onzichtbaar. Het gaat er dus steeds om dat je de ruimte zoekt om te doen wat voor jou klopt. Daarvoor ben je van niets en niemand afhankelijk, ook al hebben sommigen door hun uitgangspositie uiteraard bij voorbaat meer ruimte dan anderen.

Leven in strijd gaat gepaard met angst, maar dat geldt voor afwijken van de norm ook. Afwijken is ook nog eens ongemakkelijk. Wat schiet je hiermee op?

Laten we vooropstellen dat een leven zonder angst niet bestaat. De vraag is alleen wat voor angst, en hoe je je ertoe verhoudt.

Angst voelen we door onze inherente kwetsbaarheid en die van onze dierbaren. Ook de angst voor afwijzing en teleurstelling hoort bij mens-zijn. Gelukkig weerhouden deze angsten ons er meestal niet van om anderen lief te hebben en dingen aan te gaan.

Maar de angst die hoort bij een leven in strijd is

anders. Dat is de angst om je niet te redden, om niet genoeg te hebben – terwijl wat we onder “genoeg” verstaan steeds verder opschuift. We worden voortdurend gestimuleerd om meer nodig te hebben, en we hebben ook steeds meer nodig als compensatie voor het forceren dat de maatschappelijke strijd van ons vraagt. Als “genoeg” steeds méér wordt en je vooral op jezelf bent aangewezen, is het moeilijk om je ooit echt veilig te voelen. Daar raken we in gevangen.

Alle zeven levenstaken zijn op hun manier ongemakkelijk, simpelweg omdat we niet gewend zijn om zo in het leven te staan. Maar afwijken van de norm is alleen ongemakkelijk totdat je eraan went. Afwijken van wat voor jezelf klopt – om aan de norm te voldoen – is permanent belastend en vaak schadelijk.

De levenstaken vragen dat we door ons ongemak heen gaan, en dat we onze angst trotseren in plaats van erin gevangen te blijven. “Onze diepste behoeftes uiten” vraagt dat we omgaan met de angst voor afwijzing en teleurstelling, en met de pijn die kan ontstaan als die zich voordoen. Daar staat tegenover dat we een kans maken dat onze diepste behoeftes worden bevredigd. “Vrij geven” vraagt dat we omgaan met de angst dat we niet genoeg zullen hebben. Dat betekent niet dat je, à la Franciscus van Assisi, alles moet weggeven. Niemand heeft er baat bij als je in de knel komt. Maar door dichter bij je echte behoeftes te komen ga je beter merken wanneer je genoeg hebt – en wanneer er ruimte is om vrij te

geven.

De levenstaken vergen dus zeker moed, maar je schiet er veel mee op. Je krijgt jezelf ervoor terug. En je draagt bij aan een wereld waarin strijd niet meer de norm is, een wereld waarin we meer voor elkaar betekenen.

Het belang van de eerste of de eersten die durven meedoen met een beweging of verandering wordt op een leuke en treffende manier geïllustreerd in de TED-talk *How to start a movement* van Derek Sivers.

Is vertellen over wat je voor anderen doet geen borstklopperij? Ondergraaft dat het juist niet, in plaats dat het een inspirerend effect heeft?

Iets voor iemand kunnen betekenen is een van de mooiste ervaringen die er zijn. Dan ervaar je dat je het verschil kunt maken in de wereld om je heen. Je voelt je krachtig en verbonden. Het raakt je. Het geeft je energie. Het motiveert je. Het is een verrijking van je leven. En daar zou je niet over mogen vertellen?

Helaas leven we in een cultuur waarin vertellen over je goede daden niet bon ton is. Dan kan aan je oprechtheid worden getwijfeld, omdat je het alleen zou doen om te laten zien hoe goed je bent. Men kan zich ook aan je “morele superioriteit” storen. Terwijl pronken met je dure “lifestyle” of vertellen over je individueel succes wél wordt geaccepteerd. (Lang leve Facebook, Instagram, LinkedIn.) Sterker nog: mensen gaan daardoor tegen je opkijken. Zo bepalen we wat onzichtbaar – en dus klein – wordt gehouden en wat in het midden van ons leven staat.

Maar cultuur is niet onveranderlijk. En in veel gevallen is verandering in cultuur een onlosmakelijk onderdeel van maatschappelijke ontwikkeling. Dat neemt niet weg dat het ongemakkelijk kan voelen om te vertellen over wat je teweeg hebt gebracht bij iemand anders of over de positieve invloed die je ergens hebt gehad. Je kunt bang zijn dat je als te vol van jezelf overkomt. Maar vol van wie anders zou je moeten zijn? Wat is er mis met blij zijn met je kunnen? Dat is juist ontzettend gezond. Het zou pas twijfelachtig zijn als je je daardoor beter dan anderen zou gaan voelen. Maar dit is geen wedstrijd. Dit is blij kunnen zijn met betekenis kunnen vinden in je leven. En anderen kunnen inspireren om hetzelfde te doen.

Ook al doe je dat om een goede reden, op deze manier neem je wel veel ongemak op je bord. Hoe kun je hiermee omgaan?

Ik kan wel zeggen dat wat in eerste instantie ongemakkelijk is, op termijn went, maar je kunt het jezelf natuurlijk wel makkelijker proberen te maken tot het zover is. Een goede manier om met ongemak om te gaan is het te benoemen. En om te benoemen waarom je – ondanks het ongemak – toch belangrijk vindt om te doen wat je doet en om te vertellen wat je vertelt.

Volgend hoofdstuk op pagina 106

6.1 De kunst van het grootbrengen

Ontdekkingsreizen anno nu

Is dit een pleidooi voor thuisonderwijs?

Niet per se. Thuisonderwijs is vooral interessant als het breed ingevuld kan worden – niet alleen letterlijk thuis of alleen met de ouders – en werkelijk met het kind als vertrekpunt – niet alsnog met het curriculum als kader (al kan thuisonderwijs ook worden ingezet om makkelijker of sneller door het curriculum heen te komen). Thuisonderwijs is dus vooral aantrekkelijk als het zich vertaalt in voldoende mogelijkheden voor kinderen om te verkennen en verdiepen wat hen aanspreekt, op hun eigen manier. En als het geen aanslag wordt op de tijd, energie en middelen van de ouders. Anders schiet het zijn doel voorbij. Dan loop je het risico dat de wereld van zo'n kind te klein blijft en dat zijn ouders in een hoop stress belanden. Dat is voor niemand een gezonde situatie.

Dit is dus geen pleidooi voor thuisonderwijs, maar een pleidooi om de ruimte te zoeken om kinderen zo dicht mogelijk bij zichzelf te laten opgroeien en zoveel mogelijk in contact met wat bij hen past. Dat is intensiever dan een kind “zomaar” naar school brengen, maar de ontwikkeling van kinderen verdient prioriteit; het verdient aandacht en investering. Onderwijs is geen terrein waar “efficiëntie” de doorslag moet geven – daar is het veel te belangrijk voor. Maar dit is geen fundamentalistisch pleidooi. Er is niets wat koste wat kost moet. Een geforceerde verbetering is uiteindelijk geen verbetering.

**Heeft school niet een belangrijke sociale functie?
Zouden kinderen die niet naar school gaan dat niet missen?**

Nee en nee. Als je kinderen voor een groot deel van hun tijd op één plek zet, zullen ze daar waarschijnlijk met mensen leren omgaan en vrienden maken. Dat is niet de verdienste van school. Hetzelfde mechanisme treedt zelfs op als je kinderen in een asielzoekerscentrum plaatst. Daar kunnen ze ook vrienden maken. Of niet. Net zoals op school. Sommige kinderen vinden geen aansluiting op school. Voor sommige kinderen houdt de “sociale” kant van school zelfs in dat ze gepest worden.

Als we het hebben over socialisatie in de zin van met mensen leren omgaan en banden aangaan, is school juist een beperking. Op school word je in een arbitraire groep geplaatst – alleen op basis van leeftijd en later ook van “niveau” – en daar moet je het mee doen. Het is nogal dwingend. Het houdt geen rekening met persoonlijke voorkeuren.

Als kinderen – in plaats van naar school – naar plekken gaan om iets te doen waar ze affiniteit mee hebben, is de kans juist groter dat ze daar mensen zullen treffen met wie ze een betere klik hebben. Dat kunnen kinderen van dezelfde leeftijd zijn, of van andere leeftijden, of volwassenen. Contact hoeft verder ook niet altijd in groepsverband plaats te vinden, maar kan ook in een-op-eenrelaties.

Zo is de socialisatievraag – of liever: de connectievraag – ook niet meer “hoe pas ik in een willekeurige groep?” maar “hoe vind ik de groep of

de individuen die bij mij passen?”. Deze omkering laat overigens nog voldoende ruimte over om te leren omgaan met mensen die anders zijn dan jij, want die kom je altijd tegen – en zelfs de mensen met wie je een betere klik hebt zijn nog steeds heel anders dan jij.

Is het niet onverantwoord dat een kind geen diploma haalt? Worden zijn toekomstige kansen hierdoor niet onnodig beperkt?

Er valt veel aan te merken op diploma-eisen en de manier waarop diploma's moeten worden gehaald, maar het valt niet te ontkennen dat de huidige maatschappij erg op diploma's gericht is. In die zin is het dus handig – of in ieder geval de “veilige optie” – om een schooldiploma te hebben en het liefst ook een afgeronde vervolgopleiding. Dat klinkt inderdaad verantwoord.

Het wordt pas link als je hieruit concludeert dat een diploma koste wat kost gehaald moet worden. Of met andere woorden: als de veronderstelde baten niet worden afgewogen tegen de kosten. Want voor sommige kinderen kunnen de kosten van een diploma te hoog zijn. Als het erg problematisch gaat, kan dit spoor leiden tot emotionele schade (ook tussen kind en ouders), een negatief zelfbeeld en een hekel aan leren. Dat gaat ongetwijfeld ook ten koste van ontwikkelingen op andere fronten, want wie een gevecht aan het leveren is om aan school- en diploma-eisen te voldoen, heeft geen tijd, energie of inspiratie meer om te doen wat wel bij hem past.

Het gaat dus om de juiste balans vinden tussen wat je

beoogt en wat de realiteit je laat zien. Als “goed doen voor de toekomst” te veel stress brengt in het heden, valt dus te betwijfelen of de toekomst hier zo van gediend is. Daarnaast zijn deze zaken ook niet zo definitief en dramatisch als de “maatstaffundamentalisten” ons willen doen geloven. Er zijn meer wegen die naar Rome leiden, en een kind dat een gezonde basis heeft is beter in staat om die wegen te bewandelen.

Als je niet de gebruikelijke maatstaven volgt (ontwikkelingsfases, cijfers, diploma’s), hoe weet je dan of het goed met je kind gaat?

Deze vraag suggereert dat “het goed doen” volgens de gebruikelijke maatstaven een teken is dat het goed met je kind gaat. Maar dat hoeft helemaal niet zo te zijn. Dat een kind het goed op school doet, volgens de maatstaven van het schoolsysteem, hoeft niet te betekenen dat hij gelukkig is – om maar wat te noemen.

Maar hoe weet je dan of het goed gaat?

Je hebt daar een goede indicatie voor als je kind gelukkig overkomt, ontspannen. Als hij zin heeft in zijn dag, zijn eigen interesses heeft (ook al is het op een bepaald moment alleen maar in dinosaurussen) en daar iets mee doet. Als je kind zich vrij voelt om zijn gedachten, gevoelens en wensen te uiten, zonder angst voor oordeel of afkeuring. Als hij zich ontspannen en zelfverzekerd gedraagt in contact met anderen. Oftewel: je merkt het gewoon. Niet altijd meteen – sommige kinderen hebben geleerd om

spanning te verbergen – maar als je met aandacht kijkt, zie je het wel. Dit is geen hogere wiskunde. Maar voorspellen hoe het in de toekomst met je kind zal gaan is een onmogelijke taak.

Voor veel kinderen zou het aantrekkelijk kunnen zijn om zich anders tot school te verhouden, maar creëert dit niet een voedingsbodem voor ongelijkheid binnen een school (tussen leerlingen die van hun ouders wel anders met school mogen omgaan en leerlingen die dat niet mogen)?

Ja, deze ongelijkheid kan ontstaan. Maar dit soort ongelijkheid is inherent aan evolutionaire veranderingsprocessen. Verandering vindt helaas niet bij iedereen tegelijkertijd plaats. Overigens bestaat ongelijkheid tussen leerlingen omdat ze verschillende ouders hebben nu al. De ene leerling heeft een smartphone, de andere niet (of een veel goedkopere). De ene leerling draagt merkkleding, de andere niet. En wat in iedere broodtrommel zit verschilt ook nogal. Om maar te zwijgen over ongelijkheid doordat de ene ouder mondiger is dan de andere – en dus eerder verhaal komt halen bij school – of doordat de ene ouder wel kan helpen bij huiswerk en de andere niet.

Als een deel van de ouders relaxter wordt over de schoolprestaties van hun kinderen en hun kinderen ruimte geeft om school vrijer te benutten, kan dat juist ook voor andere leerlingen een positief effect hebben. Het kan het gesprek met andere ouders en met de school voeden. Het kan andere ouders – en leerlingen

– op ideeën brengen. Het kan de school tot andere routes doen bewegen. Dat is een voedingsbodem voor meer verandering.

Erg wordt het pas als de school leerlingen anders behandelt. Iets wat nu wel gebeurt. Als je bijvoorbeeld een bepaalde diagnose hebt, zoals dyslexie, autisme of ADHD, krijg je wel meer begrip en begeleiding – en hulpmiddelen of meer tijd om toetsen te maken. Als je gewoon anders in elkaar steekt zonder dat dit in een diagnose wordt vertaald, ligt dit meestal anders, zeker op de middelbare school.

Wordt het niet ingewikkeld om voor een klas te staan waarin een deel van de leerlingen zegt “dit interesseert me niks, ik luister niet naar wat je zegt, ik kom wel wanneer ik zin heb” – met steun en goedkeuring van de ouders? Je maakt dan gebruik van het huidige schoolsysteem voor zover dat niet al te zeer botst met je wensen, maar door er niet volledig in mee te gaan ondermijn je de positie van de individuele docent die zijn best doet voor de klas.

Het is ingewikkeld om voor een klas te staan waarin een deel van de leerlingen de docent uitdaagt en respectloos behandelt. Daar kunnen docenten in het huidige schoolsysteem alles over vertellen. Dat is het resultaat van een systeem waarin één kant duwt en de andere kant soms terugduwt, waarin één kant oplegt en de andere kant soms rebelleert. Dat is een van de redenen waarom zo’n systeem verleden tijd zou

moeten zijn.

Een heel ander verhaal is als ouders hun kinderen naar school sturen met de boodschap dat ze zich – uiteraard op een respectvolle manier – mogen inbrengen. Dat ze mogen vragen waarom ze iets moeten leren, waar ze het voor kunnen gebruiken. Dat ze mogen aangeven als iets voor hen niet werkt, of als ze ergens last van hebben. Dat ze verzoeken en voorstellen mogen doen.

Het is algemeen geaccepteerd dat een leerling mag zeggen dat hij iets niet begrijpt, maar er valt dus nog veel te winnen in de relatie tussen leerling en docent. Die kan veel meer een dialoog worden – een respectvolle dialoog.

Het gaat er niet om dat ouders opportunistisch “het systeem” ondermijnen. Dat kan niet eens, aangezien deelname aan het systeem geen keuze is maar een plicht. Waar het om gaat is dat er – ondanks de schoolplicht – minder in termen van verplichtingen wordt gedacht en meer vanuit (leer)behoefte, in een omgeving waar ieders behoeftes als even belangrijk worden gezien en behandeld.

Dat leidt tot grensverleggende vragen. Mag een leerling zijn huiswerk niet doen? (Dan is huiswerk een extra mogelijkheid om te oefenen, geen verplichting.) Mag een leerling iets anders doen tijdens een les, zolang hij anderen niet stoort? (Misschien voegt die les voor hem niet veel toe of is op die manier te moeilijk te volgen.) Mag een kind thuisblijven als hij echt geen zin of energie heeft om naar school te gaan, zonder dat hij lichamelijk ziek is?

(Misschien moet hij ergens van bijkomen of zich opnieuw opladen.)

Als ouder zoek je daarbij de weg van de minste weerstand. Je stuurt je kind niet naar een zeer traditionele school met de aanmoediging om ruimte voor zichzelf te zoeken. Dan kies je een school die uit zichzelf meer bereid is om deze ruimte te geven. En je neemt samen met je kind verantwoordelijkheid voor de consequenties van zijn keuzes.

Het kan zijn dat het hoe dan ook een beetje schuurt, maar dat beetje schuren is soms nodig voor groei en verandering.

Dat het een goede zaak is als ouders ontspannen zijn zal niet snel betwist worden, maar dat hebben ze toch niet helemaal zelf in de hand? Je hebt nu eenmaal je karakter en het leven vraagt veel van je, wat snel tot stress en overbelasting kan zorgen.

Dat is voor een deel zeker waar. Maar je kunt hier wel aandacht aan besteden. Je kunt aan jezelf werken, je kunt meer aan jezelf denken, je kunt je prioriteiten herschikken, je kunt jezelf meer gunnen. Dit speelt niet alleen in relatie tot werk en andere verplichtingen, maar zeker ook in de omgang met je kinderen. De ontspannen ouder is vaak te verkiezen boven de “perfecte ouder”.

Het is alleen maar gezond dat je kind weet dat je je grenzen hebt, dat sommige dingen je niet lukken of te veel voor je zijn. Je hebt ook niet alles onder controle en kunt niet alles oplossen. Je kunt zeker niet alles “goed doen” in relatie tot je kinderen. Je kunt niet

altijd geduld hebben of “de goede reactie” paraat hebben. En soms heb je simpelweg ergens geen zin in. Daarmee bezorg je een kind ook niet meteen een trauma. Als de basis maar goed is.

Ouders kunnen een stuk ontspannener zijn als kinderen meer meedoen in het huishouden. Hoe kan dit volgens deze opvoedingsvisie in de praktijk vorm krijgen?

Deze visie is een pleidooi om kinderen zoveel mogelijk in de echte wereld te laten meedoen en zich erin te laten ontwikkelen. En het huishouden is echt. Het is de plek waar basisbehoeftes worden bevredigd: eten, schone kleren, een schoon huis (ook al kunnen de meningen verschillen over hoe schoon dat huis moet zijn). Wie alleen woont staat ook in zijn eentje voor deze taken. Je kunt eten afhalen of iemand anders je huis laten schoonmaken, maar dat moet je nog steeds zelf regelen. Als je met meerdere mensen woont, wordt het vanzelf logisch om huishoudelijke taken te verdelen. Het wordt best druk in de keuken als iedereen zijn eigen maaltijd kookt, los van het feit dat werkverdeling – thuis of ergens anders – een heel slimme uitvinding is. Het is efficiënter en het maakt gebruik van de verschillen tussen mensen: de een kan iets beter dan de ander of doet iets liever – of met minder tegenzin – dan de ander. Maar het huishouden blijft een verantwoordelijkheid van iedereen die het met elkaar deelt.

Kinderen kunnen niet alles zelf. Ze hebben de zorg van hun ouders nodig. Maar naarmate ze meer zelf

kunnen, hoeven hun ouders minder voor hen te doen. Zo gaat het heel natuurlijk met aankleden, douchen, tandenpoetsen. En zo kan het heel natuurlijk gaan met koken, afwassen, de was doen, schoonmaken, enzovoorts. Zodra kinderen dat kunnen, is het dan vanzelfsprekend dat zij dat ook doen. Ze doen gewoon mee aan de taakverdeling om in de gezamenlijke behoeftes te voorzien. Dat moet niet worden gebracht als een vraag om te “helpen”. Je bent je ouders ook niet aan het helpen wanneer je je tanden poetst.

Huishoudelijke taken leveren op zichzelf niet de meest briljante bijdragen op aan de ontwikkeling van kinderen. Op een bepaald moment heb je geleerd wat er te leren valt en zit er vooral veel herhaling in (tenzij je een uitmuntende kok wilt worden of het leuk vindt om steeds nieuwe dingen klaar te maken). Dat neemt niet weg dat het huishouden een uitstekende ontwikkelingsplek is. Daar leert een kind rekening houden met verschillen tussen mensen, afspraken maken over wie wat doet, verantwoordelijkheid dragen, taken slimmer en efficiënter aanpakken en waardering over er en weer ervaren. Dat kinderen volwaardig meedoen in het huishouden levert dus veel meer op dan alleen ontspannener ouders.

Volgend hoofdstuk op pagina 124

6.2 De kunst van het groots zijn

De bevrijding van *homo economicus*

Volgens dit handelingsperspectief moeten we aan de vraagkant van de economie veel aandacht besteden aan ons werk en aan de aanbodkant veel aandacht aan onze consumptie. Is dat niet de omgekeerde wereld?

Vraag en aanbod zijn in werkelijkheid veel minder gescheiden dan de traditionele economie suggereert. Dat nuanceerde ik al in de conceptuele kaders van deze visie.

Aan de vraagkant gaat het uiteraard om consumptie, maar in bredere zin ook om wat we nodig hebben om op ons best te kunnen produceren. Produceren – als we het vrij mogen invullen – is bovendien zelf ook een behoefte.

Aan de aanbodkant gaat het vooral om wat we produceren voor anderen, maar in bredere zin bepaalt onze eigen consumptie hoeveel ruimte zij hebben om aan hun behoeftes toe te komen. Als wij met onze eigen consumptie te veel ruimte innemen – door hoeveel we consumeren of door de omstandigheden die we opleggen aan de mensen die voor ons produceren – blijft er voor anderen weinig ruimte over.

Is het niet te makkelijk om te zeggen dat je de problemen van je baas niet moet blijven accommoderen? Veel mensen hebben weinig ruimte om anders te handelen.

Het klopt dat niet iedereen in de positie is om invloed

uit te oefenen op zijn werkomstandigheden. Dat is betreurenswaardig, maar wel de realiteit. Tegelijkertijd is er meer mogelijk dan nu gebeurt, omdat lang niet iedereen zich in zo'n zwakke positie bevindt.

Denk aan hoe we naar stress op de werkvloer zijn gaan kijken. We zijn het normaal gaan vinden, iets wat er nu eenmaal bij hoort. Vacatures vragen om "stressbestendigheid", zelfs wanneer het werk niet met crisissituaties te maken heeft. Het is gebruikelijker geworden om een cursus "omgaan met stress" te volgen dan om een structureel te hoge werkdruk te adresseren.

Het gaat er dus om dat we de ruimte zoeken en benutten om ongezonde situaties te voorkomen, in plaats van deze te normaliseren. Soms vraagt het dat we – eventueel samen met collega's – door onze angsten heen gaan: angst voor conflict en carrièreschade. Dat is niet makkelijk. Maar vast blijven zitten in wat makkelijker lijkt maakt ons leven uiteindelijk niet beter.

Moeten we dan zoveel mogelijk bij kleine of lokale bedrijven kopen om meer zicht en invloed te hebben op hoe er geproduceerd wordt?

Nee. Dat zou te kort door de bocht zijn. Het gaat er niet om dat we per se bij kleine of lokale bedrijven kopen, maar dat we bedrijven – groot én klein – beïnvloeden om producten te leveren die echt goed bij ons passen en die met oog voor mens en milieu worden geproduceerd. Of dat makkelijker is bij grote

of kleine bedrijven valt niet te veralgemeniseren. Bij kleine of lokale bedrijven is contact met de aanbieder vaak eenvoudiger, soms zelfs met de eigenaar. De productieketens zijn meestal korter, waardoor ze makkelijker te doorzien en te beïnvloeden lijken – al gebeurt dat “doorzien” soms vooral op basis van vertrouwen. Ook is de kans op maatwerk bij kleinere bedrijven meestal groter. Bij grote bedrijven zijn producten eerder gestandaardiseerd en minder flexibel per klant. Toch kunnen ook zij veranderen wanneer meerdere klanten – eventueel als groep of via een organisatie – andere wensen en eisen blijven uitspreken. Hun productieketens zijn meestal langer en minder transparant, waardoor je sneller afhankelijk bent van certificeringen (zoals Fairtrade, FSC of biologisch) en van hun eigen rapportages. Tegelijkertijd worden grote bedrijven vaker gevolgd door media en ngo’s, wat ook invloed heeft. Er bestaat dus geen toverformule om een invloedrijke en tevreden consument te zijn. Consumeren is in die zin hard werken. Maar het scheelt veel als je je richt op verbetering, niet op perfectie.

Als we minder gaan consumeren, kan dit niet tot werkloosheid leiden, waardoor sommige mensen het juist moeilijker krijgen?

Volgens de logica van de huidige economie leidt de consumptie van de ene inderdaad tot meer consumptiemogelijkheden bij de ander: wat de één uitgeeft wordt het inkomen van de ander. Maar die

redenering heeft wezenlijke beperkingen. Ten eerste houdt deze redenering geen rekening met de draagkracht van de aarde. Als sommigen afhankelijk zijn van de overdadige consumptie van anderen om aan hun eigen behoeftes toe te komen, dan betaalt de planeet de prijs. Ten tweede gaat deze logica voorbij aan het feit dat overdadige consumptie maar heel beperkt leidt tot meer behoeftebevrediging bij wie het het meest nodig heeft. Mensen die tekortkomen krijgen in de regel slechts een klein deel van de omzet van bedrijven. In dat licht is het idee achter “werk creëren” door overconsumptie een vreemde redenering: het dient de planeet niet, en het helpt mensen die tekortkomen maar mondjesmaat. De oplossing ligt daarom niet in het in stand houden van overconsumptie, maar in een verschuiving: van overdaad bij de één naar hard nodige consumptie bij de ander. Dat bereiken we door bewust te consumeren – in lijn met onze echte behoeftes, zonder verspilling en onnodige schade – én door wat we niet nodig hebben, of een deel van onze financiële ruimte, vrij te geven aan anderen.

Vrij geven is vaak moeilijk vanwege het taboe op vrij ontvangen. Mensen kunnen het ongemakkelijk vinden om zomaar iets van iemand anders te accepteren, alsof ze hun hand ophouden. Hoe kunnen we dit doorbreken?

In de huidige maatschappij word je inderdaad geacht alles te regelen via economische transacties – via het ruilprincipe. Wie zijn broek niet kan ophouden met

tegenprestaties geldt al snel als iemand die tekortschiet. Dat maakt ontvangen beladen en vaak beschamend. Sociale voorzieningen vormen een acceptabele aanvulling op dat ruilprincipe, maar ook daar zien we verschillen: een “rugzakje” voor een kind wordt anders bekeken dan een bijstandsuitkering. Rechtstreeks iets van iemand anders ontvangen is al helemaal taboe. Daardoor vraagt vrij geven vaak ook werk om anderen vrij te kunnen laten ontvangen.

De manier om dit te doorbreken is vrij geven en ontvangen niet te zien als een handeling tussen een sterke gever en een zwakke ontvanger, en ook niet als iets wat verwachtingen voor de toekomst schept. Het wordt een gewone handeling tussen gewone mensen. Aan deze normalisering draag je bij door het gesprek hierover aan te gaan, door uit te spreken hoe je ernaar kijkt, door te laten merken dat geven voor jou klopt en fijn is, door te vertellen over wat het jou brengt om iemand iets te kunnen geven, en door duidelijk te maken dat je er niets voor terug hoeft.

En minstens zo betekenisvol: je draagt bij aan de normalisering door het oorspronkelijke ongemak voor eigen rekening te nemen en zelf te ontvangen wat je van harte wordt aangeboden. Langzamerhand maakt ongemak dan plaats voor spontaniteit, hartelijkheid en dankbaarheid.

Wat als je geen mensen in je omgeving hebt die steun nodig hebben?

Als je denkt dat de mensen in je directe omgeving

geen steun nodig hebben, dan definieer je steun te nauw. Als je steun ziet als alles wat bijdraagt aan behoeftebevrediging, dan heeft iedereen steun nodig – ook mensen die niet op een schrijnende manier iets tekortkomen. De kunst is om economische transacties of “zelfredzaamheid” niet meer als de standaard te zien, en meer open te staan voor wat je voor anderen kunt betekenen. En andersom.

Dat een vriend van je prima in staat is om verhuizers in te huren neemt niet weg dat hij het enorm kan waarderen als je hem helpt met zijn verhuizing of met klussen in zijn nieuwe huis. Een buur die ziek is kan heel blij zijn met een door jou gekookte maaltijd, ook al kan hij eten laten bezorgen. En de aanwezigheid van een leger aan therapeuten, coaches en andere professionals hoeft een openhartig gesprek met een collega of een brainstorm met een vriend niet in de weg te staan.

Misschien denk je dat je op deze manier de mensen die het het meest nodig hebben niet bereikt. En misschien is dat in het begin ook zo. Maar na verloop van tijd verandert dat. Je blik wordt scherper en je blikveld breder, waardoor je steeds meer mogelijkheden ziet. En doordat jij anders handelt kunnen anderen jouw voorbeeld volgen – waardoor uiteindelijk meer mensen bereikt worden, inclusief degenen die het het meest nodig hebben. Zo ontstaat gaandeweg een andere norm, en wordt het stigma rond het accepteren van hulp doorbroken. Hulp wordt steeds meer het domein van verbondenheid en minder van “zieligheid”.

De aanname achter dit betoog is dat vrij geven bevorderend is voor een gevoel van zingeving en verbondenheid. Maar wat als de hulpvragen die je bereiken je niet zinvol lijken of als je er niet voldoende mee verbonden voelt?

Om te beginnen is terughoudendheid op haar plaats bij het bestempelen van een hulpvraag als “niet zinvol”. In de regel weet de vrager beter dan jij wat voor hem belangrijk en zinvol is. Het blijft daarom verstandig om dit soort zaken niet voor een ander in te vullen. Je kunt er hooguit over in gesprek gaan. Dat gezegd hebbende, moeten we niet vergeten dat vrij geven per definitie vrijwillig geven is. Niet uit plichtsgevoel, niet uit ongemak en zeker niet met tegenzin. Als een verzoek niet bij je past, kom je daar – met een empathische reactie – niet aan tegemoet. Het klinkt misschien als een cirkelredenering, maar als een vraag je niet raakt, zul je waarschijnlijk ook geen enthousiasme, verbondenheid of bevrediging voelen als je eraan voldoet. Net zoals eten dat je niet aantrekkelijk lijkt je waarschijnlijk ook niet zal smaken.

Maar als je jezelf toestaat om te doen wat voor je klopt, is de kans groot dat vrij geven je juist veel brengt. De TED-talk *Helping others makes us happier – but it matters how we do it* van Elizabeth Dunn is een mooie illustratie van hoe dat mechanisme werkt.

Volgend hoofdstuk op pagina 144

7. Tot voorlopig slot

Naar een wereld waar iedereen voluit leeft

We zijn niet allemaal briljante wetenschappers of Hollywood-sterren, maar dat maakt ons leven niet minder bijzonder. En dat brengt me op meer filminspiratie.

Dead Poets Society (1989)

Voluit leven via zelfexpressie, dankzij een inspirerende leraar.

Billy Elliot (2000)

Voluit leven via artistieke expressie, ondanks hardnekkige vooroordelen, dankzij de steun van een bondgenoot.

The Full Monty (1997)

Weer voluit leven door hernieuwde aansluiting bij je directe omgeving, via een onconventionele route.

I Swear (2025)

Voluit leven ondanks een ontwrichtende ziekte, in een vaak onbegrijpende, soms zelfs vijandige omgeving, dankzij de steun van bondgenoten.

The Reason I Jump (2020)

Voluit leven ondanks ingrijpende beperkingen, dankzij aandacht voor specifieke behoeftes.

Good Will Hunting (1997)

Voluit leven via zelfinzicht, dankzij de steun van een onconventionele therapeut.

Central do Brasil (1998)

Weer voluit leven door een onverwachte verbondenheid met een andere mens, ondanks een schrijnend harde omgeving.

The Outrun (2024)

Voluit leven na een zelfdestructieve eerste poging, via een terugkeer naar jezelf en de natuur.

The Intouchables (2011)

Weer voluit leven ondanks een levensbepalende tegenslag, door een onverwachte verbondenheid met een andere mens.

The Shawshank Redemption (1994)

Weer voluit leven via vindingrijkheid en een ongelofelijke vasthoudendheid, met steun van een lotgenoot.

A Man Called Ove (2015)

Weer voluit leven door een onverwachte opening naar je directe omgeving.

Hotell (2013)

Weer voluit leven na een traumatische gebeurtenis, via een terugkeer naar jezelf en een onconventionele route.

Brassed Off (1996)

Weer voluit leven door de kracht van een hechte gemeenschap, via een gezamenlijke passie.

Erin Brockovich (2000)

Voluit leven via een vastbijtende inzet voor een groep

mensen, aangewakkerd door een diepe betrokkenheid.

The Biggest Little Farm (2018)

Voluit leven vanuit een droom, met veel vindingrijkheid en steun van medewerkers en vrijwilligers, met een natuur die soms terugduwt en soms meebeweegt.

Elephant Whisperers (2022)

Voluit leven via verbondenheid met de gemeenschap, hulpbehoevende dieren en de natuur.

Radical (2023)

Voluit leven door anderen voluit te laten leven, met betrokkenheid, openheid en groeiende betekenis heen en weer – ondanks, of juist door, de zware omstandigheden.

Tot zover het gesprek. Vooralsnog.

De beweging

"I have a dream."

Ik droom ervan dat we elkaar treffen in wat ertoe doet. Niet alleen wanneer crisis uitbreekt, maar in ons dagelijks leven. Niet alleen binnen een beschermde kring, maar in een sfeer van grenzeloosheid. En dat we aan een wereld bouwen die voedt, inspireert, steunt en aanmoedigt.

Dromen worden werkelijkheid door beweging.

Deze droom vraagt niet om een beweging die ons tegenover elkaar plaatst, maar om een die ons steeds meer met elkaar verbindt. Omdat we anders naar onszelf gaan kijken en van daaruit anders gaan handelen.

Hiervoor hebben we herziene denkkaders nodig – en pioniers die hun leven hiermee in lijn willen brengen. Door ruimte te maken voor wat voor hen klopt, en anderen aan te moedigen hetzelfde te doen.

Vanuit die combinatie ontstaat een verspreiding van ideeën en ervaringen van mens tot mens: in kleine gesprekken en grotere bijeenkomsten, door herkenning, doordat iets resoneert. Een ontwikkeling die verscheidenheid kent, maar gedragen wordt door een leidende, coherente intentie.

Zo kan het tot meer dan losse initiatieven uitgroeien en tot een bredere verschuiving leiden.

Mijn visie biedt een basis voor deze beweging. Ze reikt nieuwe kaders aan. Ze geeft perspectief. Ze biedt richting aan die andere manier van kijken en handelen, met ideeën die doorgesproken kunnen worden en in de praktijk kunnen worden gebracht.

Maar hier blijft het niet bij. Ik blijf een rol voor mezelf zien als inspirator en duider: iemand die de grote lijnen zichtbaar maakt, verbanden legt en over de praktische uitdagingen meedenkt. Niet door zelf ontmoetingen – laat staan een hele beweging – te organiseren, maar door beschikbaar te zijn voor wie zich door mijn visie aangesproken voelt en hierover in gesprek wil gaan. Dat kan je organisatie zijn, je studie- of intervisiegroep, of simpelweg jijzelf.

Hiervoor ben ik te benaderen via mijn website:
www.ivanagomesduraao.nl

Voor wie iets meer over mij wil weten volgt tot slot nog een korte achtergrond.

De achtergrond

Ik ben een vrije geest.

Uit de fles sinds 1973.

Eerst gespot in Brazilië, in Rio de Janeiro.

Sinds 1999 vooral in Nederland aan het spoken.

In den beginne ging ik iedere zondag met mijn ouders naar mijn grootouders. We reden door de tunnel onder de heuvel tussen onze wijk en hun wijk. Op die heuvel lag een sloppenwijk.

Voorals we terug naar huis gingen, greep de sloppenwijk mijn aandacht. Het was donker en de heuvel was bedekt met lichtjes. Op de trappen naast de ingang van de tunnel was het druk en luidruchtig. Ik keek met nieuwsgierigheid en angst naar de mensen die naar boven gingen, naar die voor mij totaal onbekende wereld. Ik vond het ongemakkelijk en onbegrijpelijk.

Iedere zondagavond aten we bij mijn grootouders. We keken naar de gebruikelijke televisieprogramma's en herkauwden de dagelijkse kost. Dat daar een paar honderd meter vandaan grote armoede heerste was geen onderwerp van gesprek. Niet op zondag, niet op

een andere dag van de week. We deden wat we altijd deden, en wat om ons heen gebeurde deed er niet veel toe.

Mijn familie bleek geen uitzondering. De wereld is een rare plek. Iedereen draait steeds dezelfde rondjes, in plaats van te bewegen richting grootse ontwikkelingen. Dat bezorgt me een goede dosis vervreemding, om maar over de verveling te zwijgen.

Als kind vond ik mijn redding in encyclopedieën, in verhalen over wetenschappers die de mensheid op een ander spoor hebben gezet en in de vooruitblik dat ik ook volwassen zou worden.

Mijn teleurstellende middelbareschooltijd heb ik doorstaan door “in gesprek te gaan” met grote filosofen. Uiteindelijk ben ik economie gaan studeren. Ik dacht dat ik mijn antwoorden in studie zou vinden.

Het heeft veel zoekjaren geduurd totdat het tot me doordrong dat ik het vooral van mijn eigen observaties en analyses moet hebben, buiten de gedichteerde kaders.

Ik zie een spoor waar strijd en leegte plaatsmaken voor ontspanning en vervulling, waar mediocriteit plaatsmaakt voor grootsheid. Het is mijn levenswerk om mezelf op dit spoor te houden. En om de mensheid op dit spoor te krijgen.

